3

МОЛОДНЯК

І К Л К С М У

БЕРЕЗЕНЬ

1929

МОЛОДНЯК

ЛІТЕРАТУРНО МИСТЕЦЬКИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ - МІСЯЧНИК

ОРГАН ЦК ЛКСМУ

ЗА РЕДАКЦІЄЮ
Ф. ГОЛУБА, П ЛАКИЗИ, Т. МАСЕНКА,
Т. МЕДВЕДЄВА, П. УСЕНКА

3
(27)

БЕРЕЗЕНЬ 1929 ХАРКІВ

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літопису Українського Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати.

Держтрест „Харполіграф“
Друга друкарня
ім. В. Блакитного
Харків, вул. К. Лібкнехта, 13

Укрголовліт № 41/ж. Зам. № 2943 Тираж—3.600

ПОЕЗІЇ

ТЕРЕНЬ МАСЕНКО

ЛОБНЕ МІСТО

«Ты не смутишь улыбкой море:
Им не владел ты никогда!»
(Ода к Наполеону Бонапарту)
Байрон.

«...да и решения высших органов подлежат пересмотру, на основании опыта жизни». (Том XXI).
«...приятнее и полезнее «опыт революции» проделывать, чем о нем писать». (Том XXI).
Ленін.

Перекидаючи старі материки,
Тисячотонною чугунною стопою
Вали індустрії високі і важкі
Ідуть на палаци в останньому прибої.
Змітаючи, мов ураган ліси,
З землі—хрести, з лиця людей—покору,
Щоб не бруднили сходосонця синь
Столітня цвіль, тисячолітній порох.
Вітри історії над землями метуть,
Зміняючи долин і городів обличчя,
Перевертаючи єлейную мету
Гартованим у бесемерах кличем!..
Князька дбайливого—Івана Калиту
Не згадує держава робітнича,
І навіть орд Батиєвих сліди
Вітри історії розвіяли, мов дим.
Тисячоліттями однаковий лиш він—
Мороз московський, щирий і рум'яний,
Що обніма «тулуп», а не «ліврею».
Од феодальної жорстокої Москви
Легенда Репіна про Грозного Івана
Зосталася одна в державній галереї.
Та на шпилях сидять приборкані орли,
Бо внуки їх живі—
кістьми лягли.
Мов шрам віків на молодім лиці,
Стоїть Василь, блаженний і старенький—
Твір азіятський християн-митців...
Він бачив смерть розтерзаних стрільців,
Похмуро утішав невтішні муки кревних:
Од місця лобного всього за кілька кроків

Його незграбна паперть—темна і висока *).
Славетне місце ще зосталось там.
Воно пережило, немов морози люті,
Прокляту пам'ять про погром татар,
Легенди про Скуратова Малюту;
Та на камінні бездіяльно ланцюги
Лежать поржавілі, що їм вже років по-сто:
Тепер крамольників не вгнати в береги
Найроботящого, найкращого помосту.
То лобне місце, мов жорстокий міт,
Біля Пожарського і Мініна стоїть
Уже давно забуте, безробітнє...
І камінь полили дощі десятків літ,
Щоб змити кров живу, пролиту за століття:
Тож кров м'ятежная далеких повстанців,
Батьків і внуків Стєньки, Пугачова,
І перших бунтарів—катованих стрільців
Там сила молода зійшла на камінь кров'ю.
Москва-стара! На кам'янім лиці
І на хрестах твоїх старих соборів
Засохла кров розтерзаних бійців,
Що на царів, замучена й сувора,
Їх посилала Волга дика з горя.
Їх посилала замордована Земля
На дику помсту і на люту страту...
Останній раз під мурами Кремля,
Вони дивилися на бані Василя,
Такі численні і такі строкаті;
Там крізь зубці гранітної стіни
Ловили проміня останнього вони,
Рожеву хмарку з неба глибини...
Їх четвертовано перед обличчям царським,
Під холуєм уславленим—Пожарським.
Далекі прадіди і наших днів брати!
За вас онуки віддали сумлінно:
Нащадки ваших—і нові кати
Знайшли сокиру й лобнеє каміння,
По всій затоптаній сатрапами країні.

Вітри історії над землями метуть,
Північно-крижані—вони огненно чисті!
І місця лобного ганебную плиту
Навік трощить велично-Лобне Місто.

---

*) Старим митцям украй не повезе:
Василь Блаженний не згодиться й під музей.—*Т М.*

Сталевим синтезом ідеї і меча,
Феодалізм зміта з Червоного Майдану
І рабства й молитов тавро недавнє...
Уже годинника з високих башт Кремля,
Далекі ріки, городи й поля
Що-ранку слухають, щоб радо зустрічать—
Заводити єдиний ритм і час
На просторі, що диха чорним морем,
Що слухає тебе через степи і гори.
Та ранами лице твоє горить,
Фортеце світова, Червоний наш Майдане;
Під мурами Кремля лежить чужинець Рід,
А по долинах скрізь мільйон бойців незнаних.
(Їх класа знає; прості імена
Ще назове в майбутніх епопеях,
Ще пом'яне у бойових піснях
Весняних літ Республіки моєї!)
Коли в степах розтанув дзвін меча
Та пирієм заріс до моря рейд огненний,—
Немов республіки єдиная печаль,
Мов пам'ять про могили безіменні,
Там виріс Мавзолей з ім'ям коротким
Ленін.
Москвою-річкою течуть у степ літа...
То ж певно писані в жалобі і розпуці,
На мурові Кремля тепер турист чита:
«Слава борцам
павшим в первом отряде
пролетарской революции».

Над лобним місцем і могилою Вождя
Музейний хлам—орли чудні сидять...
Що думають оці старі орли,
Що тінню чорною на чистий сніг лягли,—
Такі кумедні, дикі, коштрубаті?
Чи споминають авантури Бонапарта,
Та снять про заграви, коли Москву палив?
Даремні сни! І мріяти не варто:
Тих авантурників метал—історій стерно—
Простих і коронованих—ніколи не поверне!
Якби то знать усі вони могли,
Вітрами скручені приборкані орли,
Що вільнолюбне море на одплату
Давно злизало вже і тінь від Бонапарта,
Що скоро вже за Бонапартом вслід

І від останнього з нащадків королів,
Обмиє море світлий вид Землі.
Так разом з морем, північні вітри,
Хлюпніть востаннє на світи старі!
Мов спадщина віків, над баштами Кремля
Ще дишуть грозами побіди і незгоди...
Морською ж хвилею встає Кавказ заводів,
Навколо котить гул і наступа здаля,
Од переможного залізного походу
Дріжить і міниться Земля;
То хазяї ідуть нездолано-бадьорі,
Майдане наш, з твоїх околиць чорних!
То думка Леніна і Леніна рука
Веде їх до Кремля від плуга і станка.
Учителю, ти будеш довго жить!
Ти в серці класи ще живий лежиш!
Твоїх грудей повік не придушить
Гранітом літ, морозами не скути.
І гори книг колись товаришів—
Лже-учнів щирих у близькім майбутнім,
Лже-друзів наскоки розлючено-шалені
Не переплутають думок твоїх огненних!
Ще будуть сіяти ім'ям твоїм брехню!
Та слина з вуст майбутніх лже-трибунів
Не згасить полум'я вулканове комуни
І не залле твоїх думок вогню!

Ти перегнав віки, Червоний наш Майдане—
І на чолі твоїм горять вчорашні рани.
Немов у гавань дальні кораблі,
Республіки фортеце та окрасо,
Пливуть до тебе радощі й жалі
Твоєї соковито-чорної землі,
Прибоєм чугуна гартованої кляси.
Своїх одвертих щирих ворогів,
Що друзями були твоїми вчора,
Караєш ти правдиво і суворо,
Вертаючи в пустельні береги
Республіки, далекі від околиць чорних...
Тим, що любили шум залізної землі
І серця чорного ритмовані удари—
Пустелі спокій буде пеклом злим,
Жорстокішим за Прометея кари.
Мов ритм життя, що наповняє груди,
Що в хмари думку кида з низини,

Ніколи шум заводів не забудуть
Твоїх околиць димних і ясних
Навіки вигнані, тавровані сини!
І може серце не громадянина, а поета
Жаліє їх, неправих і упертих... *)

Гориш вікам крізь бурі і тумани,
Маяк Землі—Червоний наш Майдане.
Твоїх величних замірів і дум
Через моря і гори амплітуда
Землі усій хвилює чорні груди,
Збирає скрізь сировину, руду—
Блакитний міст кувати з неї буде.
Космичне радіо ідей твоїх ясних—
Майдану гордого червоний резонатор,
Прославсь фундаментом з Памір-височини
До української вишиваної хати.
Та аж до вежі, до твоїх шпилів,
Мов рапорт Капітанові Землі,
Заводів гул зідханням океану
Відповіда Червоному Майдану.

Тебе кохають, і тебе кленуть,
Про тебе мріють, і сичать на тебе,—
А ти стрічаєш молоду весну,
Втопивши димарі в замисленеє небо.
І світу цілого надії і жалі
Зваливши на свої кремезні чорні груди,
Береш на себе світову покуту:
Під вітру свист і під морози люті
Ти все—величний капітан Землі.
З околиць димних чорні хазяї
І ти—Республіки єдине Місто Лобне:
Летять з грудей твоїх у всі краї
Вогненні заклики і завдання холодні;
Щоб штурмувать броньовані світи,
Назустріч хвилям, що збудило ти,
Ти устаєш в диму—величне Лобне Місто
Суворих мрійників—тверезих комуністів.

Москва—Харків.
Січень—лютий 1929.

---

*) **Хай безробітні критики, радіючи, осудять:**
Це ж легкодухість, і така... одверта!
І наших критиків жалію щиро я,—
То ж сам рекомендую матер'ял.—*Т. М.*

СТ. КРИЖАНІВСЬКИЙ

БЕРЕЗАНЬ

Над затокою
тане синь,
Тане синь
у часи світань,
У затоці стоїть масив—
Березань.
Десь позаду
Лиман у млі,
На Лимані—
димлять кораблі
Та вітри
вали хвиль несуть
На піщану
Тендру-косу.
Березань!
Він один, один...
(Десь там часу
невпинний біг...)
Лиш іноді
рибалчі човни
Хлюпотять біля ніг.
Та пройде на Херсон
пароплав,
В тихі води,
із дальніх морів,
Пасажир випадковий згада:
Розстріл Шмідта...
і П'ятий рік...
Не розтнуть його зойки ніч.
Це було,
це минуло,
нема...
Тільки хрест майорить в далені,
Тільки море
шумить дарма!
Над затокою
тане синь,
Тане синь
у часи світань,
Непорушно стоїть масив—
Березань!

м. Миколаїв.

І. КІСЕЛЬОВ

ОЛИВ'ЯНА ЗИМА

Зима лаштує карусель,
Шарманку лагодить бурунну
І темні контури осель
Вкрива постійно білим вруном.

Однако їй, кого мерщій
В руках затиснуть зледенілих...
Скрипить, як ліжко уночі
Під дужою вагою тіла.

Однако їй, де сипать сніг—
В столиці чи в німім просторі,
Коли змінити дикий біг —
На тихі кроки, людський говір.

Зима не чує куль, боїв,
Ні помсти юної на вістрях!
Не бачить натовпу голів,
Що розмиває передмістя.

Залиш Шопеном, зимо, вить!—
Кричали люди дальнім зорям.
Нам все одно не буть на «ви»,
Хіба що друзями в цю пору.

Здіймай сніги! Крути їх так,
Щоб зникли вічні барикади!
В пустелі цій, де висне жах,
Звучи непереможно, владно.

Змітайте, бурі, в купи сніг,
Нехай поля в горби затягне.
Впадуть, впадуть до наших ніг
В бою палкі ворожі стяги.

Нам чол не треба ні на мить
Ховати між хрести й корогви.
Хотів нам цар уста стулить
Холодним оливом надовго.

О, зимо, бий! Нехай реве
Груднева хуга, наче море.
Твоє убрання пухове
Залите кров'ю буде скоро.

Ламай тишу, розпалюй гнів,
А завтра будеш буйно, строго
Залізом зірваним з дахів
Вітати нашу перемогу.

Зима лаштує карусель,
Шарманки музику збудивши
А люд задимлених осель
Вмірать на брукові лишився.

І мури міста полохливо
Пили козачий перегук.
Історії щоденник сивий
Писався лезами шаблюк.

Країна в смертному чаду
Шукала свіжого повітря...
І захолов бунтарський дух,
Повіяв куль нещадний вітер.

І ось тепер, коли незнаним
Огнем щоденник наш іскриться,—
Згадав я роки олив'яні
Й мечами знівечені лиця.

З руської переклав ***Ів. Бойко.***

ІВ. БОЙКО

МОЛОДІСТЬ

І в зим пекучім холоді,
І в пишнім зрості весн—
Розлито вічну молодість,
Мов голубінь небес.

Ніде ніщо не старіє
Ні в людях, ні в землі,
Ні в хмарах, ні за хмарами,
Ні в тім, що має тліть.

Все літ незмінні обіги,
А ними й нас усіх
В проклятті, співі й стогоні
Круг одної вісі.

То звільна, то прискорено—
Шаленим шумом гріз,
Землею йдуть повторення
В чарівній сонця грі.

Ну, як же не вітати нам
Нового дня прихід,
Коли він ласка матері—
Її прекрасний плід,

Коли з ним повернутися
Припало--скільки раз!
Новим Шопенам, Рубенсам
Відбить горіння клас.

О, світе, загадковий мій.
Це рух твоїх волінь
Творіння, в роках сховані,
Виштовхує на кін,

Щоб знов гриміла в колі тім
У захлинах рулад—
Повік невчасна молодість
Любови, гніву й вад.

Харків, 1929 р.

АДА НЕГРІ

ВИКЛИК

Огидний світе ситих буржуїв,
Рахунками і визисками ситих,
Нудний гурток багатирів,
Дівчат примхливо-гордовитих.

Брехливий світе хлоротичних пань,
Що йдуть до церкви, щоб зустріти коханця,
Омани й злочину розпусна твань,
Де люди, наче бранці.

Це ти бажаєш, хитрий брехачу,
Щоб сонце дум моїх темнота вкрила!
Бридкий пігмею! Бачиш,—я лечу,
І не тобі мої відтяти крила.

Плазуєш ти, а я підношу спів,
У бруді ти, а я надхненням сяю,
Твою брехню і твій безсилий спів
Я щиро зневажаю.

О, ситий світе дурнів і гадюк,
Такий брудний, бодай би ти загинув!
Між зорь мій погляд, мій бадьорий спів—
Я навперейми долі лину.

Іду сама у промені огнів.
Що більш твоє нікчемне існування,
То більш в моїй душі бадьорих слів
Твого загину віщування.

Іди ж у слід поживи і повій,
Огидний світе, ненаситна зграє!
Мов гострий бич, кипучий заспів мій
Твоє обличчя крає.

З італійської перекл. *Мар'яна Хмарка*

ОЛЕСЬ ДОНЧЕНКО

ДИМ НАД ЯРУГАМИ

(Повість *)

XII.

Чутки ширились, темні й тривожні. Розповідали про банди в сусідньому повіті і навіть у сусідній волості, говорили про те, що на минулому тижні якась банда зробила наскок навіть на самісіньке місто. Пошепки розповідали один одному про звірства, що їх чинять бандити над продагентами, над комуністами.

Шляховому здавалось навіть, що Спиридон кидає на нього тепер злорадісні, лиховісні погляди. Здавалося, що Спиридон про все прекрасно знає і чекає тільки слушної хвилини, щоб впустити в Яруги найлютішу банду.

Все частіше відбувались термінові, надзвичайні комсомольські збори, на яких неодмінно був присутній і Гречуха. Його чорні лискучі півкола брів усе частіше тепер похмуро сповзали до очей, і насуплений він кидав слова різко й уривчасто, наче гавкав.

Все це спало Шляховому на думку. Він пригадав учорашній постріл і здригнувся.

— Хто б це?—подумав.—Чи не відплата це мені за той постріл у садку?

Але відповіді не було. Гаразд, що куля свиснула мимо голови. Одначе хто може сказати, що це останній постріл? Навіть сьогодні, навіть кожної хвилини хтось може підійти до вікна і...

Шляховий боязко глянув на чорні шибки. В саду шугала ніч і вітер, і якась галузка раз-у-раз шкрябала по шклу. Тоді було таке почуття, ніби чиїсь пазурі скребуть по тілі.

І раптом у двері хтось постукав обережно й роздільно. Шляховий схопився.

— Зараз опівночі,—майнула думка,—всі сплять. Хто ж це? Невже... ні, цього не може бути...

Він хутко підбіг до дверей і скинув защіпку.

— Хто це?...—тихо скрикнув, ще не вірячи власним очам.

За дверима була Катря.

Яку мить вони стояли мовчки одне проти одного. Потім він колихнувся вперед і схопив її за руки. Ввів до кімнати і знову защіпнув двері. Вона тихо піднесла палець до губів:

---

*) Закінчення. Див. „Молодняк" № 1, 2—1929 р.

— Тсс... Щоб не почули... Сплять...

Він дивився на неї й мовчав. Чув тільки, як шалено стукає серце. Але вона знову чогось піднесла палець до губів.

— Тссс...

— Тоді він схопився рукою за груди. Йому здалося, що серце його стукає занадто голосно...

І тут він помітив, яка вона бліда. Помітив синці під очима. Тільки зінниці, так само, як і колись, горіли синьо-золотим промінням.

Все ще не міг отямитись.

— Катря?.. Ти?.. Прийшла...

Сам не знав, як сказав—«ти». Стояв і глибоко дивився на неї. Не зводив очей. Нараз підійшов близько-близько. Тихо обняв за плечі і посадовив на стілець. Так, вона, Катря, Катря... Та, що й раніше приходила до нього... Ще тоді, в клуні. І відразу ж усвідомив собі різницю: тоді було зовсім інше, зовсім не так. Тоді ще чогось не було. Так, не було почуття близькости... А тепер?..

Ось вона сидить перед ним, перед Шляховим, куркулева донька. Прийшла вночі і тиха, безвільна, покірна сидить на стільці. Чи безвільна ж? Чи не є це тільки хитрий, вигаданий крок, щоб певніше дійти своєї мети? Чи не лукаво маневрувала вона ввесь час, щоб потім певніше затягти петлю?

Шляховий хоче збагнути її поведінку, намагається бути стриманим і розсудливим.

— Що це сказав би Гречуха, коли б знав?—пролітає в гарячому мозкові.—Що б подумав Гармидер і всі комсомольці?

А, хіба не все одно! Хіба не вважають вони його й без того за нездатного до боротьби, ніжного білоручку? Та ще хто зна, як вчинив би Гречуха на його місці. Чи не скористався б він з почуття дівчини для задоволення власної потреби? А потім він одштовхнув би її, як цуценя, чобітьми. Вона—куркулька. І цим для Гречухи сказано все.

Катря мабуть помітила якусь тінь на лиці Шляхового, бо тихо встала і нечутно наблизилась до нього. Яку мить стояла мовчки перед ним, виграваючи золотавим бликом зінниць. Потім тихо поклала свою руку на його плече. Він враз здригнувся від її дотику, як опечений.

— Боря,—зірвалось у неї сумовито, зажурено.—Ти про вішось думаєш? Про мене... і про все це? Так?

Шляховий кивнув головою.

І враз сірі очі її як ліхтарі погасли. Обриси губ стали рівні, чіткі. Вся наче схилилась у невимовній тузі. Промовила раптом з притиском, ніби поспішаючи висловити свою думку, боячись, щоб у неї не вкрали якогось страшенно потрібного їй слова.

— А я все знаю, все! Ти не думай, що я така байдужа... Боляче мені було. Розумієш, тяжко було, пекло мене... Але я все знаю...

— Що—все? Що ти знаєш? Про віщо кажеш?

— Про Химу. Я кажу про Химу.

Шляховий схопив себе за голову, здригнувся. Повторив, ніби вжалений її словами:

— Про Хи-иму?... Про Химу. Ось... про кого...

Але що ж вона знає? Чому так вплинуло на його це ім'я? Хима! Це та бліда, тиха дівчина, що живе в Ониськовій хаті на хуторі? Та—комсомолка?

Як живий став перед Шляховим її образ, образ Хими у вибійчаній спідниці. І Шляховий відчув, що він у чомусь винен, глибоко винен і перед собою, і перед Химою—завжди соромливою й непомітною. Він сам здивувався, чому це в нього виникло раптом таке почуття? Невже справді від того, що Хима—комсомолка і повинна бути для нього ближчою йріднішою за доньку Голуба?

Шляховий ледве посміхнувся блідою стомленою усмішкою.

— Хима? Ні, Хима тут ні до чого. Вона мені.. чужа.

Сказав і відчув, що це неправда. Ні, Хима йому не чужа. Він не хоче, щоб вона була чужою. Хима—комсомолка, вона мусить бути ріднішою...

Катря раптом труснула його за плечі.

— Правду кажеш? Чужа? А чому ж Коровайний так ревнує?

— Дурниці. У його просто говорило тоді уражене шанолюбство, як артиста. Як же, не зумів, мовляв, як слід виконати Назара...

— Ой, ні. Ти помиляєшся, або... або не хочеш чомусь мені сказати правди.

— Я кажу правду.

— Правду? Борисе!.. Лю...бий!..

Вона нараз оповила його шию руками.

— Мі...й!.. Мі...й!..

Шляховий розповів їй про вчорашній постріл:

— Розумієш, це було так несподівано. Я йшов із зборів. І зовсім, зовсім недалечко від нашого подвір'я—просто в обличчя!.. Аж обсмалило. Темно, багнюка... Я тільки почув, як щось побігло городами. За тином, певно, стояло.

Катря настороженo слухала і тривожно зирнула до вікна.

— Слухай. Я тобі розповім тепер. Пам'ятаєш, як я до тебе прийшла в клуню? Хтось крадькома тоді ліз... Ти—за обріз, хотів бігти. Я зупинила...

Вся ця картина яскраво постала тепер перед очима в Шляхового.

— Так, так,—прошепотів він.—А коли я вдруге слідкував... Хтось тоді підліз до твого вікна. І втік.—Я тоді услід випалив...

— Бережися, Борю... Борисику мій!.. Петро,—знаєш, удови Павленчихи старої син, що в дезертирах? То—він.

Вона на хвилинку замислилась, ніби вагаючись, чи говорити далі про це. Потім рішуче хитнула головою.

— Ні, все, все розповім до кінця. Тільки ти... нічого такого не думай. Просто... ну, цей самий Петро, цей дезертир, приходив до мене. Розумієш, я з ним гуляла ще до того, як його мобілізували. А тоді... набрид він мені.

Набрид, бо... страхополох, боягуз він. Таким не треба жити. Ідеї в його ніякої немає, ніякісінької...

— А в тебе ж, Катре, яка ідея?

Катря замовкла, притихла. І тоді, удавано спокійно промовила:

— Про мою ідею... довго з тобою треба балакати. Але ми побалакаємо, Борисику, обов'язково побалакаємо. Тільки... нехай колись іншим часом. Зараз... я дуже стомилась. Ах, як я стомилась, Борисику!

— Значить, тобі Петро набрид через те, що ідеї немає в його?

— І через це, і... ти приїхав у наше село. Я ж тебе давно вже кохаю, давно, любий мій!..

— Тривай, Катрусю, я тебе ще про віщось спитаю,—не здавався Шляховий.—Я ще про «ідею». Мені не зовсім ясно: ти, значить, любила Петра спочатку, не дивлячись на те, чи він ідейний, чи ні. Так?

Вона ніби роздратовано кивнула головою.

— Ну, так. Що ж тут неясно? Просто тоді і в мене ще не було ніякісіньких ідей. А потім... потім їх саме життя висунуло.

— А чому ти мене затримала тоді... пам'ятаєш, у клуні? Чому заступила мені шлях, просила не бігти?

— Тоді ще шкода було Петра. Він же дурний такий. Любив мене. А тепер, мабуть, думає, що я через тебе його розлюбила. Бережися, Борисику. він буде мститися...

— Знаєш, Катре, недавно приходила його мати жалітись на нього. Просила забрати. Впіймають його, мабуть скоро.

Вона щільніше притулилась до Шляхового.

— Ловіть...

XIII.

Хима дістала в кооперативі два хунти соли. Це на цілий місяць. Більше не давали. Ішла Хима й несла цю сіль, як надзвичайну дорогоцінність, як коштовні діяманти. Ішла й думала, що доведеться таки їхати під Буслаєвку по ропу. Не сидіти ж без соли. Несолоний борщ—однаково, що трава.

Хтось товстий вийшов із вулички й пішов Химі назустріч. Щось наче вкололо її. Глянула й зупинилась, ледве не впустила з рук клуночка з сіллю.

Перед нею стояв Мартин Скирда.

Мартин Скирда, колишній її хазяїн, від якого вона втекла в морозяну зимову ніч. Здалося, що це було давно, давно, що це було наче ві-сні. Та й чи не ввижається їй і зараз оце? Чи не примара?

Але ні, ось він, справжній, живий Мартин Скирда, стоїть перед нею. Він мало змінився. Такий же округлий, капловухий. Тільки на обличчі стух трохи і торбиночки під очима побільшали.

Він одразу впізнав її. Дуже здивований стояв, і не знав відразу, що сказати. Мабуть ніяк не думав, що може її тут зустріти. І нарешті непевно протяг:

— У-у-гу-у!.. А-га!.. Здорова була, дівчино. А ти он як виросла, вилюдніла... Дівкою стала, їй-бо вже дівкою...—казав так, ніби сам не вірив своїм очам.—Де ж ти тепер... у кого, значить, проживаєш?

Хима вже оговталась. Тихо, але твердо відповіла:

— А вам це навіщо? Хіба не 'днаково, у кого. Пустіть, дядьку!—Вона обминула його і хутко пішла вулицею.

Скирда ще довго стояв на однім місці і все дивився їй услід.

Сумно жити в глупу осінь на самітньому хуторі. Вночі налітає сколошканий і тривожний вітер, з розгону кидає віхтями соломи у чорне холодне вікно і тоді здається, що тримтить уся хата.

Але Ониськові люба вся ця музика. Він розуміє голос осінньої бурі і тихою таємною радістю його хвилює далеке вовче виття. І часто опівночі Хима чує, як Онисько підводить голову й тихо питає:

— Химо, ти не спиш?

— Ні, дядьку, не спиться чомусь.

— А чуєш, як виють? Недалеко десь за яром. З Басманових лісів набігають. Голодні вони тепер, худі як кістяки.

Хима уявляє собі зграю великих сухоребрих вовків. Як зелені огники, блимають у темряві їхні голодні очі. Вовки сидять на горбочку і, піднявши вгору морди, виють сумно й призивно. А десь здалека їм відповідає таке ж протягле сумовите виття. Тоді Хима щільніше натягає на себе ковдру.

Живши відлюдно на хуторі, Хима й сама була мовчазною й похмурою, як Онисько. До Ониська вона так звикла, що думала про нього тільки як про родича, як про другого батька. Вона не знала, що інколи вночі Онисько світив сірника і хвилинами дивився на неї, розквітлу, розкидану на постілі. Тоді, одвертаючись, ніби боячись, щоб не зрадила йому сила, обережно накривав її ковдрою, і руки йому зрадливо тримтіли.

Сьогодні ввечері до Ониська в хату завітали два дезертири. І Хима й Онисько добре знали одного з них. Це був Петро, старої вдови Павленчихи син. Другий—теж молодий, ще безусий юнак, видко з якогось іншого села.

Петро з робленою веселістю, ніби в себе вдома,—спокійнісінько повісив на кілочку шапку й сів до столу.

— Ну, дядьку, вітайте гостей. Ви ж, кажуть, зайців та вовків любите, а ми тепер, мов ті справжні вовки. І вдень і вночі від людей ховаємось.

Онисько уважно розглядав обох парубків, ніби вони були якісь дивовижні істоти.

— То це ви, хлопці значить, бігаєте?

— Бігаємо, дядьку Ониську,—гірко всміхнувся Петро.—У бігах, бодай його ніколи не бігати!..

— О, о, бач! Сам же кажеш—бодай не бігати. А чому ж бігаєш? Хіба в дезертирах краще?

— А що ж, у комуніческій армії служити? Троцького своїми спинами підпирати?..

Другий парубок спокійно посміхнувся до Петра.

— Брось, братуха, город городити, кілків не вистачить. Хіба тобі не однаково, яка армія? Камунічеська, чи бєла, чи троцька там, однаковісінько, братуха! І знаю, що брешеш ти. Самому собі брешеш. Не хочеш просто з села свого йти нікуди. Воювати не хочеш. І в лісовики теж не йдеш, хочеш, щоб хтось за тебе пішов...

— А що, може ти підеш?—огризнувся Петро.

— Що ж, і піду. Таке времня—до них не хочеш, до когось іншого йди. Вовче времня. Всі вовками поробились.

— Ну а чого ж це ви до мене, хлопці, притупали?—обвів їх очима Онисько.—Хіба в мене тут схованка яка, чи що. Міліція заскочить...

— Не беріть, дядьку, на мушку, не поцілите. Сюди ніхто не заскоче,—поглянув на двері Петро.—А от до матері моєї сьогодні прийдуть у гості... Та тільки дзуськи. Я не капустяний качан, щоб мене зайці змололи.

На хвилину запанувала тиша.

— Знаєте що, дядьку Ониську,—раптом промовив Петро.—Ми до вас по ділу прийшли.

— Кажіть, яке в вас діло.

— Борщу нам дайте та зсмажте сала або що. Повірите, другий день без гарячої страви, аж у печінках усе заскорузло.

Хима ввесь час лежала на печі і звідти непомітно розглядала непроханих гостей. Тепер її покликав Онисько. Вона витягла борщ, що лишився на вечерю. Поставила перед парубками. Обоє, як вовки, кинулись до їжі, зиркаючи на дівчину.

Нарешті Петрів товариш промовив:

— А ви, дядьку, я бачу, хоча й підтоптаний, а те... — він, негарно посміхаючись, кивнув у бік Хими.—Не дочкою ж вам приходиться...

— Ні, не дочка,—відповів за Ониська Петро.—Приймачка. Та ще й кисломоночка!

— Бре? Консомолка?

— Консомолка.

І враз запанувала якась напружена гнітюча тиша. Петрів товариш чудно-блискучими очима вп'явся в Химу. І в ту ж мить важко грюкнув одсунутий стілець. Онисько тримтячий і блідний підвівся з місця і зробив крок до парубків.

— Геть з хати!—прохрипів він.—Геть! Геть!—повторював задихаючись.

Він був у цю мить страшний. Руки його тряслись і стискувались у кулаки, на білому, як крейда, обличчі метались двоє вогненних очей.

Обидва дезертири, не спускаючи з його напівпереляканих, напівздивованих зінниць, поволі піднялись. Петрів товариш ніби ненавмисне лапнув себе за очкуром і по кешені. Та зброї там ніякої не було. Тоді хутко кинув погляд на Ониськову рушницю, що висіла в кутку на стіні. Але Онисько

перехопив цей погляд і, як тигр, в одну мить тримав уже рушницю в своїх руках.

Хлопці тільки тепер зрозуміли, що тут непереливки. Враз обидва неприродньо заметушились, почали шукати свої шапки.

На порозі Петро обернувся.

— Не забудьте ж, дядьку Онисько, як ви консомол спасаєте! Може колись пригадати доведеться!..

Грюкнули двері. Кроки за вікном і все стихло. Онисько й Хима стояли прислухаючись.

— Пішли...—нарешті перша промовила Хима.

— Пішли...—повторив Онисько й зідхнув.

Запанувала тиша. Чаділа невеличка лямпочка. Тіні ґорбаті заворушилися в дальніх кутках. Насупились опудала двох великих ухатих сов. Похмуро чорніли образи святих на покуті.

— Дядьку,—раптом позвала Хима.

Онисько труснув головою, ніби відганяючи від себе рій настирливих думок.

— Що тобі, Химо?

— Дядьку, я вам щось скажу.

— Кажи, Химо.

— Відгадайте, кого я сьогодні стрінула?

Онисько подумав, похитав головою. Хіба мало тих стрічних.

— Не відгадаєте?. То я скажу. Скирду сьогодні стріла я. Мартина Скирду.

— Скирду?—кинувся Онисько.—Скирду?!

Хима не раз розповідала Ониськові про свого колишнього хазяїна, не затаїла й того випадку, що скоївся в останню ніч, коли вона втекла. І завжди при цьому оповіданні гнівом заливало обличчя Ониськове й він шепотів собі під ніс якісь грізні прокльони.

Онисько раптом схопив Химу за плечі.

— Скирду? Мартина Скирду? Чому ж ти мені раніше не сказала про це, чому мовчала й досі? Кажи!...

І нараз, ніби знесилений, впав на ослона.

— Але чого він приїхав у наше село? Що йому тут треба в Яругах?

Онисько встав і дуже схвильований пройшовся по хаті.

— Ні, тут щось є. Тут щось не так, Химо. Ні, це не так собі він з'явився в селі...

Хима стривожено стежила за дядьком. Вона не розуміла чому так хвилюється Онисько. А в того були якісь свої зловіщі думки. Він пригадав недавніх гостей—дезертирів, що так неждано-негадано одвідали його хату. У цих одвідинах Онисько вловлював щось таке, що тільки було помітно і ясно для нього одного. Химина зустріч із Скирдою була для Ониська теж кільцем одного великого ланцюга, існування якого він відгадував і від-

чував давно. Неспокійний і похмурий, він закошлатив свою велику голову і ще раз, ніби в якійсь таємній тузі, проказав:

— Ні, Химо, це не так собі...

XIV.

Ширскоплечий селянин у чорному піджаці з грубого свечого сукна, вайлуватий, з незграбними рухами, зійшов на розорану степову могилу й зупинився. Просто перед ним розкинулись в долині Яруги. Як копиці сіна, ліпились одна до другої низенькі солом яні хатки. Осіннє сонце, що вже котилось на захід, де-не-де виблискувало на стріхах, ніби шматочки живої позолоти.

Селянин скинув піджака, застромив у землю заступ і озирнувся. Навколо—нікого. Тільки рівне поле послалося аж до обрію, та де-не-де бовваніли могили.

Упевнившись, що ніде навкруги нікого немає, дядько виміряв чотирьохкутник посередині могили і з таємним хвилюванням копнув землю. Виростався, ще раз уважно обдивився навколо обрій і тоді хапливо почав копати. Часто нахилявся, брав у руки якогось камінчика, уважно розглядав його і тоді кидав у бік.

Дядько працював ретельно. Уже незабаром, коли було викопано глибоченьку чотирикутну яму, почало стрічатись багато вугілля. Нарешті заступ глухо стукнувся об віщось тверде. Тоді копальник упав на коліна і хапливо почав розгрібати землю руками. Щось опукле й жовтаве визирнуло з-під чорної землі. Ще хвилина і жовто-землянистий череп з чорними дірками замість очей і великими щелепами було одгребено. Незабаром і весь кістяк простягся на дні ями.

Копальник цей був Онисько. Вже давно він запримітив собі цю розорану степову могилу. Середина її значно запала і це навело Ониська на думку розкопати могилу.

Цілими днями він уявляв собі кістки якогось велетня, що похований у ній. А біля кісток—чавунчик. Онисько добре намалював собі цього чавунчика. Він округлий, пузатенький, а головне — повний грошей. І гроші ці ясно бачив у думках Онисько: вони округлі, тяжкі і з чистого золота, тільки трохи потемніли від довгого лежання під землею.

І тепер те, що коли кістяк уже справді знайдено, піддало Ониськові ще більшого запалу. Кістяк єсть, значить повинен десь бути поблизу і чавунчик із золотом. Це добре знає Онисько. Ще із школи він пам'ятає оповідання вчителя про те, як ховали колись багатих слов'ян. Клали в могилу до покійника все, що було найкоштовнішого, навіть жінок його ховали поряд із ним.

Але нічого далі, крім черепів від горщика, Онисько не знаходив. Це потроху розхолоджувало його, і коли в далині виткнулась людська постать, Онисько вже не крився.

Людина наблизилась. Це був Шляховий. Він дуже здивувався, коли побачив на могилі Ониська.

— Що він тут робить?—подумав.—Дивак, справді дивак!

З Ониськом Шляховий недавно познайомився якось зовсім випадково на сходці. Тепер він одразу впізнав його. Підійшов.

Онисько кинув заступ, витер долоні об штани й сів.

— Драстуйте,—привітався Шляховий,—над чим тут мудруєте?

Той кивнув головою в бік ями.

— Мертвячка одкопав. Самі кісточки вже...

Шляховий з цікавістю почав розглядати кістяка.

— А знаєте скільки він тут лежить?—спитав у Ониська.

— Знаю. Коли орди татарські ходили отут по степах, орли степові ширяли, дикі коні косяками ходили... Ще дід мій розповідав, як він у молодості орла стріляв...

Очі Ониськові сяяли незрозумілим захватом. Здається в той момент він сам знову переживав ту сиву романтичну минувшину.

— А скажіть, будь ласка,—обережно знов запитав Шляховий,—ви, мабуть, оцим цікавитесь, так мовити історією свого краю? Цікаво, як воно ховали колись, що хоронять ці могили...

Онисько звів на Шляховго свої блакитні очі і просто відказав:

— Ні, я тут золота шукав. Тут золото, думав, єсть, а воно...—він з призирством ткнув ногою черепа.

— Золото?—здивувався Шляховий.—Ви золота шукали? А навіщо воно вам, до речі?..

— Як навіщо?—здивувався в свою чергу й Онисько.—Аби тільки було воно, а я вже знайшов би куди його...

Але по обличчі Ониськовому було видко, що він і справді не знає, навіщо йому те золото.

Шляховий узяв черепа й уважно його роздивлявся. Потім звернувся до Ониська:

— Так кажете, що ця річ вам непотрібна? Ви ж тільки золота шукали. Може дозволите мені забрати цього черепа з собою?

— Череп? А навіщо він вам здався?—І враз закивав головою здогадуючись.—Ага-га, я й не туди. Ви ж учитель. Розумію, розумію. Я ж сам колись у школі вчився. Для навуки все. Беріть, беріть, хіба мені шкода. Я ще собі такого вирию...

— А він зовсім не такий похнюпа, не такий дивак, як про нього розповідають,—подумав Шляховий.—Правда, він трохи відлюдний, але може за цією відлюдністю криється щось інше. Хто може знати, що твориться темними ночами в самітній хатині за яром.

Але Шляховий пригадав Химу і йому відразу зробились смішними ці думки. Адже ж там живе комсомолка, член Яружанського осередку. Смішно тут щось підозрівати.

— А про віщо це ви замислились?—перебив Онисько його думки.

— Єсть над чим замислюватись,—посміхнувся Шляховий.

— А є, є,—якось чудно підхопив Онисько.—Треба думати, багато думати... Хима мені розповідала колись про вас. Треба озиратися частіше.

Озиратися. Негарне время. Вовки з Басманових лісів ночами приходять. Вони щось чують. Багато їх дуже...

— Вовки, кажете?

— Вовки, вовки... Але вони лишаться... Все лишиться, як і раніше було. Мине осінь, зима, знову пригріє сонечко, травичка знову зазеленіє... Пташки співатимуть, як і завжди... А ви там один одного гризете, у льохи людину запираєте. Воюєте, кров людську проливаєте. Та усе лишиться. І бджілки гудітимуть як і завжди. Воюйте собі... А чичітка однаково гніздечко помостить. І жовтобрюха помостить...

— Он що, дядьку Ониську!.. Авже ж—помостить, ми з цим не воюємо. Хай собі живуть пташки. Та тільки людина над людиною знущатись не буде.

— Знаю це, знаю... Химка це в мене завжди таке торочить. Я—нічого, ні, я—нічого. Консомол—хай. Але ж тільки...—похитав головою.

— Що—тільки?

— Дим! Диму багато. Дивіться!..—Онисько рвучко простяг руку в напрямку до Яруг.

Осіннє надвечір'я вже впало на село, з кожного димаря валив густий солом'яний дим. Ніби щільніше притулились одна до одної хатки. Помалу підводився білий волохатий туман.

— Дивіться! Степ! Степ, і степ, і степ... Давній степ, дикий, незайманий... Дивіться—там, над долиною, дим!.. Стовпи, стовпи, стовпи чорного диму. А знаєте — то татари... Сила незлічима, сила страшна. Як же не боятись того диму, скажіть мені? Адже він застилає мені очі і я через його нічого не бачу!...

— Як це ви... чудно якось говорите.

— Ха-ха,—моторошно засміявся Онисько,—чудно, кажете?

А так, так, мене ж люди за чудного вважають. Але я...—Онисько знизив до шепоту свій голос,—але я... не чудний. Ні, я не чудний... А знаєте чому? Тому, що всі вони самі чудні! А про татар—це я для приміру. У диму село... Густий чорний дим—світу білого за ним не видко, очі виїдає...

— Проясниться, дядьку, розвіється. Дим—це добре, значить гаряче палає вогнище.

Онисько похитав головою.

— Ой, ні! Ой, ні, кажу вам. Коли ясно горить—і диму немає. А то —солома гнила тліє, плитки з кізяку...

— І зотліє, до останку згниє!

— Не нам цього ждати. Не нам. Ми не діждемо, задавить нас димом.

— Кар, казала ворона, то так оце й ви. Задавить та не всіх.

Помовчали. Тоді Онисько враз підвівся.

— Час додому. Смеркає.

— А так,—ствердив Шляховий.—Я хотів Химу побачити, щоб приходила завтра в «Просвіту», робота є. Та тепер уже ви, будь ласка, перекажіть їй. Я піду, пізно вже. Забалакались ми з вами.

— Перекажу. А тільки я в вас ще спитаю...

— Питайте.

— Оцього мертвяка ви де приладнаєте? В школі?

Гадаю, що в школі, в «Просвіті».

— І Химка його бачити буде?

— Авже ж побачить. А що?

— Та я нічого... Дайте мені ще раз у руки, подивлюсь я...

Ониськс погладив череп рукою, з якоюсь прихованою думкою зазирнув йому в чорні дірки, де колись були очі.

Ач який... татарин! А колись же й він баньками блимав, на коні їздив. Колись і вогнище розкладав, і... димок, димок курив із вогнища того...

— Та це зовсім не татарин. У цих могилах не татари лежать.

— Однаково. Всі над вогнищем руки гріли. Ач який!.. Зуби в чорта добрячі, як у коня. А тепер...

Все скоїлось в одну мить. Череп упав і покотився в ріллю. Свиснув у повітрі Ониськів заступ, глухий хряск, і замісць черепа лишилась серед груддя купка схожих на черепки кісток.

— Звиняйте, нічого,—посміхнувся Онисько.—Навіщо Химці на мертвяків дивитись, хай думає про живе!..

Він скинув на плече заступа і швидко пішов обніжком.

— Хай думає про живе,—тихо проказав Шляховий.—Хай думає про живе...

Він поволі поплентавсь у напрямку до села. Густий дим і туман стояли над Яругами. Жовтими цяточками світили у далеких хатках вогники.

— Дим, дим,—думав Шляховий.—Солома гнила тліє, кізяки—пригадав Ониськові слова.

І враз повернувся і злісно погрозив у Ониськів бік.

— Бач, що базікає чортова ворона! «Солома гнила, дим»... Ах ти ж... татарин!..

XV.

Продзагін увійшов у Яруги перед заходом сонця, і з вечора у селі вже запанувала моторошна незвичайна тиша. Яруги наїжачились, нашорошено прислухаючись до чогось страшного, неминучого, що ось-ось мусить розітнутись громовим гуркотом над трухлявими стріхами.

Пустельними городами, задвірками глухими, від стріхи до стріхи димом клубились, звивалися, як гадюки, чутки:

— Кажуть, що забиратимуть усе поголовно.

— По пуду на місяць лишатимуть на сім'ю. Сам комисар їхній так сказав...

— Хто ще нічого не вивіз, на місці стрілятимуть...

— Заложників брати будуть...

Причаїлись дуки, огню не світять... Міцно позапирані двері. Слухають, прислухаються—ш-шша!..

Звечора ж було оголошено таємну мобілізацію Яружанських комсомольців. Мобілізував Гречуха. Завтра зранку — допомагати продзагону «качати» хліб. Готувався нещадний, рішучий удар по Яружанських глитаях.

Вранці другого дня, коли до сільвиконкому зібрались комсомольці і продагент, виявилось, що нема голови виконкому Хоми Максюти.

Гречуха лютував. Без голови не можна було розпочати «викачки».

— Навмисне, собачий син, заподівся десь. Блюдолиз куркулячий! Давно вже знаю його, такого...

Була неділя, і хтось сказав, що Максюта пішов до церкви.

— До церкви? Чи чуєте, куди він пішов?—шаленів Гречуха.—Богу молиться гад безхвостий!.. Не знав куди сховатись од своїх обов'язків! У «дом божий» сховався. Ні, брешеш, і там дістану! Дістану, гаде витрішкуватий!...

І Гречуха побіг просто до церкви. Правилась обідня, але людей було обмаль—саме не до бога. В напівпорожній церкві сумовитим баском бренів голос отця Олександра.

Раптом біля самого вівтаря розлігся владний Гречухин голос:

— Обождіть! Брось, попе, свої балачки! Граждане, ніхто тут не бачив предсідателя сільсовета Хоми Максюти? Де він є, сукин син?

Обідня спинилась, отець Олександер замовк, ніби поперхнувся словом, «граждане» з жахом і здивованням дивились на грізного Гречуху. А з найтемнішого церковного закапелка смиренно вийшов Максюта.

— Я ось тут... тутечки я, товаришу Гречухо.

Голова не договорив, бо важкий Гречухин кулак впав йому на шию.

— Ти тут, і я тут, г-гадюка!..

І міцно схопивши розгубленого голову сільвиконкому за ковнір, Гречуха, як кабана, виволік його з церкви.

Як тіні, потяглись до сільради селяни. Це ті, що вперто не вивозять «продрозвьорстки». У самій сільраді прибрано і якось незвичайно урочисто. На стінах розвішано рушники, а стіл у кутку засланий двома червоними парубоцькими поясами (це замість червоного сукна).

Прибрати отак сільраду—Гречухина вигадка.

— Щоб бачили, дуки, куди прийшли. На суд, мовляв, прийшли. Послєдній і рішительний незаможницький суд! А тому—на стіни рушники, червоним сукном стіл застелити, барвінком долівку потрусити... Щоб бачили, що тут їх не будуть під хвіст цілувати. Годі вже воловодитись!

За столом розсівся увесь «сінедріон». Посередині—продагент, праворуч від його Гречуха з Гармидером, ліворуч секретар сільвиконкому, а збоку, з самого краю, поруч із Шляховим, примостився Хома Максюта. Видно було, що почував він себе дуже ніяково. Маленьке, як кулачок, таранкувате обличчя, ще більше здавалося зібгалось, вся миршава постать зіщулилась і зігнулась удвоє. Увесь його вигляд казав: «дивіться, вони силоміць мене притягли й посадовили сюди. А я, їй-богу, ні в чому неповинний. Найпаче ж боюсь я того, щоб ніхто не подумав, ніби я співчуваю їхнім намірам».

Раз-у-раз розчинялися двері і входив хтось із комсомольців із черговим злісним неплательщиком.

Зараз перед столом зігнувшись і мнучи в руках драного-предраного картуза (певно спеціяльно знайденого десь на смітнику для такого випадку) стояв Порфирій Рептух. Продагент—молодий хлопчина з орлиним носом і холодними, трохи насмішкуватими сіро-зеленими очима, хитаючись тулубом взад і вперед, недбало кидав запитання.

— Так от, громадянине Рептух: даси або не даси. І відповіді ми вимагаємо ясної, простої, без ніяких вивертів.

— Та ти ото брось картуза мняти,—несподівано втрутився Гречуха.— Бачимо, що драний. А хлібець усе ж таки вивезеш. Так і знай: хліб або комора. А з комори дорога просто в город. Там знаєш, з вашим братом не панькаються...

Рептух кахкнув, обережно покосився на двох червоноармійців, що стояли тут же біля столу з ґвинтовками, і тоненько, як пташка, пропищав:

— Так що, як наскребу півтораста,—довезу. Ну, тільки... що?..

— Ні, ні, нам так не треба!—замахав руками продагент.—Чи наскребеш, чи ні, нам до того діла немає. Кажи зразу—довезеш півтораста, чи ні?

— Та половину цього стягся б...

— В комору!—загримів Гречуха.—В комору його без балачок!

— В останнє питаємо,—підвівся продагент,—даси півтораста, чи не даси?

Довга, тонка шия Рептухова ще більше витяглась, рудуватий клинчик борідки дивився злякано й розгублено.

— Красная армія на фронті мрьот—знову загримів Гречуха,—од вошей і голоду погибає, а ти, куркульська твоя пика, розвьорстки не спольняєш? Ведіть його!

— Так ні?—крикнув і продагент.—Кажи востаннє: ні?

— Я, товаришу, конєшно, як наскребу півтораста... По праву... Що? А половину, сімдесят п'ять тоб-то, хіба ж я відмовляюсь, чи що...

— Точка!—кинув продагент.—Нам ніколи. В комору!—скинув очима на червоноармійців.—І коли знайдемо в тебе десь на обійсті, амба! Так і запиши: вища міра. Зрозумів?

— Хадім, братішка!—червоноармієць злегка штовхнув Рехтуха прикладом у спину.

Для заарештованих було пристосовано простору комору поруч із сільвиконкомом. Туди й одвели Рептуха.

— Йона Карпенюк!—вигукнув продагент.

Карпенюк підійшов до столу. Це був білявий, з великими блакитними очима вузькоплечий дядько. Бліде, ніби воскове обличчя з тонкими губами якось дивно гармонувало з усією його постаттю. І було чудно й незрозуміло—як може людина з такими сумирними очима, з таким тонким, ніби надхненним обличчям, так жагуче, так по-звірячому ненавидіти.

Шляховий мимоволі пригадав випадок із Стратієнком, коли той прийшов до Карпенюка просити коня.

— Справді,—подумав він,—що так виявляє внутрішнє єство людини, як класова боротьба? Що може так розбурхати найнесподіваніші, найприхованіші в таємних закаморках людського серця, почуття? Чи можна ж казати після цього, що обличчя—це люстро людини, яка вона є....

Шляховий бачив, як уп'ялись у Карпенюкову постать десятки цікавих очей. Очевидно, всім було вже відомо, як зустрів недавно Карпенюк незаможника Стратієнка. Гармидер якось нервово стріпнувся і зробився раптом неприродньо-діловою людиною. Щось хапливо й уважно почав шукати в паперах.

— Ще б пак!—згадав Шляховий.—Адже ж через цього самого Карпенюка Стратієнко чуть не забив сина. Осередок ледве-ледве не втеряв навіки одного комсомольця. О, цьому блакитноокому чоловічкові зараз пригадають усе!

І несподівано Шляховий відчув у себе на серці щось тривожне, невловимо-незрозуміле. Що ж це таке? Ні, цього не може бути! Але ж це—так... Ось темний живий клубочок боляче поворухнувся, ще раз, ще... І так зненацька стиснулось серце, ніби порвалась усередині якась тонюсінька ниточка...

Шляховий витер піт, що виступив йому на лобі. Так, він відчув раптом гострий жаль до цієї блідої блакитноокої людини з тонкими, ніби вимученими рисами обличчя.

— Що це зі мною?—майнула раптом думка.—Кого я жалію? Ворога, найлютішого ворога?.. Я його жалію...

— Йона Карпенюк!—пролунав голос Гречухи.—Підійди ближче, ще ближче. Ну, так! Тепер слухай, що тобі казатимуть.

Продагент урочисто підніс угору руку з синім новеньким наганом.

— Громадянине Карпенюк,—вигукнув він,—чи знаєте ви кого ми розстрілюємо з нагана?

Карпенюк мовчав. Жодним рухом не виказав він своїх почувань.

— Ви чуєте, про віщо вас питають?—знову крикнув продагент.—Кого ми розстрілюємо на місці, як собак? Мовчите? Не знаєте? Так я вам скажу: бандитів, дезертирів, злісних куркулів! Розумієте—злі-сних кур-ку-лів!.. А ти,—раптом перейшов він на «ти»,—ти—куркуль, і до того ще й злісний. Ти—неплательщик розвьорстки. Ти—ворог радянській владі, Червоній армії і всьому пролетаріятові! Ворог, кажу я... Так от, я питаю тебе: коли ти вивезеш двісті пудів хліба, що з тебе належить по розвьорстці?

Карпенюкові губи ворухнулись:

— Я вже вивіз сто пудів.

— З тебе належить триста. Коли ти вивезеш останні двісті, питаю?

— У мене всього не було двісті. Сорок пудів є зараз на хазяйстві. Та тільки ж у мене сім'я—десять чоловіка. А чим же будемо сіяти на той рік?

І раптом він підняв просто перед себе блакитні, благальні очі. Знову щось боляче шпигнуло Шляхового.

— Очі, очі!—полоснула думка.—Так ось у чім річ!..

— Ні, ні, я не повинен бачити його людських очей, надзвичайних людських очей. Це—ворог, ворог, ворог!.. Спокійно, спокійно. Дивись на інших, вони—залізні, вони—непорушні... Чи не примітив Гречуха цього дурного хвилювання?..

Шляховий здавив кулаками скроні й потупився.

Продагент чітко, роздільно проказав:

— Питаю в-останнє—вивезеш?

Карпенюк мовчки розвів руками.

— Ні?

— Я радий би... сім'я... Немає стільки...

Раптом Гречуха різко нахилився до вуха продагента і щось йому зашепотів. Потім обоє зашепотіли про віщось з Гармидером.

— А на мене ніякої уваги,—промайнула в Шляхового гірка думка. І він зразу ж почервонів: чи не він хіба, єдиний напевне, зпоміж них, тільки-що пожалів цього куркуля, цього найлютішого, найхитрішого з ворогів?.. Яке ж тоді довір'я може бути до нього, жалосливої баби, і чому ж тоді так ображатися?.. Йому нема чого тоді й претендувати на уважне до себе ставлення.

Продагент повернувся до Карпенюка.

— Ось що, громадянине Карпенюк, ми вирішили. Ми віримо вам, що в вас усього сорок пудів у господарстві. Охоче віримо. І ми вас відпускаємо додому. Йдіть собі. Але спочатку ви повинні дати нам підписку, що кажете правду. Розумієте, цього вимагає форма. Ви згодні? Звичайно, попереджуємо, що коли ви дасте підписку і збрешете, вас чекає... погане, зовсім погане. Розумієте? Так от, даєте підписку?

Карпенюк на мить замислився. Шляховий бачив, як у сумирних блакитних очах його скупчилась якась думка. І враз ці очі стали вперті, застиглі. Карпенюк випростався.

— Я згодний... Дам таку підписку.

Коли він підписував клаптик паперу, що його підсунув секретар, Шляховий намагався відгадати, що тут замислив Гречуха. Не повірили ж вони, справді, Карпенюкові. І блискавична здогадка раптом блиснула йому в голові.

— Так, так, саме тому, що не повірили, саме тому й відпустили його так швидко. Але підписка все пояснює. Вони ж узяли підписку! Підписку! І Карпенюк її дав. Дав, бо певен, мабуть, що ніякого хліба в нього не знайдуть. А Гречуха взяв підписку, бо певен, що хліб знайдуть. І тоді... тоді вони всі помстяться над ворогом. Помстяться жорстоко, нещадно... Так, це план, якого міг вигадати тільки Гречуха. Він не бачить людських очей у ворога. Для нього ворог—є тільки ворог!

Раптом Гречуха глухо завовтузився на своєму місці, обвів очима всіх присутніх і зупинився на Шляховому.

— Товаришу Шляховий,—промовив він,—чи не знаєш, чого це й досі немає твого хазяїна?

— Хазяїна? — роблено здивувався Шляховий,—у мене немає й не було ніколи ніякого хазяїна, я не худоба.

— Тут не до жартів. Чому й досі немає Спиридона Голуба?

— Не знаю. Я не відповідаю за кожного куркуля.

Якась думка весело стрибнула в Гречухиних зінницях.

— Так ось про віщо ми тебе попрохаємо. Збігай, будь ласка, до Голуба, заарештуй його й негайно дуй із ним сюди. Візьми з собою червоноармійця.

На мить він спинився, не зводячи із Шляхового запитливих вивчаючих очей і очікуючи.

— Підеш?

— Ось воно, ось знову іспит,—майнуло в Шляхового.—Посилає заарештувати дуку, у якого, знає, я на кватирі. Прекрасно! Доручення не злякаюсь. Хай знає, що він у мені помиляється!...

Шляховий хутко підвівся з місця.

—Голуба? Спиридона Голуба? Зараз буде тут. Аби тільки дома застати його.

Востаннє блиснули Гречухині зінниці—якось не то з задоволенням, не то неймовірно. Шляховий вийшов на двір. І тільки тут відчув, як важко йому виконати доручення. Він знав, що заарештувати Спиридона треба—Спиридона-куркуля, злісного куркуля, одвертого активного ворога. Знав, що Голуб не виконав і половини розверстки, а в його ж не одна сотня пудів хліба прихована.

Знав це, а проте щось сковувало рухи, спутувало ноги. Шляховий почував, що от-от і він поверне назад, піде кудись в інший бік. Він не уявляв собі, як він прийде до Спиридона в хату, де сам живе і харчується за рахунок цього ж таки Спиридона, і заарештує його. А десь, зі споду вже підіймалась така знайома, болюча і цілюща в той же час, хвиля призирства до себе, почуття своєї нікчемности.

Людське безсилля може бути страшною силою, і тільки воно показує справжню людину, яка вона є, без машкари і шкаралупи. Відчуття свого безсилля є могутній двигун поступу людського, могутній побудник вічного бунту людського духу. І коли одна тільки думка про свою нікчемність призводить одних до каптуляції перед життям і боротьбою, в інших навпаки, вона перетворюється на жагуче, непереможне бажання бути сильним, як сильний і звабний створений марінням образ.

Шляховий відчув, як де-далі призирство до себе за свою легкодухість починає сповнювати всю його істоту. Почуття свого безсилля вже пече його полум'ям, нестерпуче, боляче стьобає залізним паліччям. Невже він, Шляховий, справді така нікчемність, невже він таки справді нездатний ні на який активний вчинок у великій боротьбі? Чи не випадково підняв він десь на запиленім шляху меч і панцир бійця?

Але що це? Просто назустріч знайоме, широке й похмуре обличчя. Спиридон! Спиридон Голуб! Куди ж це він? Зараз треба зупинити, сказати... А може...

— Громадянине... Спиридон Голуб!—ураз чітко й твердо.—А я за вами. Маю наказа... заарештувати вас. Прошу зараз іти до...

— До зборні? Я оце й сам іду. Не буду ждати, поки поведуть, як бугая, на налигачі. Хоч і так уже на нас налигач добрий...

— То правда. Такі хазяїни, як ви, зробили налигача путнього, добрячого. Щоб не скинули.

Спиридон здивовано глянув на Шляхового. Він не чув раніше ніколи від його такої, повної зненависти, мови.

— Що це ви... такі сьогодні?..

— Я завжди такий... Завжди.

XVI.

Гречуха взяв з собою Гармидера, Лазарчука й Шляхового. З сільвиконкому вийшли всі вкупі й пішли вулицею. Озирнувшись Шляховий побачив трьох червоноармійців, що йшли з ґвинтівками слідом.

Гречуха йшов попереду, твердо відбиваючи правою ногою такт. Інколи він озирався на червоноармійців, що трохи відстали, ніби поглядом закликаючи їх іти швидче.

Шляховий здогадався, що йшли вони до когось на трус. Спитав про це Гречуху, але той тільки рукою махнув. Мовляв, як прийдемо, тоді й узнаєш.

Гармидер намагався не відставати від Гречухи, йти з ним поруч. Але Гречуха поспішав, і Гармидер, щоб не відстати, чудно дріботів ногами й підбігав.

Раптом розчервонілий Гречуха спинився й повернувся до товаришів:

— Хлопці, ми йдемо зараз трусити хліб. Дуже важлива, відповідальна справа. До кого першого завітаємо? По списку — він зазирнув у клаптик паперу,—по списку тут стоїть першим Йона Карпенюк.

— Карпенюк!—здригнувся Шляховий.—Це та блакитноока лагідна людина з такими... з такими людськими сумирними очима... Значить Гречуха й Гармидер хотять виконати таки свого плана. Не забули!

— Чи Карпенюк, то й Карпенюк,—ніби цілком спокійно погодився Гармидер, але в зінницях йому нараз спалахнули якісь чудні блискучі язички.—Чи Карпенюк, то й Карпенюк. У того хоча й важко відшукати, але ж і є. Ма'ть пудів із триста приховав.

— І розписочка не поможе. Чи так, Лавріне?

— Тепер йому з тією розписочкою, як знайдемо хліб, амба буде.

Шляховий ішов і думав. Він не розумів, нащо Йона Карпенюк дав підписку. Невже таки в його справді немає хліба? Цього не може бути. Що ж тоді? Бравування? Ні, і це неможливе. Куркуль, та ще такий, як Карпенюк, спочатку десять разів із усіх боків обміркує кожний свій вчинок, кожнісінький крок. Тут, значить, щось інше. Чи не думає, часом він, що пшениця його прихована в такому надійному місці, де не тільки Гречуха, а й сатана її не знайде? Дуже можливо, дуже можливо. Адже ж дуки тепер так навчились хорати збіжжя, що й досвідчений шукач не відшукає.

Карпенюк жив на краю села, на згір'ї, за ставком. Його обійстя одним боком виходило просто на поле, і коли, було, їдеш з волости, ще здалеку бачиш, як маячать дві величезних Карпенюкових клуні. В бік села подвір'я знижувалось. Чепурний будиночок під зеленим залізом, із фарбованими в синє віконницями, вікнами дивився просто на вулицю. Ліворуч був сливник, а далі біля городів, у низині копанки, звідки жінки брали воду поливати Карпенюкову розсаду.

Про Йону Карпенюка на селі ходило багато чуток. Казали, що багатство він збудував на крові своєї дитини. З цього приводу розповідали таке:

Жив колись у Яругах харпак і п'яниця Харитон Карпенюк. З горілки й помер. Своєму синові Йоні він лишив у спадщину чорну підсліпувату халупу та пару гострих кілків, що стирчали на місці від колишнього тину. Проте Йона хоча й з горем, почав хозяйнувати, одружився і вже мав сина, коли одного пізнього вечора, як у полі лютувала й казилась пурга, хтось постукав у віконце його хати.

Це був багатий прасол, що скуповував у селян худобу. Його захопила в дорозі хуртовина і випадково він потрапив з поля просто до Карпенюкової хати.

Вранці другого дня, коли, переночувавши, прасол поїхав собі геть, Йонів синок, хлоп'я семи років, приніс батькові невеличкий клуночок, повний грошей, що він знайшов його в снігу на подвір'ї.

Незабаром повернувся і прасол. Він згубив гроші. Але Йона Карпенюк вперто затаїв синову знахідку. Прасол пам'ятав, що коли він виходив з Карпенюкової хати, заповідний клуночок був іще при ньому. Отже припуститити, що його вкрадено, як він спав, неможна було. Найпевнішою була та думка, що гроші згубилися десь чи то на подвір'ї Карпенюковому, чи недалеко біля нього.

Одначе ніякі розшуки не допомогли. Гроші зникли загадково і безповоротно. Даремно прасол на колінах молив Йону признатися, чи не знайшов він, бува, клуночка. Даремно прохав повернути йому, коли знайшов, хоча б одну тисячу. В клуночкові ж було цілих п'ять тисяч карбованців «катеринками».

З того часу Йона Карпенюк почав багатіти. Обережно, вичікуючи час, але з кожним роком все більше і більше. То, дивись, корівку купив, через півроку зручний шматочок земельки трапився. Ще через рік, дивись, пара добрих коней завелася. А далі й клуня виросла, округла та висока. Ще рік минув, а Йона вже лісу навіз, хату нову будувати збирається... Де-далі хазяйство росте, руки робочі до нього потрібні. Наймитів почав тримати. Цілісінький день пораються—то на полі, то біля худоби. А роботи тієї стало—робиш, робиш, ніяк усього не переробиш.

А от дітей у Йони більше немає. І першого сина, що багатство своєму батькові знайшов у снігу, немає. Таємно й назавжди зникло семилітнє хлоп'я Йонове. Зникло тоді ж, на другий день, як принесло батькові клуночка. Батько увесь час на ставок указував. Поїхало, мовляв, із гринджоля-

тами на ставок. У проруб шубовстнуло, не інакше. А там уже під лід затягло.

Але ніхто з дітвори, що гуляли того дня на ставку, не бачили там Йонового сина. Ніколи ніхто не знайшов потім навіть його трупа. А тайний, стєвухий поговір людський нишком плазував від хати до хати. Сам Йона, мовляв, забив свого синка, щоб не базікнув нікому, бува, про знайдені гроші. Забив, мовляв, і тіло так десь закопав, що ніхто його не знайде.

Ідучи до Карпенюка, Шляховий пригадав тепер чутки про Йону, про знахідку клуночка з грошима і вбивство сина.

— Брехня,—подумав.—Хіба може людина з такими лагідними, з такими блакитними очима піти на душогубство? Та навіть... чи вміє, чи зможе така людина збрехати? Хоча б і про хліб. Мабуть таки й справді у нього немає ніяких схованок.

І враз знову пригадався випадок із Стратієнком, і знову сумнів заліз до серця.

— А хіба не дати коней, щоб повезти хвору до лікаря, хіба це не є душогубство? А Карпенюкове знущання над своїми наймитами, про яке ходять такі жахливі чутки? Ні, справді краще не бачити тих людських очей. Краще не бачити й не чути, як б'ється у ворога серце, як пульсує його кров і живі думки людини загортаються й гаснуть у живих людських очах!

Червоноармійці наздогнали Гречуху й пішли всі вкупі. Куций Мишко Лазарчук намагався йти близько поруч Шляхового. Здавалось, що його зовсім не цікавить усе те, що коїться навкруги. І те, що говорять між собою товариші, і те, куди вони всі йдуть. Навіть чорні, прудкі оченята ніби застигли і затуманились якоюсь невідгадною, впертою думкою. Хто зна, чи не нову якусь «проблему» розвязував зараз Лазарчук. І справді, він якось ніяково кахикнув.

— Що, Лазарчук?—повернувся до нього Шляховий.—Мабуть щось сказати цікаве хочеш?

— Та ні... От я тільки зараз таке думаю... От ми йдемо всі забирати хліб. І заберемо. І скрізь забирають, у кулаків, значить... Ну тільки мене тривожить: хто так віддає задурно свої достатки? Ніхто так задурно не віддає. Платити доведеться.

— Цеб-то?

Лазарчук зморщив лоба, навіть зупинився на мить, а тоді ніби щось збагнувши, почав доводити переконано, поспішно відшукуючи потрібні йому слова.

— От кажуть, що ми у буржуїв забрали все, усі їхні достатки. Забрали, мовляв, і амба! А чи віддали ж вони нам ті свої достатки? І я скажу, що не віддали задурно, а ми заплатили за них. Та ще й добре заплатили. Скільки на кривавому фронті погибло наших? А скільки зараз що-дня отам на польському фронті або із Урангельом погибає? А це ж хіба ми не платимо? Ого, ще й як платимо. Добра ціна—сама кров та

людське мнясо. От і виходить—не задурно забрали, а за харошу ціну. Бо дурно ж ніхто не віддає.

— Правильно, буржуазія ніколи не віддасть дурно своїх фабрик та капіталів пролетаріям. Тільки у збройній боротьбі ми змогли здобути собі все те. Що ж тебе тривожить?

— А ось і тривожить, що за хлібець іще платити доведеться. Куркулям. Невже воно так таки й не можна, щоб задурно?

Щось тьохнуло в грудях у Шляхового. Безумовно, Лазарчук чогось не доказав, щось сховав у своїх думках. Треба спитати, непомітно довідатись. Невже платити доведеться так швидко й несподівано? Справді, коли кожний буде ховатись у цей час із своїми думками й підозріннями, то так дуже легко можна й банду проґавити. Ні, обов'язково й негайно довідатись.

Шляховий зробив байдужий вигляд і, ніби між іншим, напівжартуючи кинув:

— А ти ж як це знаєш, що і в Яругах платити доведеться? А в мене, зовсім інша думка. Мені здається, що Яружанські куркулі так налякані, що й писнути зараз не сміють, не то що там про якусь платню їм думати...

— Знаєте... я скажу вам одну сторію. Ну, тільки, їй-бо, не брехатиму. І не думайте, що я той... Саму правду...

— Коли кажеш, що правда, повірю.

Лазарчук роздумливо розтягав слова:

— Знаєте, у Яругах якісь чужі люди з'явились...

— Де? Коли?

— Ну, от ідеш отак вулицею, коли назустріч незнайомий дядько. Трьох таких зустрічав неяружанських. А я ж усіх яружанських знаю, як свої штани. І такі підозрительні дядьки... Коли б не підіслані з якої банди. Навколо ж усюди кружляють...

— Зараз не страшно. У нас червоноармійський загін.

— Ну, тільки ж він довго не буде. Хліб забере та й гайда до міста. А платити доведеться нам...

Розмову перебив вигук Гречухи:

— Стій!

Всі зупинились. Гречуха заклопотано оглянув свій невеликий загін.

— Червоноармійці вперед!—скомандував він.—За ними всі останні. Рушниці тримати напоготові. Треба таким порядком зайти до кулака, аби він знав, що це проти нього залізнії штики наставлено. Щоб знав, чия сила!

Справді, Карпенюкове обійстя було зовсім недалеко. Одчинили ворота і ввійшли. Два величезних кудлатих пси кинулися на загін. Гармидер підніс угору свого старого нагана й випалив. Але собак уже не було й близько. Напевно вони мали не аби-який досвід і знали, що з людьми, які роблять грім і вогонь із невеликих чорних речей, жартувати не можна.

А ось і сам хазяїн! Йона Карпенюк поспішає назустріч і по його зблідому обличчі видно, як він хвилюється. Гречуха підійшов близько-близько і втупив у нього свої вогневі очі. Той не витримав і одвів свій погляд.

— Прийшли, Карпенюк, за твоїм хлібом,—загримів Гречуха.—Веди нас, де він у тебе є.

Йона знизав плечима і безсило розвів руками.

— Аж чудно мені. Хіба я підписки не дав вам, чи що?

— Значить, підтверджуєш, що хліба в тебе немає?

— Пудів сорок на все хазяйство.

Гречуха різко повернувся, шарпнув себе рукою за картуза.

— Хлопці, шукайте! Все подвір'я догори дрига перевернути, ґород увесь скопати!..

Карпенюк стояв збоку і посміхався блідою, тріпотливою посмішкою. Блакитні очі заволікала якась мла. В білястих вусах тримтіло кілька хлібних крихот, мабуть саме обідав, коли прийшли несподівані гості.

Всі розсипались по всіх закутках, по всіх закапелках широкого подвір'я. Гречуха метався скрізь і скрізь давав свої розпорядження й поради. Вже пильно досліджено хату й комори, у льохах вивчено кожний куточок, навіть великий саж та ясла оглянули ретельні очі.

Але хліба ніде не було. Тільки в засіках знайшли ссипаної пудів з сорок пшениці й жита. Та з цим хазяїн не таївся. Треба було відшукати сотні пудів, які безперечно десь є і так майстерно сховані від людського ока.

Всі заморились, але Йона навпаки, набрав тепер спокійного, впевненого вигляду. Він ходив усюди за тими, хто шукав і, жартуючи навіть підгонив:

— Шукайте прошу вас, шукайте краще. Ви, я бачу, погано шукаєте. Може що й знайдете путяще. Хто й зна, воно буває...

Шляховий шукав нарівні з іншими. Він сам обслідував клуню, довгою ключкою штрикав у стоги соломи, лазив на горіще. Ні, хліба ніде не було й сліду. Не раз відчував він на своїй спині запитливий Гречухин погляд і тоді ще з більшим завзяттям брався до трусу.

Якось біля льоху він віч-на-віч стикнувся з Гречухою. Той роздратовано скинув на нього свої брови.

— Що, шукаєш? Нічого не знайшов і досі? А теж, пиндючиться, мов і справді парсона...

Від усієї постати Гречухиної, від його голосу, від нервових неприродніх рухів, віяло втомою і прихованою злістю. Ще б пак! Даремно загаяли стільки часу, а до того ж куркуль іще й посміється над усіма ними.

Шляховий відчув, як кров зашарила йому обличчя від несправедливої образи. Хіба не трусив він укупі з іншими? Хіба мало втомився? Чим же він винен, що в Карпенюка таки справді хліба ніде не заховано?

Захотілось сказати Гречусі щось гостре, таке ж образливе. Шляховий примружив очі, похитав головою й удавано-спокійно промовив:

— Ах, шкода! Ах, як шкода! Немає хлібця. Виходить, у всьому тепер найбільше винен Шляховий. А мені, проте, здається, що куркулі найбільше глузуватимуть все ж таки з вас, товаришу Гречуха.

Злорадність бреніла в його голосі. В цю хвилину він жагуче бажав таки справді повернутись від Йони ні з чим. Нехай, на зло Гречусі.

— Ех, мамашу його в яблучко!—підійшов молодий безвусий червоноармієць із рясними вузликами угрів на щоках.—Все барахло перетрусили, та ніде й макового зерна. Бєдними кулаки поробились нинькн.

— Ні-телень!—підтвердив підходячи Гармидер.—Хто зна, може десь у степу в його ями є. Ну, коли б же й вистежили...—погрозив він кулаком у повітря.

Молодий парубок, капловухий, без картуза, з чорним дротяним волоссям, що стирчало йому на голові, як щітка, вже втретє нерішуче наблизився до Гречухи.

А тобі тут чого треба?—повернувся до нього Гармидер. Наймитуєш у Карпенюка?

— Атож,—ніяково озирнувся парубок.

— Чого ж ти тут крутишся? Шпійон Карпенюків, чи що?—покосився Гречуха.—І враз із якимись чудними очима хутко ступив два кроки до парубка.

Парубок просто в Гречухине вухо зашепотів щось поспішно, тривожно. І раптом, повернувшись, хутко без оглядки, пішов до хати.

Все скоїлось за мить. Гречуха випростався, чорні брови вигравали бурю, картуз поліз на потилицю.

— Ходім!—неголосно, стримуючись, кинув він. — Сказав, наймит сказав!

Шляховий в першу мить не втямив, що таке сказав наймит і від чого так раптово змінився Гречуха. І вже коли слідом за іншими він убіг у простору Карпенюкову клуню, коли побачив тремтячу і раптом одвислу губу Йонину, тоді тільки йому стало все ясно.

Звідкись узялися два заступи, гуртом хутко одгребли купу полови, гребли руками, чобітьми... І вже полетіла в усі боки чорна земля. Жадібними руками тягли очерет, важко дихали, різали до крові пальці, і тоді перед блискучими гарячими очима відкрилась невеличка округла дірка...

Яма! Ось вона—яма! Ось вона! Ось вона!..

Тоді всі, наче по команді, підвелися і стали над ямою. Над ямою!..

Стояли мовчки й дивилися, ніби загіпнотизовані, в її чорну пащу.

Шляховий звів очі і просто перед собою побачив Гречуху. В ту ж мить, ніби у відповідь на цей позір, Гречуха стріпнувся і висмоктав крізь міцно затиснені зуби:

— Виходить, тов-вариш-шу Шляховий, ніх-то н-не буд-де глузув-вати з Гречух-хи?

Поруч нерухомого застиглого Гармидера стояв Лазарчук і хутко перебігав тепер очима по лицях присутніх.

— От бачте, й знайшли,—протяг він ніби здивовано, і це в нього вийшло так, наче він і сам не вірив, що яма з хлібом ось тут, у нього під ногами.

Збоку від Лазарчука горбатились червоноармійці і в одного з них був такий вигляд, ніби йому ніяково за куркуля-хазяїна, що той заховав хліб, брехав, підлабузнювався. Глянувши на того червоноармійця, можна було подумати, що хліб заховав не куркуль, а він сам.

Гречуха раптом голосно зідхнув і важко повернув голову вбік. Очі всіх напружено, прибитою сукою, поплазували за його поглядом.

Там, під стінкою клуні, притиснувшись до тієї стінки, кам'янів Йона. Замість обличчя у нього було щось біле, крейдяна невиразна пляма, а в ній розгорались і гасли два живих синювато-кривавих кришталі.

Тоді зловісно затупала тиша—Гречуха ступив близько-близько до гострої постаті біля стінки. Ступив і звів могутню руку...

— Вдарить? Невже вдарить?—спалахнула блискавка думки і Шляховий ступив слідом.—Він хоче його бити, бити?...

Знову болем стиснулось серце і в уяві зринули такі знайомі, людські блакитні очі...

Гах!—з усього розмаху, дуже вдарив Гречуха.

Йона мовчки, як обапол, хитнувся вбік і, чипляючись за стінку клуні, тихенько осів униз. Повільно, з тримтячим зусиллям звелась його рука і лапнула обличчя. І враз зробилась липкою від чогось гарячого, що текло по губах і капало на підборіддя.

— Оце тобі... хліб!

Гах!

— Оце тобі розвьорстка!

Гах! Гах!

— Яма!.. Стратієнко!..

Щось рвонуло Шляхового вперед. Майже не усвідомлюючи, що робить, він з усієї сили обхопив ззаду тверді Гречухині плечі. На мить почув, як бурхливо бахкає біля самого вуха Гречухине серце...

І враз міцний удар по щелепах відкинув Шляхового геть.

XVII.

Невисокий жовтогарячий місяць хилитався в патлах далеких буряних осокорів. Над полем плазувала вовча пустельна тиша і десь зовсім недалечко, в сухому бур'яні на межі, сумовито клацав голодним язиком тривожний вітер.

Тут, за селом, Шляховий і Хима спинились.

— Ні, пустіть руку,—сказала вона.—Я далі піду сама.

Але він міцно тримав її. Він знав, що тепер ця дівчина вже назавжди загублена для нього і хотів сказати їй востаннє щось тихе й тепле.

Десь глибоко в його ворушився ще сумнів—чи добре він зробив, що сказав їй усе. Так, він був з нею одвертим і сказав, просто й мужньо, що кохає іншу, і навіть не заховав її прізвища. Що ж—Катря Голуб, він із цим зовсім не таїться. А коли кохає іншу, значить її, Химу, кохати не може.

Ну чого ж тут не зрозуміти? Здається все ясно. А вона, Хима, стояла добру хвилину з затьмареними очима, не могла собі відразу усвідомити цього. А може... може дуже тяжко їй було це? Та хіба він, Шляховий, хоч краплиночку винен у цьому? Хіба не чесно, зрештою, зробив він, коли одверто в усьому відкрився? Хима ж—комсомолка, Хима—товариш. А кохати... Ні, він не може її кохати...

Що ж їй сказати таке на прощання? Що сказати, щоб не тяжко було їй на серці? Адже він певний, що дівчині зараз тяжко. Він відчув і без її наївних напівнатяків всю глибочінь її почуття до нього. Відчув її ревнощі за прихованим жадібним розпитуванням про Катрю. Ні, йому не видались за несподівані й дивні її раптові химерні сльози у нього на грудях.

— Пустіть руку!—повторила вона.—Мені треба йти.

— Химо... Химочко...

— Пустіть!

— Химо, хіба ж я винен? Я ж тобі сказав усе по-правді. Чи ліпше ж було б, коли б я почав тобі брехати?

— Пустіть!—востаннє шарпнулась зігнута принижена постать.—Пустіть!—вирвала руку.

Зашамотів сухий бур'ян, клацнув біля самого вуха розхрістаний вітер і скажено подався доганяти маленький чорний силует вдалині...

Хима швидко йшла ріллею, спотикалась на чорній грудді, з очей по щоках безупинно котились великі краплини, великі, як град, мокрі й солоні. Вітер наздогнав її, шарпнув хустку, люто рвонув спідницю, і раптом штовхнув у бік, Хима впала на коліно, підвелась, і знову, хитаючись на ріллі, посунула далі.

Ось і яр; місяць піднявся вище, і тепер видно урвисько, поросле темними кущами. Там на дні гуляє осінь, там тихо, бо вітер не залітає туди, там осінні затишні кущі глоду й шипшини. Зараз із-за повороту майне жовтий вогник. Зараз Хима буде вдома.

Та ось бачить вона: три тіні йдуть їй назустріч. Вона відчуває раптом, що тут щось непевне. Вона вагається і хоче звернути кудись убік.

Але це не тіні. Хима чує, як ступають, вогко й непритамовано, три пари чобіт. Троє велетнів виросло перед нею. Шкарубкі пальці беруть її за підборіддя. Довгі щупальці мацають, розбіглися по тілі...

— Кисломоночка... сучечка...

Раптом ув очах повстала гаряча плівка, на мить заступила все. Хима знає цей голос... це той, що приходив тоді з Петром, дезертир... З ним Петро. Це його пальці вп'ялися їй у плечі червоними п'ятаками. А третій? Його вона знала, знала його—грубий пузатий страхопуд, жахливий, гидкий...

І раптом вона кричить. Так востаннє кричить заблукалий в хуртечі, напівзамерзлий перехожий. Так востаннє зойкає на різниці напівзабитий віл і намагається піднятись на ноги.

Вона закричала, дико, пронизливо, бо вже знала, хто—третій.

Скирда! Він із ними, з дезертирами! Мартин Скирда! Скирда!..

І ще раз сказав Петрів товариш:

— Ну, кисломоночка, пізнаєш, чи що?

Тоді той, третій, підійшов ззаду і здавив їй рота глухою долонею.

— Шша, ти!..

XVIII.

До Яружанського сільвиконкому надіслали з волнаросвіти папірця— треба забрати надіслану з повіту невеличку бібліотеку для «Просвіти». До Чудновець, де був волвиконком, верстов із сім. Шляховий подався пішки.

— Нарешті дочекались,—радів він.—Аж ось коли про Яруги згадали...

Блідою шумихою лягало випите за літо сонце на застиглі обриси дерев, на сонні далекі вітряки. День видався по осінньому задумливий, теплий останньою старечою теплотою.

Шляховий повільно йшов прозорим узліссям. Пахло вогкими випарами прілого листу, гнилих пеньків, несло опеньками, пахли тирсою купи напилених, акуратно складених дров.

Хотілось тихо, безвільно йти кудись просто перед собою, ні про віщо не думати, нічим не полохати спокійного споглядання. Але настирливі думки без жалю розривали химерне мереживо млявости.

— Як це все, зрештою, гидко вийшло,—думав Шляховий.—Ну чого треба було мені заступатись за якогось куркуля? Хіба не за діло бив його Гречуха? За діло, безумовно, за діло.

— А чим мав він право сам розправу чинити, без суду?—зринула інша думка. Сумнів болісний, гострий, як небаченої гостроти жало, раз-у-раз шпигав десь у грудях. Але й тут міркування підказувало Шляховому, що Гречуха зробив так, як було потрібно зробити в той момент.

Справді, в жорстокого ворога, в хитрого злісного дуки, знайшли хліб. Хліб! Силу золотого, дорогоцінного, живодайного хліба! І він, дука, один володів цим скарбом. Він сховав його від людського зору, віддав у глибоке лоно землі. І це для того, щоб не пішом цей скарб Червоній армії, голодній, босій Червоній армії! Вошивій, обдертій, знесиленій Червоній армії!

Звичайно, велику вину взяв на свої плечі Йона Карпенюк, і Гречуха знав, що треба робити. Сам же розумів дука, на віщо йде, в разі вчинок його буде виявлено.

Злочинців карають, звичайно, не на те, щоб покарати, чи виправити, а для попередження інших, для показу іншим того, що чекає їх, у разі ступлять вони на хибний шлях. Чим швидче настигне винуватця кара, тим міцніше впливає вона на громаду, тим більше шансів того, що мети—попередити інших—досягнено.

— Так, Гречуха вчинив цілком правдиво,—думав Шляховий. Коли б Карпенюка заарештували, відправили до міста і там навіть розстріляли, це не справило б такого враження, як червона юшка з його розбитого носа тут, на місці злочину. Це не є самосуд. Коли навколо блукають банди, а

Червона армія змагається голодною, треба активної революційної дії. В цей тривожний час вчинок Гречухи—не самосуд.

І таким мізерним, нікому непотрібним, таким жалюгідним здалося тепер Шляховому його заступництво за куркуля.

— Ух ти, сердобільна жабо,—картав він себе.—Злякався, що в глитая буде розбитий ніс! Та дай цьому глитаєві інші умови і він, не замислюючись, важкими чобітьми розчвавить голову першому-ліпшому незаможникові, кожному комсомольцеві. О, від нього милосердя не жди, він не подивиться на те, що в тебе живі блакитні очі. Часу немає чекати на суд, коли ти сидиш на пороховому льоху, коли ти оточений хижими вовчими очима і рідна армія голодна й роззута.

Згадались здивовані й повні зневаги погляди Лавріна, червоноармійців і навіть Лазарчука. Призирство світилось у тих поглядах, призирство до нього, до Шляхового. А Гречуха? Він мовчки дав йому дужого штовхана, ткнув ліктем у щелепи і спокійно одвернувся. Він навіть не глянув на нього, він цілком зневажав, всім своїм серцем, ніжношкірого білоручку, нездатного до жодної боротьби. Білоручку, що кинувся на захист—кого? Найлютішого вовка, вовка, що придбав собі людську породу. Як же не зневажати такого?

Шляховий звернув із стежки й пішов через лісову галявину навпростець. З кожним кроком назустріч йому випливали округлі твердоногі дуби, зграя білокорих берізок тікала кудись у глибину хащів, дикі груші спокійно мерехтіли строкатими, то жовтогарячими, то червіньковими фартухами.

Щось темне майнуло ліворуч між стовбурами і якась дівчина вийшла на галявину. Вийшла і враз скам'яніла: вона побачила Шляхового. Стояла розгублена, збентежені очі кліпали й тікали на всі боки, пальці вчепились за край хустки з тримтячим зусиллям.

— Катря?—скрикнув здивований Шляховий.—Звідкіля ти тут узялася в лісі? Чого блукаєш?

І тут тільки примітив він її збентеженість і зблідле обличчя. Якесь темне підозріння, якась неясна, майже несвідома думка ворухнулась десь у нього і зникла.

— Що з тобою, Катре?...

Вона вже оговталась.

— А з тобою що? Куди топаєш?

— Але ж, Катре... чого ти тут?

— От, який ти чудний. Ну, просто блукаю. Розумієш, блукаю собі... Я люблю ліс в-осени... Це—моє життя. Іду собі, йду... Тихо так навколо, гарно...

Шляховий дивився їй у вічі й почував щось непевне в її словах. Ні, щось ховає від його Катря, в неї є якась таємниця. Чого так блукати в лісі? І чому так збентежилась і зблідла вона?

Так вони стояли одно проти одного й перекидались млявими, непотрібними словами. Але потрібного, справжнього слова не було. Воно було скуто чимсь невідомим, небаченим. Може то була якась таємниця...

Шляховий попрощався з якоюсь ніяковістю й холодом. Швидко пішов від неї. Роздратовання тонюсіньким червячком звивалося коло серця. І нараз почув її голос. Озирнувся.

Катря стояла на протилежному боці галявини й махала йому рукою. І от уже вона біжить до нього, біжить через усю галявину. На обличчі в неї неприхована тривога й заклопотаність. Він ступив їй назустріч.

— Борю, Борисику, ти мені так і не сказав—куди йдеш? У волость чи що?

— У волвиконком.

— Ат, однаково. Чого ти туди йдеш?

І не чекаючи відповіді, обвила його шию руками.

— Борисе, ти повинен мені дати слово, що будеш обережний. Розумієш—обережний?

— Цеб-то?—він дивився на неї запитливими очима, намагаючись збагнути, про яку саме обережність вона каже.

— Бути обережним, обережним—це твій обов'язок. Чуєш? Ат, невже ти не розумієш? Хіба ти не знаєш сам, який тепер тривожний і небезпечний час? Хіба не знаєш цього? Твій одріз... завжди заряжено?

Вона дивилась на нього неспокійними й загадковими зінницями, вона впивалась йому в очі, ловила кожну зміну рисок на його обличчі, кожне тримтіння його повік.

І враз йому здалося, що в тих потемнілих, поширених зінницях він прочитав щось інше, відмінне від її тривоги за нього... Ні, там була інша тривога, інший прихований неспокій. Зовсім про інше вона думає і тримтить. На мить йому здалося навіть, що вона навмисне хоче навіщось затримати його на цьому місці...

Тоді він твердо одвів її руку від себе. Сказав чітко й холодно:

— Я сам ніколи не забуваю про обережність. Будь цього певна. А одріз... одрізан я завше ношу з собою і він у мене... заряджений...

Він потримав себе за лівий бік, де у нього для зручности під сорочкою було приладновано куцака.

— Ось він, одрізанчик, ось! Цілком даремно ти, Катре, турбуєшся. Але пробач, я дуже поспішаю. Гадаю, що ми ще побалакаємо на цю тему.

Коли вже Шляховий ішов корчуватою лісовою дорогою і з обох боків тяжко тупав поруч із ним стоногий мур осик і дубів, вперше неясна тривога погналася за ним слідом. Він прискорив кроки, але в ту ж мить почув, що й лісовий мур частіше затупав поруч. І чим швидче йшов Шляховий, тим швидче, відчував він, женеться слідом за ним тривога.

— От дурниці,—спробував себе заспокоїти.—Нерви бісові...

Він зупинився й поглянув навколо. З усіх боків важко згрудилась лісова наїжена тиша. Чудернацьким і незрозумілим здавалося раптове стре-

котіння сороки. Але воно ще більше підкреслювало тишину й нашорошеність.

Ось і ярок. Звідси шляхи розбігаються. Один іде просто до Чуднівець, другий до Луком я.

І враз Шляховий чує кроки. Повільні, спокійні кроки, лінива хода людини, якій нема куди поспішати. Хтось іде Лукомською дорогою, когось наздогнав Шляховий. І непереможне бажання бачити зараз живу людину, почути людський голос у цій тиші, зненацька опанувала його істоту. Він кинувся вперед і гукнув.

— Агов!..

Сіра спина обернулась і в Шляхового втупились округлі, з червоними обідками, заячі очі.

Це був хлопчина років сімнадцяти, горбоносий і смаглявий. Замість лівої руки у нього теліпався порожній рукав піджака, на лоба лізла сіра «салдатська» шапка з брудними поворозками.

Хлопчина спокійно чекав. Шляховий підійшов до нього. Привітався.

— Куди це?

— А туди,—знехотя махнув єдиною рукою хлопчина,—у Луком є.

— І сам звідти?

— А звідти.

Помовчали. І враз, щось помітивши, хлопець запитав:

— А ви з совєцьких будете, з волосних?

— А хіба ж це по мені видко?—здивувався Шляховий.

— А видно. Оружія у вас під сорочкою захована...

Така гострота ока дуже дивувала. Але чому хлопчина запримітив саме зброю? Розглядіти захований під сорочкою одріз не так легко. На це треба певної досвідчености в таких справах.

Розмовляти далі хлопець, здавалося, не мав ніякого бажання. Прикро глянувши на Шляхового, ніби запитуючи «чи довго я ще з тобою тут стоятиму?», він майстерно чвіркнув крізь зуби, підніс руку до потилиці з певним наміром занурити пучки в кошлате волосся і...

Це була мить: невеличкий біленький папірчик випав йому з рукава. І враз зникнув вайлуватий лінивий хлопчина. Хижа округла звірючка, мов куля, кинулась за папірчиком. Мить і він щезнув у хлопця в роті. Швидко замололи його зуби і, переше ніж Шляховий встигнув щось зрозуміти з того, що скоїлось, безрука звріючка вже виплюнула білі розжовані шматочки.

— А... ось що!..—міг тільки видавити Шляховий.—Секретні папірчики носиш...

Хлопець важко дихав і крутив червоними обідками своїх заячих очей. Смагляве обличчя його ще більше потемнішало і на лобі виступили дві великі краплини.

— Що це була за цидулка?—приступив до нього Шляховий.—Признавайся мені зараз!

Безрукий мовчки сопів носом.

— Покажи документи!

Хлопець витяг засмальцьованого папірця з якоюсь печаткою.

«Видана сія посвідка Лукомським сельвиконкомом Катькалу Денису Денисовичу в тім, що означений Катькало Денис Денисович є гражданин села Луком'я, у чому свідчить підпис та власноручна печатка».

Шляховий прочитав папірця й нерішуче сунув його собі до кешені.

— Хоча ти й Катькало, а якісь підозрілі цидулки носиш із собою. Звідки ти йдеш?

— З Яруг. У дядька свого був.

— З Яруг?—щось тьохнуло в Шляхового. І раптом яскраво уявив він собі зустріч із Катрею, що лише півгодини тому відбулася в цьому лісі. З яскравістю, до найменших дрібниць пригадав він в одну мить її дивну поведінку, її збентеженість і зблідле обличчя. Тепер він подумав навіть, що вона хотіла його для чогось затримати. Чи не для того, щоб він, бува, не здогнав цього безрукого, щоб мимоволі не виникло ніякого підозріння?

Злість темна, розбурхана, зненацька повстає з глибоких куточків серця. Злість на себе, на Катрю, і на цього горбоносого смаглявого хлопчину.

— Ходімо за мною!—раптом кричить Шляховий і хутко виймає одріза.

Хлопець спокійно повернувся йти.

— От бачте,—каже він а я вгадав, що ви—совецький. І про оружію вгадав. Це в вас із руської гвинтовки одрез, чи з австрійської? Тепер із австрійських багато є...

— Із руської. Ось у волвиконкомі дадуть тобі одреза. Там швидко взнають, хто ти і які ковтаєш записочки.

— Хіба ж я ковтнув? Розжував та й викинув. А от, знаєте, коли з одреза вистрілити в бочці... Робили коли такечки? Ой же гремить тоді, як з орудія все дно.

— Що він, придуркуватий,—подумав Шляховий,—чи тільки прикидається? Ну, мене на цю штуку не впіймає. Хай пошукає дурніших.

— Йди, йди вперед,—голосно крикнув він.—Та нічого на всі боки озиратися! Гляди мені!

— А чого б я озирався? Мені й так усе видно. А тільки я не знав, що совецькі так неправильно роблять.

— Як?

— За бомажечку в волость одправляють. Та ще й каліку безрукого...

— Нічого, там розберуть що воно в тебе за бомажечка така була,—похмуро відказав Шляховий і подумав:—А може... може й справді то тільки якась... бомажечка? Ну, які в мене є докази до того, що хлопець цей... небезпечний?

Дорога поплазувала над глибоким яром, що густо заріс берестками та ліщиною. Шляховий і безрукий мовчки йшли: безрукий попереду, ззаду— Шляховий.

І от, коли вже мусили вийти з лісу, трапилось щось блискавичне, несподіване. Шляховий враз побачив, що сіра, одноманітна спина хлопцева раптом зникла. Щось темне метнулось у бік, до яру, несамовито затріщала ліщина, і вже десь далеко внизу глухо гупнув важкий звук.

Шляховий з опалу клацнув затвором обріза. Тоді повільно підійшов до краю провалля, зазирнув у його густі кущі.

— А втік же таки, сукин син!—промовив уголос.—Ех!..

...На ганкові волвиконкому згрудився натовп. Назустріч Шляховому вихопився блідий ясноокий дядько.

— Драстуйте,—підійшов він до Шляхового.—Впізнаєте?

Той мовчки кивнув головою. Знайомі блакитні очі Йони Карпенюка дивились жалібно, запобігливо.

— Чого ви тут?—запитав Шляховий.—Вас же, я чув, заарештували.

— Допит оце мені був. Дав підписку, звільнили до суду. Кажуть люди, що впечуть мені добре.

— Сказати по-правді—думаю, що впечуть.

— Ах, ти, боже мій,—заблимав очима Йона.—І ви кажете, що впечуть.

Він озирнувся навколо і з таємничим виглядом наблизив своє обличчя до Шляхового.

— А я вам повинен, на все життя повинен...

— Повинні? За віщо?—відступив Шляховий.

— А хто тоді, в клуні заступився за мене? Ніхто ж, ніхто крім вас... Хіба я не розумію, чи що? Проти самого Гречухи піти... Та за це хіба можна подякувати? Подяка що? Пху, та й годі. А тут чоловік захистив, заступився проти собаки...

— Що ви таке... базікаєте?—прикро здвигнув плечима Шляховий.— Яка тут може бути подяка?

Карпенюк зашепотів ще тихіше, ще з більшою таємничістю.

— Яка подяка, питаєте? Не сумлівайтесь, хіба я не розумію нічого. А хто книжечки дав українські, самостійницькі значить? Хе-хе... Ми понімаємо. Значить, ніби діткам на ігрушки... Хитро зделано...

— Що ви плещете? Які книжечки?—спалахнув Шляховий.

Йона заспокоююче посварився пальцем:

— Тссс... Не кричіть так. Є такі гади, що як почують... Хіба ж це я для образи кажу вам, чи що. Та боронь мене, боже! Харошого чоловіка зразу видать. І я вже давно запримітив, що... хе-хе, позашкольник наш справно поза школою, поза школою ходить... і книжечки нам роздає читати...

Йона міцно схопив Шляхового за руку і, не випускаючи, довірливо тряс її.

— Дякую вам, от-такечки дякую... Ми розуміємо, розуміємо...

Сором і огида залила Шляховому обличчя. Він з силою висмикнув руку.

— Геть від мене!... — вимовив тихо, захльобуючись.

XIX.

Катря підійшла до дверей і прислухалась:

— Ні, сплять... Тихо.

У кімнатці блимав каганчик і Катрина тінь метнулась по стіні, мов величезний кажан.

Навшпиньках підійшла й сіла поруч Шляхового.

— Борю, чому ти все мовчиш? Я зовсім не впізнаю тебе. Ти якось дивно змінився до мене.

— А ти... ти не змінилась? Тебе впізнати можна?

— О, ти знову почнеш казати про якусь мою таємницю, недоговореність... Невже ти не віриш, звіринко моя, що ніякої таємниці в мене немає? А втім, хоча б і була,—невже я повинна відкрити її тобі? А чи думав же ти над тим, хто є ти, і хто—я? Думав, Борисику? Ну от, знову мовчиш. Повір мені, що є багато речей, про які не можна говорити комсомольцеві. Розумієш—комсомольцеві?..

— Ти підкреслюєш це «комсомольцеві». Значить у тебе... політична таємниця, чи як?

Вона мовчки одвернулась і нараз усім тілом рвучко потяглася до Шляхового.

— Борю, Борисику, прошу тебе, не муч мене тільки, не муч. Нічого не можу я тобі сказати, нічого...

Він стріпнувшись, одвів її руки.

— Значить... значить таки таємниця існує... існує?..

— Звіринко, Борику, ну, навіщо тобі питати? Ну, навіщо тобі це? Я ж люблю тебе, люблю, зоряний мій, голубий мій, ніжний... Невже ти не бачиш, не віриш, як мені... як мені важко самій ховати від тебе... ховати?..

— Значить таки в тебе є що ховати? Кажи, кажи мені зараз.

Вона стиснула його голову своїми долонями.

— Ніжний, зоряний... мовчи! Не питай!.. Я не можу тобі сказати цього.

І враз з якоюсь жагою зашепотіла хапливо, жарко:

— Послухай, послухай мене, рідний: Їдь до міста. Чуєш? Я прошу тебе, прошу, Борику. А потім... потім я теж приїду туди, ми стрінемось. Їдь, золотий мій, їдь до міста. І не питай, нічого не питай... Потім, колись я сама про все, про все тобі розповім... Тільки їдь, кидай Яруги! Ти ж сам знаєш, який тепер небезпечний час на селі...

— Е, Катре, це в тебе—нерви.

Шляховий тихо, нечутними кроками пройшовся по кімнаті. Голова горіла від темної навали думок. Безперечно Катря щось ховає від його. Щось важливе, що приголомшить, як удар грому. Бо що означають її незвичайна поведінка, її попередження? І хто зна, може в цей час, коли він тут балакає з нею, вже готується під захистом ночі криваве повстання. І чи добре зрештою він знає Катрю, до якої звик і яку кохає неспокійним, тривожним коханням? І знову ж—чи зможе він її кохати такою, якою стала вона за останній час,—кохати з її таємницею від його, від Шляхо-

вого, з її дивними натяками на небезпеку, з таємничими попередженнями? І коли справді кохає його вона, чому не розповість тоді одверто про все, що знає?

Сполохано, неспокійно пульсували думки. Але відповіді не було.

І раптом він круто спинився. З твердою усмішкою, примруживши одне око, подивився на Катрю хитрим і переможним поглядом.

— Ось що, Катре. Я давно хочу тебе спитати, чи знаєш ти одного хлопчака, прізвище його—Катькало?

Він спостеріг, як здригнулась вона при цих словах. Напруженість зростала в ній з кожною миттю. Вона чекала, здається, що зараз впаде тут і вибухне бомба. Він на хвилину замовк і тоді продовжував, не спускаючи з неї пильного, гострого ока.

— Да, прізвище його—Катькало, він—безрукий, власне немає однієї лівої руки. Але... але дуже спритний хлопець. Так от, чи не знаєш його?

Катря слабо хитнула головою:

— Нне знаю...

— Не знаєш? Гм... дуже шкода. Його ще вчора заарештували. І, уяви собі, знайшли в нього цидулку. Надзвичайно цікаву цидулку... Він хотів її кинути до рота, але це своєчасно помітили й не дали йому виконати цього наміра.

Чорні кошлаті крила тривожно майнули по стінці й застигли:

— Ти... ти це правду кажеш?

— От тобі й маєш! А звідки б же я це взяв? Не приснилося ж воно мені. Але тому ти так хвилюєшся, золотко? Хіба це чомусь тобі болить?

І раптом чорний велетенський кажан востаннє шугнув на всю стінку широким віялом крил. Темна Катрина постать мовчки зникла за дверима. Шляховий примітив, як затулила вона руками сполотніле обличчя.

XX.

Людина різниться від миші крім зовнішнього вигляду тим, що має більше розуму і менше інстинктів. Але коли людина потрапляє до пастки і розум доведе тій людині, що пастка зачинена наглухо і виходу з неї немає, тоді людина робиться мишею.

Шляховий почув себе в пастці. Гарячі, як розпечені кулі, важко перекочувались і бились у голові думки. Хаотично нагромаджувались одна на другу, сунули гарячими стежками в мозку і, стикнувшись, раптом розбивались на скалки. Тоді Шляховому здавалось, що червоні блиски вилітають йому з очей.

Це була пастка. Але вихід із неї був. Був. Це розумів Шляховий і тому ще лишався людиною. Вихід є. Треба зробити тільки одно зусилля... одно зусилля... Треба сказати про Катрю. Так, про Катрю і про того безрукого—як його?—ага, Катькало... Повідомити про них негайно, зараз же... Треба знайти Гречуху, Гармидера... всіх членів осередку...

І знову Шляховий зупиняється й не знає що йому робити. Що він скаже Гречусі? Що скаже? Про своє підозріння? Але чи є в нього які певні докази? Докази?

І вже інша думка лишає по собі глибокий випечений слід: а чи зможе він взагалі повідомити щось про Катрю, коли б навіть... були такі докази?

Шляховий відчуває, який він напружений і знесилений. Він тепер розуміє, що побалакати з Гречухою про Катрю не зможе... Не зможе. Але ж побалакати треба, треба чиєсь поради, заспокоєння... Хто ж дасть йому оту пораду, дружню ласку спокою?

Знайомий, такий сумирний і покірливий образ спливає з гарячої мли й хилитається скорботно, одиноко. Образ тихої самітньої дівчини в вибійчаній спідниці.

Химо! Яка ти зараз далека й яка близька! Яка близька!.. Сумирна загублена Хима! Ні, не загублена. Він не хоче цього, він зараз піде до неї, розповість їй усе... І Хима зрозуміє. Хима повинна зрозуміти його. Вона заспокоїть і порадить. Вона ж кохала його, вона—комсомолка, рідна комсомолка...

— Комсомолка!—голосно повторив Шляховий і йому чомусь здалося це слово новим і трохи дивним, ніби він уперше його почув, ніби вперше злетіло воно з його губ.

Жаль стиснув йому серце. Він пригадав своє останнє розстання з Химою. Пригадав її похилу скорботну постать на осінній ріллі...

Сьогодні опівдні було призначено комсомольські збори. З замиранням серця, із якоюсь тривогою Шляховий поспішав вулицею.

— Зараз відчиню двері й побачу її,—думав він.—Адже вона мусить прийти на збори, обов'язково прийде...

Ось і школа. Безсило ступив через тривожний поріг. Хутко обшарив кімнату очима. Всі комсомольці вже тут. Хими немає. Її нема...

І тут він примітив, що мовчанка запанувала в кімнаті, тільки він одчинив двері. Примітив, як одвернувся від нього в інший бік Гречуха. Насупився суворий Лаврін. Лазарчук зніяковіло закліпав віями.

— А, так, так...—здогадався Шляховий.—Йона... За куркуля заступився... І про звязок з Катрею теж уже мабуть довідались..

Гармидер підійшов до столу.

— Товаришочки, мабуть почнемо. Хими не будемо чекати. Та в нас сьогодні й повістка така, що баби тут нічогісінько не зроблять.

За голову обрали Коровайного, секретарем Мишка Лазарчука. Уважно зосереджені лиця розмістились півколом біля столу. Ззаду всіх примостився Шляховий.

Перше слов забрав Гречуха.

— Товариші, ви всі, конечно, вже чули про те, що недавно ми склали мир із Польщею. Але, товариші, ми ще воюємо із Урангельом. Ми ще воюємо із бандами. Тривожний момент нависає і над Яругами. До цього часу в нас банди ще не гостювали, та їх можна чекати... Комсомольці у разі чого першими візьмуть рушниці. Учора в волості спіймали бандитського шпійона Мартина Скирду. Люди виказали з чужого села. Цей куркуль аж у волость заліз, гад. У самісіньку волость. Та й у нас у Яругах, мабуть, не один шпійон їхній єсть. Треба скрізь зоркого ока...

— А Хими немає,—тоскно спливає думка в Шляхового.—Чому вона не прийшла? Невже й їй гидко мене бачити? Невже й вона...

Важкий грюкіт чобіт забився за порогом. Здається, хтось притулився з того боку до одвірка і не має сили ввійти. І враз двері з силою розбіглися навстіж. На порозі стояв Онисько і блукав запалими, дикими очима. Хрипкі вигуки застрявали йому в горлянці.

— Хима... Хима...

— Хима? Що з нею?!.—зірвалося кілька сполоханих голосів.

— Химу... забито...—прохрипів Онисько і впав скуйовдженим чубом на лавку.

XXI.

Канцелярія «трійки» по розкуркулюванню зупинилася в Голуба. Для цього було відокремлено простору світлу хатину. У Голуба ж розташувався невеличкий червоноармійський загін. Певно командир не хотів розпорошувати червоноармійців по селу, а волів мати їх усіх в одному місці. На це в його були свої міркування і певний досвід у громадянській війні.

Химу поховали урочисто. Могилу вбрали вінками з барвінку і багряного осіннього листу. Червоноармійський загін теж марширував за труною і вкупі з комсомольцями віддав забитій останній салют із ґвинтівок.

Всі розуміли, що безглузде вбивство комсомолки Хими—це звіряча куркульська помста. Сліпа жорстока помста за розверстку, за реквізиції й розкуркулювання....

Онисько на допиті розповів про двох дезертирів, що одвідали його хату. Він просто вказував на Павленчишиного Петра, як на одного з учасників убивства. Тієї ж ночи було вчинено велику облаву і Петра впіймали. Супроводити його до волвиконкому викликався Коровайний. Гречуха хотів дати йому ще когось на допомогу, але Коровайний заперечив:

— Хіба я один з ним не вправлюсь, чи що?—Він узяв ґвинтівку й пішов.

За годину повернувся. Всі дуже здивувались:

— Чому так швидко?

— А де ж бандит?

— Там,—махнув рукою Коровайний.—У лісі лежить... Хотів, гадюка, втекти, тоді я його з ґвинтівки, як зайця...

Але кажучи це, Коровайний уникав дивитись товаришам в очі. Це примітив Гречуха і суворо повів насупленими бровами:

— А ти не брешеш? Може він і не думав тікати? Гляди мені, чортяко!

Увечері Петрового трупа привезли з лісу. Гречуха подивився в обличчя забитого і промимрив:

— А воно може так і краще... Хай знають, гади, що з ними довго не панькаються.

Химина смерть страшно вразила Шляхового своїм несподіваним трагізмом, впала йому на плечі, мов величезний льодовий тягар. Тепер уже він знав, що Катря, її дивна поведінка, зустріч із безруким хлопцем у лісі,

цидулка, нарешті вбивство Хими—все це ланки з якоїсь неминучої жахливої події, що невмолимо насувається на Яруги.

Він твердо вирішив, що завтра ж розповість про свої підозріння Гречусі. Нічого, нехай глузуватиме, що від його втік безрукий хлопчина, що він обдурив позашкільника-політоса. Нехай. Справа дуже важлива. Мовчати далі не можна. Але спочатку Шляховий постановив побачити Катрю і востаннє побалакати з нею, може вона нарешті прохопиться яким словом...

Так, у неї було щось таємне, у цьому твердо переконався Шляховий. Чи не звязана вона певними нитками з зеленими?

Шляховий ще не знав, чи зможе він сказати комусь про Катрю, про свої підозріння що до неї. Адже він почував, що любить цю дівчину з золотавим блиском зінниць, таку загадкову й тривожну. Він любить її... Але про безрукого він розповість, він мусить довести про нього до відому осередку...

Минув день, але Катрі ніде не було. Увечорі Шляховий чув, як у сільвиконкомі балакали про Спиридона. З волвику повідомили, що заарештований за невиконання продрозверстки Спиридон Голуб утік з-під варти. І тепер Шляховому спало на думку, чи не пішла Катря кудись у певне, заздалегідь умовлене і призначене для таємних побачень місце? Може в цей час вона десь розмовляє із Спиридоном і, хто знає, уважно нотує його інструкції?

На дворі в Голубів червоноармійці готувались на ніч. Кінець жовтня був напрочуд теплий. Стояли останні золоті дні, тихі, ласкаві, привітні останнім сухотним усміхом, як серпанком оповиті ніжним мертвотним павутинням. Спати в хаті було тісно й душно, тому загін розташувався на ніч у клуні на м'якому запашному сіні. Червоноармійці зносили туди рядна й шинелі, в повітрі стояла безжурна, незлобна лайка і сміх.

Шляховий ліг у хаті. Змучений тривогою, непокоєм, він швидко заснув. Пробудження його було раптовим і дивним. Хтось з усіх сил трусив його за плече. Він схопився і, нічого не розуміючи, втупив очі в темну постать, що схилилась над ним. І враз зрозумів.

— Катря?! Що тобі треба? Що скоїлось?

— Повстанці! Повстанці в Яругах! Тікай! Швидче! Швидче, бога ради!...

Катря тримтіла всім тілом і задихалась. Шляховий хутко вихопив з-під подушки одріза.

— Покинь одріза, покинь і тікай! Тікай!.. Біжи в льодник, там можна сховатись...

Але він звичною рукою послав патрон у дуло. Він не розумів, чому ж нічого не чутно надворі. Адже ж там у клуні червоноармійці...

— А де ж товариші?... Що робить загін?—швидко запитав він.

— Кінець! Там уже все скінчено. Рятуй себе одного!..

Враз якась думка вдарила йому в голову. Він прожогом вискочив на двір. Але побіг не в льодник, а просто до клуні.

Моторошна тиша висіла над селом. Повний місяць напружено застиг серед холодного неба. І раптом, зовсім недалеко, тонко зацокали кінські копити. В ту ж хвилину два постріли, один за другим, лунко прокотились через село.

Шляховий перебіг подвір'я. Ось і клуня. Що це? Двері щільно зачинені... Темна, нерухома маса лежить біля ніг.

— Вартовий,—блискає здогадка.—Спить, чи забитий?

Нахилився й штовхнув. Червоноармієць лежить горілиць, розкидавши навхрест руки, застиглий і нерухомий.—Забитий!..

Двері до клуні зачинені на засув, і чорніє замок. Шляховому здається навіть, що він чує там, у середині, сонне дихання двох десятків людей.

З силою б'є він одрізом у замок—раз, удруге....

Цупкі руки хапають Шляхового ззаду і з страшною силою видирають одріза. Він повертається—Катря! Катря!..

Тепер він уявляє жахливий бандитський план: сонних червоноармійців заперто в надійній клуні, поки підійде вся банда. А вони навіть нічого не підозрівають! І в цьому бандитам допомагала Катря! Катря!..

Вона цупко схопилась обома руками за одріза й змагається.

— Пусти! Пусти!—хрипить Шляховий. Але вона ще з більшою силою тягне до себе зброю.

— Тікай!.. Один тікай!..—чує він її слова.

І ось кінські копита цокають уже біля самих воріт. Банда!.. Зараз вершники заскочать на подвір'я... Зараз—кінець! Всім, всім кінець!.. Ні, ні, ще можна врятувати!.. Криваві кола танцюють і вибухають перед очима...

Тоді Шляховий з силою повертає одріза цівкою просто в Катрині груди і сіпає собачку. Торохнув випал і Катря тихо, повільно, не зойкнувши навіть, сковзнула на землю.

А там у клуні, вже знялась метушня і вигуки. З усієї сили гахкає Шляховий по замку і чує раптом, що дужки розскочились. Та в цю мить хтось підбіг до нього ззаду. Він повертається й бачить бліде від місячного сяйва, перекошене дикою зненавистю, Спиридонове обличчя. Щось важке знялось над Шляховим і з страшною силою впало йому на голову. Кошлатий чорний дим завихрився у нього перед очима. Крізь його густу запону на одну мить почув він галас і постріли. Потім дим заховав усе.

Шляховий розплющив одно око (друге було затулено подушкою) і почув за собою притишені голоси. Просто перед його носом ворушилась на стінці чиясь велика незграбна тінь.

Шляховий зморщив лоба, намагаючись пригадати, чий це голос. Хтось низько стримано бубонів і в такт цим згукам кивала на стінці рухлива тінь. До слуха долітали окремі слова й уривки речень:

— Луком є... Еге ж, там і штаб їхній був... Банда. Бандити... З селами звязок тримали... Куркулі... Яругами... Звязок...

— Луком'є... Луком'є...—чітко згадав Шляховий.—Луком'є... Ліс... безрукий хлопець... цидулка...

Він поворухнувся, щоб краще було видно тінь. Тепер він уже міг бачити її голову й плечі. І в ту саму мить відчув, що лоба йому туго забінтовано. Це його здивувало. Він повернувся ще більше, так, що раптом відкрилось і друге око. В цю ж мить заторготів стілець і зненацька тінь на стіні стрибнула вгору, шугнула по стелі і, здалося, заповнила собою всю кімнату. Ззаду зачовгали обережні кроки і хтось підійшов до Шляхового.

Тільки тепер він остаточно прокинувся і враз усвідомив, що лежить на якомусь ліжку в незнайомій обстановці. Тупо нила голова. Він повільно перевернувся і ліг горілиць. Бліде обличчя з чорними смужками брів нахилилось над ним.

— Проснувся,—тихо вимовив чийсь знайомий голос..

І враз Шляховий упізнав.

— Гречуха!—хотів він вигукнути.—Товариш Гречуха!—Але натомість щось стиснуло йому груди і від чудного хвилювання слова ці він вимовив тихо, ледве чутно.

Гречуха нахилився близько-близько, так, що Шляховий ураз побачив над собою тільки його великі агатові очі.

— Пізнаєш? Пізнаєш Гречуху... Борька? Як голова, не болить? Пити не хочеш, синку?

І Шляховий бачить, як ті чорні оксамитові очі зненацька туманіють і зрадливі повіки моргають так часто і невтриманно. І щоб заховати це, Гречуха раптом підводиться й сердито каже кудись назад себе, де зростає приглушене, обережне човгання підошов:

— А-ну, тихше! Хворого неспокоїте тільки!

Але над ліжком уже згрудились такі знайомі, соромливі, ніякові обличчя. Усіх їх, усіх знає Шляховий. Ось Гармидер, Шумило, Коровайний, Мишко Лазарчук... Але тепер усі лиця здаються якимись новими, інакшими, ніби Шляховий бачить їх у якомусь новому, незвичайному освітленні.

— Як тобі, Шляховий? Не болить?—нахиляється Гармидер.—Видужуй, братуха... Хто без тебе нам «Просвіту» наладить?.. А ні телень без тебе...

— Щоб не так, як Діброва... Йосип...—додає хтось тихий і скорботний.

— Да, немає вже нашого «цорта»,—каже Гармидер суворо і тихо.— Немає «цорта»... Поруч зо мною лежав за тином, стріляв із ґвинтівки... Нічого, все ж таки наша побєда... Главне ж—побєда!

— Хлопці, хлопці, що ви тут розбазікались?—Зашипів Гречуха.—А ну геть від хворого! Що хвершал сказав, не знаєте хіба? Повний покой, хлопці. Гей звідси вся...

— Видужуй, браток!—почув Шляховий вигуки.—Не бросай нашого фронту!.. Прощавай!

Всі виходили. Коровайний на мить затримався біля ліжка. Швидко нахилився і схопив Шляхового за руку. Зашепотів хвилюючись, ковтаючи слова:

— Я той... Ти прости мене за... за спіхтакль. Крикнув я тоді, як падлець... Ти.... ти не сердься на мене... Спіхтакль і таке проче... Прости, братішка, очінь прошу звинити...

Шляховий хотів відповісти, але Коровайний уже зник. Нахилився Гречуха і старанно підтикав на ліжкові ковдру

— Спи, спи, не ворушися. Видужай, брате, скоріше... Щиро скажу тобі від імени всіх...

Він навшпиньках вийшов слідом за іншими.

Коли кімната спорожніла, на печі щось завовтузилось і звідти зсунувся чотирьохлітній карапуз. В руках у нього була грубо вирізана з дощечки якась іграшка, щось подібне до рушниці.

Карапузик підкотився до ліжка і довірливо протяг Шляховому свою дерев'яшку:

— Дядьку, а в мене луззо єсть! Осьо воно... Ло-овке!.. Мені татко злобив. Піду голобців стліляти...

В цю хвилину цілющі сльози безмежної душної радости раптом стиснули Шляховому горло. Він уткнув лице в подушку і нестримано заридав.

Тоді здивоване хлоп'я несміливо погладило йому голову.

— Дядьку, цого з ти плацес?.. Не плац, я тобі тез плинесу голобцика...

— Не втаю від вас, Вахромей Вахромейович,—говорила вона,—що мужчина ви з виду солідний і мені подобаєтесь. Але я чесна дівчина і хочу знати, що саме у вас є, щоб знати, на що я йду...

Вахромей охоче погодився показати відповідні документи і вийняв свою банківську книжку, де стояла п'ятизначна сума. Закриваючи її, він додав:

— Ви бачите, Орино Максимівно, що я не якийсь там обманщик і нічого від вас не таю. Скажу більше, що у дівчини у вашому положенні із вашою зовнішністю, можливо, були там різні історії.—Орина повернула до нього своє обличчя.—Я це говорю вам просто, щоб ви знали, що я розумію життя і даю в цьому собі відчит. Кажу вам, що те, що було раніше, мене не торкається. Я і ви ставимо на цьому хреста!..

Орина дала згоду...

Ніч, темрява, дощ. Ніде ні людей, ні собак. Все спить або поховалось по хатах.. Тільки «Отрада» світить всіма своїми чотирма вікнами на вулицю і те світло відбивається у великій калюжі, що її налляв дощ перед самим ґанком. Надворі холодно, в безлистому дереві шумить дощовий вітер і плачеться на щось. А в «Отраді» затишно, тепло і повно людей. Дим з цигарок стелиться попід стелею, чути брязкіт пляшок, бренькіт чарок, веселі голоси.

За шинквасом сидить вигідно Орина і задоволено оглядає цю картину. Справи йдуть непогано. Коло неї сидить Хряпало і часто щипає її за стегно, а вона непомітно штовхає його ногою. Вахромей Вахромейович на рахівниці робить підрахунки, і зрідка зиркає то на неї, то на врядника.

О дванадцятій «Отрада» порожніє. Вахромей з жінкою ідуть спати. Роблячи підсумки прожитому дневі, Вахромей питає у Орини:

— Ну, як у тебе справи?..

— Та він у мене вже в руках... Можна навколо пальця обвести!..

Вахромей каже.—«Молодець»!—пестливо б'є жінку по крутій спині і роблячи ніби останній підрахунок, говорить:

— Нам тільки цього й треба...

І. ТАТИШВІЛІ

ПРАЧКА

I.

Двері заскрипіли, відчинилися і хтось невідомий ввійшов у хату.

Жінка, що захопилася складанням своєї білизни, ледь-ледь підвела голову. Очі розбіглися. В них відбилося здивовання і несподіванка, в них було вщерть страху. Обличчя спочатку почервоніло, потім пополотніло. Ноги почали тримтіти та й білизна мимохіть випала з рук.

Перед жінкою стояв парубчак. Його насуплене чоло доводило, що він вирішив зробити якусь важливу справу.

Чоловік зиркнув на жінку й помітив, що вона зблідла. Ступивши два кроки наперед, він мовчки наблизився до столу, сунув у кешеню руку й чорний мавзер заблищав на столі.

Жінка трохи поступилася, стала в кутку, поглянула на мавзера й знову почала дивитися на захожого. Її страх поступово почав перетворюватись на відвагу і вона, щоб захожий цього не помітив, перестала дивитись на зброю. Охоплене ж якимось невимовним острахом тіло стояло, як статуя величности й погорди.

Виплекана віками повага, пиха та величність, не рухаючись, стояли в кутку неначе ніколи вони й не зазнали поразки чи зневаги.

А похмурий, зажурений захожий дивився на жінку. Жінка помітила його тугу й пожаліла його.

— Русудано, я прийшов за відповіддю,—серйозно й рішуче, але з тримтінням у голосі, сказав парубчак. І справді, в його словах почувалася безнадійність та одночасно помітно було, що він ніколи не пристане на відмову. Тремтіння й безнадійність, що почувалися в його голосі, заспокоїли жінку. Рішучість почала зростати. Вона ще раз поглянула на нього, на зброю і зрозуміла, що він справді прийшов за відповіддю. Або бажана відповідь, або смерть—це, тільки це могло примусити його прийти сюди. В цій маленькій кімнаті зараз повинно було статися щось велике й страшне.

Дивно було: як могла вмістити ця маленька, убога кімната те велике й страшне. Чорна зброя грізно й нерухомо лежала на білому обрусі. В ній з'явилася смерть й заполонила кімнату. Але чия це смерть? Захожого чи господарки цієї кімнати?

— Я чекаю на відповідь.

Жінка розгнівалася. Якщо до цього часу в неї тримтіли тільки коліна від остраху, то тепер від злости дрижало все тіло. Вічно боязлива, вона тепер сміливо чекала смерти, бо торкнулися її жіночих переживань і до того ж вона відчула, що ображають її рід. Правда, її рід давно принижено,

але то було загальне явище й Русудана терпіла мовчки, лише іноді набігали сльози. Зараз же ображали тільки її і їй було важко.

— Чого ви від мене хочете? Адже ж ви знаєте мою відповідь.

— Ні, я зовсім не хочу такої відповіді. Дайте мені те, чого я хочу.

— Я не можу. Я вже три місяці даю вам цю відповідь, пане Іліко.

Іліко затримтів. Переступив з ноги на ногу і ще більш насупився.

— Хто—пан? Що означає «пан»? Я сюди прийшов зовсім не для панства!

— Що ж робити. Я так звикла. Ви мій начальник. Я ваша підлегла. Та й вихована я так.

— Це виховзння якраз і заважає вам дати мені потрібну відповідь. Моє походження вам не пасує.

— Хто його знає... Може тепер навпаки, можливо, що я зараз уже не підхожу вам. Або, як ви насмілилися зробити це? Хіба ми з вами не вороги?

— Ні. Ви тепер уже не та, що була колись. Ви тепер прачка... Адже ж моя мати також прачка. Отож, ми тепер рівні.

Русудана образилася, що їй нагадали про її роботу; подумала, що з неї глузують. Серце її переповнилось бажанням помсти.

— Так, ваша мати була моєю прачкою. Тепер я ваша прачка, всіх робітників вашого заводу,—глузуючи, відповіла Русудана,—раніше я була панею, тепер ви пан. Чого вам ображатися за це!

— Я зовсім не ображаюсь. Я своє кохання... я не можу піти звідсіля, зазнавши поразки. Ви повинні знати, що коли я прийшов сюди, значить іншого порятунку не було; я не звик до поразок.

— Воля ваша, зброя у вас, я тут, погрози ваші.

І жінка, що досі стояла в кутку, випросталася й зробила один крок.

Іліко спалахнув. Жінка, що зокола була така слабенька, ніжно вихована, прачка чужої білизни, дочка переможеної класи, знову стала пишною й неприступною.

— За що я покохав цю жінку,—подумав Іліко,—хіба вона мені рівня? Та, глянувши на неї, думка зникла. Перед ним стояла красива, повна величі жінка з сміливим поглядом, в якому заховалась колишня туга й страждання. І справді, людина, переповнена цією сміливістю й гордощами, людина, що стільки зазнала, ставала потрібною й бажаною.

Колись між ними була прірва. Зараз її немає. Але чому Іліко все ж не може її переступити? Може є ще якась інша причина? І Іліко почав шукати цієї причини.

— Може ви кохаєте кого-небудь кращого?—запитав він дівчину.

— Я в своєму житті ще ніколи нікого не кохала та й тепер не кохаю.

— Так чого ж ви відмовляєтеся бути мені дружиною?

Русудана мовчала; їй хотілося багато сказати, але вона боялась.

— Скажіть, чому ви відмовляєтесь?—настирливо продовжував Іліко.

Але відповіді не було.

Іліко взяв з пересердя револьвер, подержав його в руках і знову поклав на інше місце. Цей рух примусив дівчину затримтіти й ще більш розізлив її.

— Не домагайтеся, не примушуйте говорити,—з тримтінням у голосі відповідала Русудана.

— Кажіть, буду хоч знати,—ледве стримуючи себе, говорив Іліко.

— Не скажу!

— Чому ж ви не скажете? Кажіть же зараз,—мимохіть закричав він і вдарив кулаком по столу.

На столі підплигнув мавзер. Випрасувана білизна впала на підлогу. Дівчина затримтіла.

— Ненавиджу!—закричала вона, і раптом змовкла. Вона не хотіла цього говорити, але кулак примусив її.

— За що?

— Ви не знаєте за що? За те, що ви мене кохаєте. Вас сюди, до мене примусило прийти нещире кохання, а жадоба великих перемог, той туман боротьби й перемоги, що вас повиває. Ви перемогли мій рід, ви забрали від мене велич, ім'я, багатство, щастя. Батько мій помер з вашої вини, майже біля ваших ніг. Мій брат примушений був жити на чужині, утік од вас. Я все загубила в житті, ви від мене його забрали. А тепер переможцеві захотілося уквітчати свою велику перемогу ще й владою наді мною. Я не вірю вашому коханню.

Іліко похилив голову. Потім подивився на дівчину і в цьому погляді Русудана побачила, що все, що тепер скаже Іліко, буде щира правда, все буде од щирого серця.

— Неправда,—проказав Іліко.

Русудана зрозуміла, що всі ті дорікання, які щой-но Іліко вислуховував, не мали жодної підстави. Їй було шкода його. Його очі, тіло, погляд, обличчя, були свідками його сильного кохання. Це ще більш схвилювало її. Іліко був її ворог, цей ворог любив її і це кохання здавалося їй викінченням поразки. Жадоба правди, жаль, зненависть, бажання помсти й жіноча гордість, що їх викликало кохання цього молодого чоловіка,—все це сплелося в Русудані, сплелося в щось суцільне. Жаль і жадоба правди заспокоїли її серце, зненависть і злість розпалили її, розум нашіптував бути обережною, та кохання прийшлого давало їй запоруку за все і це розв'язувало їй язика.

— Між нами кров,—пошепки проказала вона й відразу ж відчула неприємність. Вона почувала, що цих слів у цю хвилину не слід було б говорити. Їй знову стало його шкода.

Іліко почав тримтіти. Вхопивши тримтячою рукою зі стола зброю, він пошепки проказав:

— Це правда, між нами кров, та й ще багато її буде.

Побачивши револьвера в руках Іліко і почувши його слова, Русудана прихилилася до стінки певна того, що незабаром надійде смерть. Але Іліко поклав револьвера в кешеню й так мовчки вийшов з кімнати, як і ввійшов.

Тільки входячи, він був сміливий і рішучий, а зараз, ідучи звідси, він на своїй згорбленій спині виносив тугу й поразку.

Бліда Русудана все ще стояла в кутку, прихилившись до стінки й почувала, що смерть пройшла мимо.

— Що я зробила? Як я насмілилась? Як я могла цьому божевільному все це сказати? Адже ж він міг застрелити мене.

Підвела голову й поглянула у відчинені двері.

Біля воріт, у темряві вона побачила чорну примару. Іліко стояв, прихилившись до воріт і не рухався.

— Кожної хвилини може повернутися й забити,—подумала Русудана, але зрозуміла, що цей острах не має підстави; якщо до цього часу він не зробив цього, то тепер уже не зробить.

— А чого він там стоїть? І це зрозуміла:—мабуть туга перемогла його.

Іліко стояв біля воріт, як кам'яний.

Русудана здалеку дивилася на нього і відчувала його тугу. Серце їй билося; вона перевіряла все те, що сказала. Чи сказала вона правду? Може вона помилилася?

Стоючи біля воріт, Іліко опам'ятався. Запалив цигарку, поволі переступив перелаз і зник з очей.

Тільки тоді Русудана залишила свій куток, зачинила двері й сіла біля столу. Працювати вона більш не мала сили, а, поклавши голову на білизну, заплющила очі.

Минуле й сучасне сплелося в одно...

II.

Був лютневий ранок. Вночі випав дощ. Ранком хмари розійшлися і визирнуло сонце.

Русудана стояла біля вікна й дивилася на порожні вулиці. В місті нікого не було. Цілу ніч чувся шум екіпажів, автомобілів, підвід і гарб. Військо, народ, обоз перемішалися в одно і всі кудись поспішали.

Русудана цілу ніч не спала. Не тільки цієї ночи, але вже протягом тижня як не було сну.

Страх, нечуваний страх чогось невідомого й несподіваного не давав їй спокою. Вона не могла знайти відповіді на свої питання. Старий батько, сидючи непорушно в фотелі, стогнав і все до чогось прислухався.

Ще в день, коли посміхалося сонячне проміння, було трохи легше, але чорна ніч і сльота робили майбутнє таким же безнадійним, як і вони самі. Вдень не знали, що буде вночі, і вночі не знали, який буде день.

В Тифліських горах розлягалися постріли, від яких тримтіли шибки. Це тримтіння одбивалося в серці сильною хвилею, викликаючи острах. Стомилася душа, стомилося серце. Вкрай знесилене тіло уже навіть не потрібувало спочинку.

Коли стогнав старий хворий, Русуданин розпач зростав. Вона хотіла йому допомогти, сказати йому що-небудь, щоб тільки його втішити, але

й сама вона не мала нічого втішного. Та крім того, Русудана почувала й сама, що вже її батька ніщо не може втішити, хоч це й посилювало її горе. Двадцяти років вона сподівалася, що її життя незабаром почнеться, але цей початок отруїли збройні постріли.

Уже цілий тиждень, як Русудана стежила за тим, що робилося на вулиці. Її дивувало тільки одно: на вулиці вона бачила й таких, які просто собі посміхалися і були веселі. Русудана ніяк не могла цього зрозуміти. На її думку весь світ повинен би ридати й сумувати. А в них же були веселі лиця, і це зовсім не пасувало до її настрою. Що було джерелом цієї веселости, вона не могла дійти цього. У неї в самої було дуже багато турбот: старий батько, який боявся пострілів, брат, що був десь там, на полі бою, та й сама вона примушена була думати про своє життя. Вона відчувала, що батька загубить тут, а брата там і лишиться одинокою на цьому світі, в той час, коли вирішується доля країни, і що буде з нею—нікому невідомо.

Ще вчора притихли бої й навколо Тифлісу запанувала тиша. Після безупинної стрілянини, після тримтіння землі й неба, ця тиша видавалася ще голоснішою проти того, що недавно закінчилося; вона ще сильніше вривалася в уха, зупинялася десь там, у голові й ще дужче тиснула на серце. Поки були постріли, Русудана знала, що боротьба продовжується, бо там, де боротьба, там є й надія. Тепер же все стихло й боротьба закінчилася, Але як?—Їй було невідомо та й не було надій. Вона не могла кинути хорого батька й піти на вулицю, щоб довідатися про наслідки бойовища; вона лишилася біля хорого вартувати свій і його розпач. Якщо вона досі й боялася і мала надію, то зараз вона нічого не знала, а це переповнювало її серце злісною тугою. І гуркіт возів, що котили вулицею, породжував безнадійність.

Як тільки благословилось на світ, вона стала біля вікна й почала дивитись на вулицю. Вулиця дасть їй справжню відповідь, вулиця дасть можливість розв'язати вчорашню загадку, вулиця вирішить її долю.

З того часу, як змовкла стрілянина, батько перестав розмовляти. Якщо ж він до цього часу й говорив: «ох, сину Гайозе», або «лихо країні», то зараз він мовчав і прислухався до тієї тиші, що запанувала в хаті. Вранці сказав дочці:

— Поглянь, доню, на вулицю, може довідаєшся хоч про що-небудь.

І Русудана стала біля вікна, виконуючи бажання батькове та й своє, і дивилась на порожню вулицю.

Раптом вона зблідла, коліна їй зігнулись, голова поникла, і вона, не поспішаючи, повернула обличчя до батька. Та, зробивши один крок, зупинилася, щоб не впасти. Батько помітив її рух і в його очах десь глибоко зажевріла надія. Він про щось запитував своїм поглядом. Русудана зрозуміла те, що хотіли сказати очі.

— Ввійшли,—відповіла Русудана. В її ясному голосі почувалася розпука. Але батько, почувши це, безсило опустив руки і якось тихо впав на підлогу з крісла.

Русудана побачила, що батько помер. Вона хотіла підбігти до нього, але ноги не слухались; хотіла закричати, та язик не рухався; хотіла обхопити руками свою голову, але вони були важкі й вона не могла їх піднести д горі. Повільно підійшла до батька, стала навколюшки й тихо заридала. Чого вона плакала? Вона й сама не знала. За батьком, за братом, за батьківщиною, чи може їй було шкода себе. Адже ж для неї все це було навіки загублене.

Несподівано відчинилися двері й вона вгледіла якийсь шлем.

Русудана підвела голову, прийняла з очей хустку й поглянула на того, що ввійшов. Жах і лють, надія й призирство відбилися в її очах. Прийшлий міг її втішити й допомогти їй, але призирство хутко знищило цю надію. Русудана добре впізнала прийшлого: це був Іліко—син їхньої прачки, що зріс у них. Вона давно знала, що Іліко—більшовик.

Іліко, побачивши небіжчика, зачинив двері й зник.

Та Русудана так і лишилася стояти біля батька, навіть не намагаючись устати. Але після, коли вона побачила Іліко, їй не хотілося плакати: сльози висохли. Тому-то вона й не підвелася. Тут, на цьому місці, де помер батько, це стояння на колінах було межею того, що існувало до цієї хвилини і що починалося по ній. І вона стояла далі і боялась відійти від цієї межі.

Але незабаром якийсь шум порушив її задуму. На порозі знову стояли якісь невідомі люди в шлемах. Вона побачила, як щось внесли в кімнату. Розібрати не могла що саме, але зрозуміла, що це була труна; зрозуміла, що межу вже перейдено: труна повинна забрати з собою рештки старого вельможі. А люди в шлемах повинні принести нове життя. Стояти на колінях більше не було потреби й вона підвелася.

— Товариш Іліко просить поховати,—сказав один.

Русудана байдуже поставилася до цього, її тепер зовсім не цікавив небіжчик. Його винесли, поклали на військового воза й повезли.

За небіжчиком пішла тільки Русудана з своєю сусідкою, що не хотіла лишити її одинокою в цю хвилину.

Русудана дивилася на труну, почувала, що для її батька тепер було краще—він помер, її думки точилися навколо брата: про нього вона нічого не знала. А сліз не було більше...

Повернувшись з кладовища, Русудана застала дома якогось червоноармійця.

Іліко давав розпорядження, щось говорив Русудані, заспокоював її. Для неї дали приміщення—це була колишня спочивальня, в якій вона тепер могла жити. Він сам водив її по кімнатах, щоб вона тільки вибрала собі найпотрібніше й перенесла його в спочивальню.

— Тут будуть червоноармійці. В касарнях немає місця,—казав їй Іліко, та Русудана нічого не розуміла. Вона тільки й того, що байдуже проказувала:

— Дякую, дякую.

Русудана, лишившись в кімнаті, почала думати про своє життя: вранці вона ще мала вісім кімнат з усім добром, а надвечір опинилася в оцій одній, маленькій кімнатці. Але якесь внутрішнє чуття вабило її на вулицю, туди де рухаються люди, щоб тільки на мить позбутися своїх настирливих думок, і вона вийшла. Та й справді, як вона могла залишитися в цьому домі?

Тут у неї було все і тут же вона все загубила. В цій кімнаті вона почувала себе, як арештант, що вперше потрапив до в'язниці. Свою білизну, свій одяг вона звязала в узлик, діяманти сховала за пазуху й вийшла. Уже смеркало. Надворі лежали глибокі сніги. З вузликом у руці зупинилася вона біля сіней, не знаючи куди й до кого йти. Вона тільки тепер розуміла, що на світі лишилася самотньою, що в неї немає близьких людей. Що мала, те й забрала з собою в маленький вузлик і за пазуху. Вона знала, що за пазухою в неї—багацько, а на вулиці—голод; була красива, небезпека йшла за нею; була молода й кожний позаздрив би їй.

Обережно, з якимось напруженням відчинили їй двері далекі материні родичі і дали їй притулок.

III.

Ох, як тяжко бути прачкою, але який солодкий шматок хліба. Спочатку робота була важка, і, лягаючи спати вона думала, що й до ранку не дотягне. Боліли страшенно м'язи, нили плечі й кололо в пальцях. Ноги стали тонкі, від гарячого пару, мила й лугу обрезкло обличчя. Воно стало якесь жовте та й очі посмутніли. Та краса, що раніше скрашувала її, змінилася. Тепер вона стала хорошою, але цілком чужою для себе. Дивлячись у дзеркало, вона бачила на своєму обличчі замість загубленої пишноти, працю й прання білизни. Вона відчула сильне приниження, коли вперше втопила свої князівські руки в забруднену воду, але, відчувши насолоду трудового шматка хліба, відчувши гордощі робітниці, забула про своє приниження. Була навіть вдячна революції: революція бо навчила її працювати. Багато злого зробила їй революція, та проте вона дала багато й хорошого. Тепер вона часто замислювалася й дивувалася тому, як безглуздо жила вона й її батьки.

Зараз для неї були зрозумілі слова: нічого не створили і все мають. Зараз вже не розуміла того життя. Дома в неї завжди були гості, піячили. Батько пишався з свого походження, а мати постійно проказувала:

— Родина Маршалів. Ось прізвище.

Батько самовідданно кидав:

— Наша родина славнозвісна. Вона була правицею царя. Підчас засідань цар спочатку вітав нашу родину, а потім згадував і інших.

Русудана частенько думала про те, як це трапилось, що її прадіди були царевою правицею, дід був губерніяльним маршалом, батько повітовим маршалом, а її брат—поручником. Вона бачила, що її родичі поступово здавали свої позиції та все ж ніяк не могла зрозуміти, щоб з такої родини ще була й прачка, хоч зараз їй і було приємно знати це. До цієї прачки те-

пер всі линуть. Що це таке? Невже це кохання, чи може те, що вона не раз зустрічала в романах про долю куховарок і прачок. Невже? Вона підвела голову од білизни й глянула на стіну. Де джерело Ілікового кохання? Іліко не міг в Русудані покохати свої ідеї й боротьбу. Їхні ідеали нічого не мають спільного. Боротьба? Хіба такого борця як Іліко захопить Русудана? І дівчина зрозуміла причини цього кохання. Якщо й була будь-яка причина, то тільки краса. Русудана іншої причини не могла знайти.

— Невже я ще й досі красива? Невже й прачка може бути кралею?

Вона підвелася і відчула, що разом з нею прокинулася в ній пишнота й колишнє становище. Серйозно, підійшовши до маленького дзеркала, почала дивитися на себе. Чорні очі, що мати завжди порівнювала з очима цариці Тамари, тонкі, як розчерк пера брови, довгі вії, точені зуби дивилися з дзеркала на неї. Красиве обличчя й стрункий стан тішили Русудану. Раптом вона почервоніла, засоромилась, розлютилася. В дзеркалі вона побачила прибрану кімнату. Закрила рукою очі, щоб не бачити цієї картини, але пам'ять відтворювала все минуле, що зараз вона намагалася забути. Русудана впала ниць на постіль. Вона не плакала, але сором і образа таким тягарем лягли їй на тіло, що дівчині здалося, ніби ліжко врізалося в підлогу і разом з нею летить у прірву. Всі ті гидкі спогади, що вона пережила там того вечора, були ніщо, коли їх порівняти з тим, що вона бачила в дзеркалі.

Ох, як далася їй у знаки та ніч, духанщик перс і долари. Русудана лежала нерухомо на ліжку. Їй не спалося. Але що це? Чи це сон, чи вона справді бачить знову те, що довелося їй зазнати раніше. Ось її діяманти течуть справжнісінькім струмком перед очима, виблискують, переходять з рук до рук, тікають від неї і, як примара, наближається голод.

— За скільки ти продала, Русудано, свої діяманти в два карати?

— За сто мільйонів? Адже ж це п'ять золотих. А колись вони коштували принаймні в п'ять разів дорожче.

— Хто тобі їх продав?

— Ігор!

— Навіщо ти так дешево продала? Не знала? Не мала досвіду?

Весь час поки були діяманти, Русудана чула такі розмови. Багатство, що його взяла Русудана з батьківської хати, зникло, а шевіот і шовк, що колись лежали в вузлику, перевелися на фантиння. Русудана вже давненько почала бідувати. Хто її врятує, хто їй буде за друга? Хто? Може Ігор, старий знайомий її родини. Він видурив у неї її цінності, але ж це єдина людина, яка ще не одвернулася од Русудани, од її самітнього життя. Русудана сливе що не знала Ігора, вона не знала хто він такий, що він робить, де працює, але все ж Ігор був для неї потрібною людиною. Він працював на чорній біржі. Він частенько вигравав, граючи в карти. Але крім цього, Русудана помічала, що Ігор має ще якісь таємні справи. Вона за це часами ненавиділа Ігора, але Ігор завжди її врятовував. Ось Ігор, коли вона страшенно бідувала, знайшов для неї лекції французької мови й вона з цього мала червінець на місяць. Розуміється, цих грошей для неї було

дуже мало, але все ж краще, ніж нічого. Ігор їй частенько приносив ріжнобарвні бони великих купюр. Правда, Русудана іноді знала, що Ігор добре заробив на її діямантах, але він був такий відданий, у нього стільки було братерського до неї, що вона все йому прощала й діймалася в усьому. Вона йому оповідала про все так, як може тільки робити це необачна, наївна і невинна дівчина. Русудана почувала, що вона повинна Ігорові і зараз думала про те, коли вона все ж зможе йому віддячити. Та тим більш, що Ігор оддавав Русудані останній шматок хліба, в той час коли він і сам ледве міг роздобути для себе. Були часи, коли і він і Русудана голодували, ходили голі й босі. Голод і скрута примусили їх, цих колишніх людей, здружитися. У них не було жодних таємниць, кожний знав навспіль кожного. І тільки одно не прищепилося. Ігор не раз говорив щиро:

— Якби мені сприяла доля, я б родився жінкою. Жінці легше влаштуватися, та вона й може більше мати.

Русудана добре розуміла значіння цих слів, але не звертала на це уваги. Та й справді, Ігор говорив це так собі, до речі.

Одного разу Ігорові справи погіршали: ніде було добути грошей. На картах йому не везло та й заробити було ніде. Довелося голодувати, та й що міг допомогти Русуданин заробіток, коли він дорівнювався лише 10 карбованцям. Їй часто спадав на думку Верійський міст і вона почала про це говорити. Але Ігор заспокоював її:

— Голод не повинен примушувати жінку йти на Верійський міст,— сказав він.

Одного разу він приніс дуже багато різних продуктів і почав говорити, що зараз у нього є гроші. Потім справи знову покращали, але за роботу на чорній біржі Ігора заарештували. Все, що він мав, загубив. І знову довелося голодувати, поневірятися. Русудані тепер доводилось ходити в тюрму, турбуватися про Ігора, приносити йому харч. Ігор написав їй з тюрми записку, в якій згадував про перса-духанщика, до якого Русудана повинна була звернутися від його імени з листом. Той повинен був дати Ігорові кредит і, таким чином, Русудана матиме можливість з чого жити, та й Ігор, сидючи в тюрмі, не голодуватиме.

Наблизившись до дверей духана-перса, Русудана пригадала, як колись ще до тюрми з нею жартував Ігор:

— Ти знаєш, Русудано, ти страшенно подобаєшся персові-духанщику і я хочу видати тебе за нього.

Але це був жарт. Минуло три місяці, Ігор знову вільний, знову працює на біржі. Ось одного разу він приніс їй три золотих.

— Ти мені багато допомогла. Турбувалася про мене протягом трьох місяців, коли я сидів у тюрмі. Ось гроші, купи собі одяг і взуття. Така краля повинна хороше вдягатися,—сказав Ігор.

Ці гроші для неї були справжнім багатством. Для того, щоб розміняти ці золоті, Ігор порадив їй звернутися до перса.

Духанщик зустрів її дуже весело, затримав її в духані й говорив двозначності. Щоб розміняти ці гроші, Русудані довелося звертатися до ду-

ханщика двічі, бо іншого місця вона не знала. Його двозначні слова не доходили до її свідомости. Це були звичайні компліменти і за ці компліменти, з слів Ігора, він дорожче платив, ніж за золото.

Русудана бачила, що нове життя дало жінці нові права. Жінка стала вільною. В оповіданні Ігора ця свобода мала покалічений вигляд. Але Русудана вірила цьому і немає чого дивуватися, якщо якийсь там перс скаже їй кілька двозначних слів і одночасно золотий червінець буде коштувати вдвоє. Цих трьох золотих червінців Русудані вистачило на три місяці, потім знову почалися злидні.

— Ти, Русудано, не обіжайся, але... знаєш, що я тобі скажу?—сказав якось Ігор.—Чого ти мучишся, адже ж ти могла б жити краще.

— З чого? Звідки?

— Прямо скажу: з своєї краси.

— Що ти говориш, Ігоре, хіба це можливо?

— А чому б і не так. Тепер чоловіки й жінки рівні. Якщо може чоловік, то й жінка також має право.

— Ні той, ні той не має права!

— Це так було колись. Бачиш тепер як важко живеться на світі. Те, що було колись добре, зараз ні до чого. Хіба ти не бачиш, що трапилось, хіба твоє становище, порівнюючи його з колишнім, не виправдує моїх слів?

— Залиш Ігоре. Я думаю, що ти жартуєш. Скажи, що це жарти.

— Ні, не жартую. Невже тобі не набридли постійні злидні й голод? Адже ж ти бачиш, що жінка тепер вільна особа. Зараз не тільки дівчата, але й подружжя роблять так.

— Навіщо ти даєш мені такі гидкі поради?

— Ти собі говори так, а я тобі скажу по-своєму: злидні й голод огидніші. За багатство, за краще життя культурні народи вбивають одне одного, людина їсть людину. Хіба за таких обставин огидне те, про що я тобі говорю?

— І то гидота, і то.

— Припустімо, що ти маєш рацію.—Але ж і те правда, що тепер заміжні жінки перебувають на утриманні двох—трьох чоловіків. Ти бачила красиво вдягнену жінку? Звідки вони беруть гроші за такого голоду?

— Я... Дівчина... Як можу я пристати на це?

— Ого! Тим краще, дівчина більш виграє.

— Залиш. З голоду не вмру. Кура велика.

Так говорила Русудана з Ігором, прислухаючись до себе. Вона бачила, що її слова крицеві й була спокійна, хоч і дивувалася, що Ігорові слова її не дратують і не викликають огиди.

— Що з того? Вмерти встигнемо. Справа в тому, щоб людина мала насолоду з життя.

— Ох, що ти говориш, Ігоре. Продати себе?

— А чого ти дивуєшся? А я тобі скажу, і вір мені, що кожна жінка себе продає.

— Неправда! Не говори так зі мною.

— Це неправда, а так воно й є. Як ти думаєш, замужні жінки хіба себе не продають?

— Чесні—ні.

— Ні? І ті, яких ти звеш чесними, вони також себе продають.

— Що ти говориш, Ігоре? Ти мабуть збожеволів.

— Уяви собі, що ні. Навіщо чоловікові утримувати дружину. Годують їх, напувають, залицяються, одягають. І що вони за це дають своїм чоловікам? Тільки своє тіло.

— Ні, це не так.

— Але припустимо, що це так. Вони живуть тільки з одним чоловіком... у них є любов, любов... дружба.

— Любов? Де ти бачила, що таке любов. А ну нехай вона не ляже з чоловіком,—побачиш, яка там буде любов.

— Там постійність.

— Яка ціна тій постійності? На мене—це ще гірше. Тут жінка навіки продала себе чоловікові. Без нього вона не може зробити й кроку. Там же, про що я говорю, жінка вільна. Вибирай кого хочеш.

Це була жахлива теорія, яку висував голод і якій неначе б то сам час сприяв. Ці думки посіли молодий Русуданин розум і не випускали його з своїх пазурів. Перед нею стала альтернатива: голод або приниження.

— Ти, кажеш, любов? Хіба там, про що я говорю, немає любови? Навіть повії з вулиці ніхто не візьме, якщо вона не сподобається. А там, де сподобається, там і любов. А любов у житті—тільки одна хвилина. Чоловік і жінка одвертаються одне від одного, коли ця хвилина минає й забирає з собою любов.

У Русудани заблищали сльози.

— Ти опинаєшся, збираєшся плакати. А про те забуваєш, що ситість і багатство перед тобою. Чесність десь за дверима. І кохання також там, де є гроші. Ось приклад: ти знаєш, що перс-духанщик кохає тебе і за це обдарує золотом.

Русудана заперечливо похитала головою й витерла сльози.

Любить духанщик? Звідки вона знає? Адже ж то був жарт, що про нього раніше говорив Ігор.

— Ти киваєш головою,—продовжував Ігор.—А того й не знаєш, як він тебе кохає. Пригадуєш три золотих? Ти знаєш хто був власником тих грошей?

— Ігоре,—закричала Русудана,—що ти говориш.

— Що я кажу. Коли він довідався про те, що ти живеш у злиднях, він навіть не пожалів грошей.—Любить.

— Так ось, на які гроші я жила ці три місяці? Так і ця сукня від нього?

Ігор почав сміятися.

У Русудани все заніміло. Вона похилила голову, в неї палало тіло. А сукня, як розпечене залізо, пекла. Її мучила свідомість: Русудана вже взяла гроші. Вона була повинна, її вже продали. Всеньку ніч Русудана ри-

дала і навіть не чула як пішов Ігор. Єдиним порятунком було тільки те, щоб повернути персові гроші. Але яким чином? Де їх узяти?

Ігор не заглядав до неї кілька днів. Та Русудана й сама не хотіла, щоб він приходив. Вона боялась того, що скаже Ігор. Тепер вона навіть ненавиділа Ігора за те, що він сказав. Але одночасно й хотіла, щоб він прийшов, бо тільки він один міг знайти вихід з цього стану.

— Ігоре, молю тебе, дістань мені гроші. Де хоч дістань мені ці три золоті.

— Нащо тобі? Де я їх візьму? Він дасть і три і тридцять.

— Не кажи мені цього, Ігоре. Я саме тому й хочу, щоб йому повернути.

— Нащо йому повертати?

— Я не хочу бути його довжником. Знайди мені, ти можеш.

— Та де я собі візьму?

— Знайди мені лекції, посаду.

— Що ти говориш, Русудано! Якби я міг знайти посаду, я знайшов би її собі. А лекції... Ти ж знаєш, тепер немає тих людей, з якими б ми були знайомі.

— Так що ж мені робити? Як же мені здихатися цих обов язків?

Ігор зайшовся сміхом.

— Ти думаєш, що борг можна сплатити грошима? По-перше, він грошей не візьме, бо він їх не позичав, а дав тобі з жалю. Твій батько в його духані дуже багато залишав. Ці гроші навіть не дорівнюються одній сотій відсотка тих грошей, що залишив їх твій батько, як каже перс. Ти йому зовсім нічого не винна. Ти думаєш, якби ти мала борг і повернула, не будеш йому більш винна?

— Чому?

— А ну подумай. Повернеш гроші, але та моральна допомога, яку він тоді подав, хіба не лишається боргом? В цьому розумінні ти все ж будеш довжником. А ти топчеш його любов замість того, щоб подякувати.

Важка й безжальна логіка життя! Як вона могла витримати, ця князівна, вихована в пестощах?

Після цього трапилося те, що перед цим Русудана побачила в дзеркалі і що тепер до дрібниць пригадувала, лежачи ниць на ліжку: одної ночі вона й духанщик-перс лишилися вдвох в одній з кімнат готелю. Ще й досі в вухах стоїть дзенькіт ключа, коли чоловік замикав двері цієї кімнати. Його поцілунки ще й досі печуть ті місця тіла, що до них торкалися губи. Шкіра там, де лежала колись його рука, ще й досі не одтухла.

Світало, коли вона залишила готель. Золоті і долари тримала в руках, а вони палили їй долоні. Щось залишила чужому чоловікові. Але й той, чужий, щось лишив на її тілі. Ішла вулицею й знала, що цьому ще не край. Ще багато ночей повинна була вона віддати тій кімнаті. Раптом за спину взяв її Ігор.

— Знаючи тебе, я боявся, щоб ти звідціля не пішла на міст,—сказав Ігор.—Я на тебе тут чекав.

Якщо Русудана й не пішла на міст, вона все ж повинна була знайти інший шлях, щоб добувати собі хліб. Щоб там не було, який би цей шлях не був, порятунок бо тільки в праці.

Шукаючи собі роботи, Русудана прийшла до директора однієї фабрики. В кабінеті вона побачила Іліко. Впізнали одне одного, але нічого не сказали, ніби цього й не слід було робити там, де колишня князівна просилася на посаду прачки.

Третього дня Русудана радо тримала в руках мандат.

IV.

Як лягла на ліжко вдягнена, так і заснула. Прокинувшись вранці, вона зовсім не здивувалася тому, що сталося, але все пережите за ніч, уся боротьба й спогади знову виринули, ніби з прірви. Її охопила невимовна злість. В ній прокинулась жінка. Тепер ворог у її руках. Вона може з насолодою помститися. Все одно всі вони, як мухи на мед, липнуть до її краси. Іліко любить Русудану. Те, що він стояв учора біля воріт, те, що він зробився німим як стіна, коли був у неї, свідчить про кохання. Вона знову лишиться на роботі і за Іліко все ж не віддасться. Але Русудана жінка й закоханого повинна тримати в руках.

Сьогодні восьме березня. Жіноче свято. Сьогодні Іліко буде виступати на заводському жіночому зібранні.

З шаленою сміливістю, гордощами, завчасу певна в своїй жіночій перемозі, Русудана виряджалася. Вона одягла найкраще вбрання, навіть не забула пофарбити губи і завити коси. І справді з дзеркала визирала красива жінка. Куди втіче Іліко від такого красивого обличчя, від такого привабного тіла? За три дні поставить його на коліна перед собою. Хіба її рід не звик до цього, навіть обох їх,—рід Іліко звик ставати на коліна, а рід Русудани,—щоб перед ним становилися.

Весела й смілива прийшла на зібрання Русудана. Вона весь час чекала, як затримтить Іліко і як він зблідне на своїй трибуні, коли вгледить її.

Але Іліко спокійно-задумливий зійшов на трибуну. Оглянувши зібрання, він побачив Русудану, почервонів і на мить засмутився. Русудані стало весело, але вона зрозуміла, що неприємне Ілікове почуття є зовсім не від кохання, а гіркі спогади про пережите минулої ночи. Вона зрозуміла, що Іліко уже відходить од неї й посилила своє кокетування. Іліко говорив, не звертав уваги на Русудану. Його слова рівно лягали в повітрі. Русудана, захоплена лише одним бажанням, не слухала, про що говорив Іліко. Вона в цю хвилину була лише жінкою, яка хоче сподобатися й скорити чоловіка. Але Іліко був неприступний, захоплений своєю промовою.

Це зацікавило Русудану й вона поступово почала прислухатися до того, що говорив Іліко. Придивившись до його спокійного, безтурботного обличчя, вона забула про свої наміри. Зрозуміла, що Іліко десь далеко заховав свою вчорашню тугу і зараз цілком захопився лише загальною справою і якимись ідеалами. Русудана не могла зрозуміти цих ідеалів і того, про

що він говорив, вона навіть ненавиділа їх, але бачила в очах і на лиці Іліко проміння великої любови й захоплення.

Він говорив про жіночі права, власне горе й думав лише про світове. Вона отямилася лише, як зібрання закінчилось. Стала на порозі, хотіла заговорити до Іліко. Щось придумала.

Іліко взявся за шапку, вибачився перед зібранням.

— Вибачайте, товариші, я поспішаю на завод у своїх справах.

Русудана була здивована безмежно. Вона була певна, що Іліко хоч після зібрання заговорить до неї. Вчора Іліко дивився на все безнадійно. Русудана думала, що він себе заб'є. А сьогодні він навіть і не думав про це.

— Зруйнуємо,—казав у своїй доповіді на зібранні Іліко.

— Збудуємо,—визначало те, коли Іліко, схопивши шапку, поспішив на фабрику.

— Де його кохання й туга, що покликали його вчора навіть до вбивства?—думала Русудана.

Вона стояла на порозі, як учора, коли перед нею пройшов Іліко й привітався, але вчора її сковувало лише почуття, а сьогодні щось інше.

Цього дня Русудана вже не могла більше працювати. Її весь час переслідував Іліко. Вона його уявляла собі якимось лицарем. Дивувалася йому й почувала, що Іліко переможе її.

Наприкінці дня вона вже зрозуміла, що Іліко заслуговує на її кохання.

Тоскна, зажурена, майже не розуміючи, вона підійшла до дверей кабінету Іліко. Посланець відповів їй:

— Тільки-що прийшов. В кабінеті—сам.

Вона ввійшла до кабінету, не знаючи ще, що їй робити. Тільки почувала, що треба вибачитися за вчорашнє.

Жінка зупинилася перед своїм начальством. Іліко, побачивши її, підвівся.

— В чому справа, товаришко?—Запитав він Русудану, думаючи, що вона прийшла просити мила, як це траплялося раніше.

Жінка схопилась за голову. Коліна в неї тримтіли як учора. Язик прилип. Що робити, що сказати, вона не знала.

— Чого вам, товаришко?—запитав холодно Іліко. По ньому зовсім не було помітно, щоб він удруге переживав те, що трапилося вчора. Наче б то Русудана для нього тільки прачка і співробітник. Помітивши це, Русудана злякалася. Тепер Русудана губила Іліко, як учора Іліко губив Русудану. Але вона зараз не могла загубити Іліко. Якби це ще трапилось у той час, коли вона стояла за дверима кабінету, вона могла б пережити ще й цю втрату, але, ввійшовши сюди, Русудана не могла вже стерпіти цієї втрати.

На обличчі Іліко була помітна якась нетерплячка. Він розвів руками. Та жінка тільки тепер закричала:

— Я прийшла, Принесла вам відповідь на вчорашнє... Я... ваша...

Важко було це вимовити. Не витримала й заридала.

Злість, острах і сором примусили її ридати. Злість—кохала ворога, острах—боялася загубити кохану людину, сором—після її вчорашньої по-

ведінки і сьогодні ці слова. В голові потьмарилось. Вона була б упала, але відчула, що її стан повила чоловіча рука, а на щоці—його губи. Чи довго була вона в його кабінеті, Русудана не знала. Іліко провів її до коритару й сказав:

— Ну, тепер іди. Тут не місце. Звільнюся й тоді побалакаємо. Мені тепер треба поспішати на зібрання.

Остання фраза так вразила Русудану, ніби її хтось величезною палицею вдарив по голові, та одночасно їй стало й весело. Вона правильно оцінила Іліко: навіть у ту хвилину, коли Іліко має її, як власність, як своє кохання, він не лишив своєї справи й поспішає до неї.

З похиленою головою Русудана пройшла коритар, і якась неприємна думка майнула в її голові.

— І тут зазнав поразки мій рід.

З отрутою й коханням, з тугою й радістю пообідала Русудана й почала чекати Іліко.

«Мій Іліко. Так, справді й безумовно мій. І на цьому й на тому світі. Ти не віриш цьому, я також не вірю і ніколи не буду вірити, але все ж так кажу, пишу, бо це звичка. Не дивуйся з мого листа. Я в цьому листі скажу тобі все, все, що лежить в моєму серці, що я пережила. Я знаю, тобі відоме все моє життя, але головного, того, що примусило мене написати цього листа, ти мабуть не знаєш, і я хочу, щоб ти довідався про це.

Адже ж ти завжди виконував мої бажання. Виконай ще й це, останнє, прочитай і довідайся, про що я думала і як я жила весь час.

Хіба правда, що ти виконував усі мої бажання? Так, це правда, ти все виконував, крім одного, а це одно—все в житті. Про це я тобі зараз скажу. Ти зрозумієш моє вирішення і хоч тобі буде неприємно, але ти не розгніваєшся на мене. Я знаю, що ти мене кохаєш. Я також кохаю тебе. Але що ж мені робити? Я не могла більше терпіти. Я не могла дійти до чогось іншого. Та й що я могла зробити, до чого може дійти та, що все загубила, на що сподівалась і що було щастям її життя.

Якщо не говорити про дитячі роки, я в своєму житті не бачила радости. Але це—неправда. Я відчувала радість тоді, коли знайшла роботу й стала прачкою.

Якби ти знав, яка я була щаслива, коли вперше князівськими руками стала оджимати чужу засмальцьовану білизну.

Соромилась, важко було працювати, та була рада, що можу їсти хліб з власної праці. Раділа, що врятувалась і не стала повією. Та понад усе мене тішило те, що я вихована, виніжена, живучи все життя з чужої праці, сама зуміла працювати і жити з власної роботи. Мені непотрібний був ані чоловік, ані той, хто б мене утримував. Я пишалася з своєї роботи.

Правда, якби моя мати воскресла й побачила, що я прачка, вона б напевне жахнулася і з горя померла б удруге, але я все ж була б без міри

вдячна всім вам за те, що ви створили революцію і навчили мене працювати.

І як мені було не радіти? Праця врятувала мене од великого нещастя.

Адже ж ти знаєш, що я не ховалася від тебе, що ти мені не перший чоловік. Пам'ятаю, коли я сказала тобі про це, я подивилася в свої очі— мені було соромно і чогось страшно. Тоді я вже кохала тебе й боялась, щоб ти мене не кинув. Не сказати тобі про це, я не можу. Ховатися ж або брехати—це все одно,—я також не вмію. Я не вмію ні ховати, ні брехати. Боялася я дарма. На мої слова ти спокійно посміхнувся й нічого не відповів. В твоїй посмішці я бачила, що для тебе все це не мало значіння, ти любиш мене, а щось там інше не існувало для тебе.

О, якби я сказала чоловікові моєї класи те, що в тебе викликало лише посмішку, він напевне вигнав би мене. А ти?.. Ти навіть не запитав мене, де, коли, чи як це трапилось, один у мене був чоловік чи було їх багато.

Наче для тебе цих питань і не існувало, ти про них навіть і не згадав. Ти не запитав, а я, соромлячись, тобі нічого не сказала. Та мені стало соромно не моєї загубленої цнотливости, а тебе, того, що для тебе не існувало, того, чого я соромилась, що я визнавала за найпотрібніше. Потім, коли я тобі спокійно оповіла про все, що трапилось зі мною, я тебе покохала ще більш, ти приблизно зрозумів мою життьову історію, ось уже минуло три роки і ти ні разу не нагадав мені про моє минуле.

Так. Я говорю не про те, що хотіла сказати. Я сказала, що першою радістю було те, що я знайшла роботу.

Другою,—це було тоді, коли я зрозуміла, що люблю тебе, та й ти мене кохаєш. Тепер я вже мала роботу й мала власний шматок хліба. До цього ще трапився й чоловік, який покохав мене. Тепер я вже не була самітньою.

А мій Теймураз! Ах, якби він був живий тепер.

Ні, не Теймураз, а мій Акі... Мій Акі... Ні... Мій Теймураз, і твій Акі. Пам'ятаєш? Нашого сина я хотіла назвати Теймуразом, ти не хотів—«це ім'я грузинських царів», і дав йому ім'я Акі (по-російському — це КІМ), мені не подобалося. Я просила, щоб дати йому ім'я Теймураза, ім'я мого діда, губерніяльного маршала. Ми з тобою сперечалися. Ти не захотів поступитися. В сімейному житті ти завжди поступався... Ні, не поступався... Не втручався в це життя. А це мені робило багато прикрого... А, вибираючи ім'я синові, ти все ж не поступився. Тоді я поступилася перед тобою. Чи не все одно. Адже ж я зазнала поразки. Та ось, якби був живий сьогодні мій Теймураз, я не написала б тобі цього листа. Не зуміла б написати. А тепер в моєму серці пустка, в тому серці, що колись ущерть було переповнене коханням до тебе.

Дивуєшся?

А-ну послухай.

Може ти й тепер поспішаєш куди-небудь у справах, але подаруй для мене хоч одну хвильку... хоч зараз.

Пам'ятаєш ту хвилину, коли я вийшла з твого кабінету? Тоді я вже себе почувала не прачкою, а була твоєю дружиною. Це я відчула. Але від цього мені не було весело, хоч і не було неприємно. Я так думала, що нічого не змінилося. Була прачкою і стала невісткою прачки.

А через тиждень я прийшла до тебе в хату.

У мене було весілля, моє весілля. Але яке? Моє весілля не було таке, які я бачила в своєму житті, до яких я звикла... Без білого вбрання, без смолоскипів.

Хіба дівчина мого роду будь-коли так виходила? Мені казали, що на весіллі моєї матері гуляло двіста чоловіка сім діб. Її вінчальне вбрання коштувало стільки, скільки ти тратиш за три місяці.

Мені чудно було од мого весілля. Я прийшла до тебе в хату якоюсь сумною, зажуреною. Але я легко пристала на те, знала, що вже немає старих звичаїв. Та замість цього я придбала лише те, що для жінки в житті найважливіше: подружжя, закладалася моя сім'я. Сім'я! Це мене підбадьорило, я сподівалася, що поберуся, буде в мене чоловік, сім'я, моє життя матиме інший зміст. Разом з твоїм коханням у мене виникла й надія створити сім'ю. В одну мить зникли злигодні, мука, сором, прання білизни, біль у крижах та суглобах.

Я була в своїй сім'ї господинею. Все робилося так, як я хотіла... не робилося, а я сама робила. Не було того, хто б мені не дозволяв, або хто б, принаймні, мене порадив. Розуміється, злиднів я не знала, принаймні все те, що потрібно було для прачки, я мала: коті, Вікторію, сукні на мій смак, кватирю й хороші меблі, навіть добула рояль замість мого, колишнього. Був у мене чоловік, був у мене син, було кохання. Але дарма, що в мене було все, мені чогось бракувало. Був у мене чоловік, та ніби його й не було, був у сина батько, та наче його й не було.

В роботі тебе знайшла, в роботі тебе й залишаю. Цілими днями тебе не було дома. Я тебе не бачила. Любила й не бачила. Любив і ти і не був зі мною. Де ти був? На зібранні, на заводі, в осередку, на доповіді... всюди. А вдома тебе не було. Все твоє життя—поза родиною. Тільки вночі повертався додому зморений, виснажений. Перші дні я чекала тебе, без тебе не лягала спати. Потім набридло бути самотою, мене страшенно зморювало вичікування. Ти мені також сказав, щоб дарма тебе не чекала. І я почала лягати спати без тебе. Що ти робив поза родиною?—Я не знала. Що робилось в родині?—Ти не знав. Якщо я тебе запитувала про що-небудь, якщо мова йшла про нашу сім'ю, ти завжди відповідав:

— Сама знаєш.. Як хочеш... Мені немає часу.

А якщо я тобі доручала зробити для мене якусь справу в місті, ти, захоплений своєю роботою, забував про це... і повна, як чаша, моя хата для мене була пусткою. Що я була для тебе? Ти тільки вночі для мене знаходив час... В ліжку... І я думала, що я для тебе.... тільки жінка... Джерело насолоди й задоволення фізіологічних потреб.

Це мене вбивало. Після смерти батька я була самітньою, але злидні переповнювали моє існування. Загубила свою цнотливість і в соромі була

моя втіха. Була прачкою—втома й робота задовольняли мене. З тобою мене було все: чоловік, син, кохання, і тільки.... тільки радости не було.

В коханні зустрічали ми з тобою ранки, а в душі, коли надходив день, була пустка.

Іліко, даруй мені, що я говорю тобі про це. Я не дорікаю тобі. Я ні в чому тебе не обвинувачую. Хіба ти винен, що покохав мене? Може я для тебе була ще гірша дружина, ніж ти для мене муж. Може на моєму місці інша поступилася б і їй було б байдуже до всього. Може б вона з тобою ходила на зібрання, на твій завод. Я це все відчувала. Що ж мені було робити? Я не могла так зробити, хоч бути тобі корисною я завжди намагалася. Коли ти зараня повертався додому, я знала, що ти приніс роботу. Ти не для мене повертався додому. Ти зараз же сідав до своєї роботи і щось там писав. Вранці ж, ідучи, просив мене чистенько переписати твою роботу. Я з великим задоволенням це робила. В цій роботі я ніби жила з тобою. Читала твої корячкуваті літери, переписуючи своїм красивим письмом, і уважно думала про те, що написав, але ні одна з тих думок, які я читала, не запала мені в серце. Все для мене було чуже й смішне. Моя свідомість була нафтою. Твої думки—вогнем. Та все ж вони не могли об'єднатися навіть і в полум'ї. І все ж я працювала, працювала щиро. Багато там я дечого тобі виправила. Ти потім радо і з подякою забирав мою роботу і десь зникав для мене в чужому незнайомому житті.

Якби не було Теймураза, я б давно написала тобі цього листа. Тільки народження Теймураза заповнило моє життя. Хоча... перса матери якось боязко давали дитині молоко, знали,—чоловік і його забере і він піде його шляхом, а я лишуся знову самітньою. Та все ж раділа синові: плід жінки, її природа, її життя. Поки був маленький, адже ж Теймураз був мій, коли б він виріс був би твоїм Акі. Що було б потім, я ніколи не думала,—мати повинна виховувати і я його виховувала. Але не пощастило... Теймураз помер. Так... Помер Теймураз... Мій Теймураз, для тебе ж Акі ще живий, великий Акі, який всюди в світі... Так кажеш ти... Так. Ти маєш Акі, а я лишилася без Теймураза. Ти посумував та й забув. Я плакала і не могла забути.... Мати не може забути свого сина. Русудана не забула Теймураза.

Три роки я живу з тобою і всі ці три роки у мене було все, з чого може радіти жінка, та я не раділа. Мабуть така моя доля. Я не була для тебе дружиною, була лише жінкою. Якби я цього хотіла!.. Адже ж я одного разу була жінкою другому.

Пригадуючи Ігора,—божеволію. Його слова збуваються. Я не могла посісти місця дружини, бути ж лише жінкою я не можу. Люблю тебе і не можу жити з тобою. Ненавиджу тебе і не можу лишитися без тебе. Ох, був би живий Теймураз, тепер би не сталось того, що має статися.

Я зазнала й голоду, і холоду, і злиднів, і приниження, я загубила свою цнотливість, спробувала, що таке самітність, але бути тільки жінкою, жити в бездітній сім'ї—я не маю змоги. Очевидячки, тут я загубила те, що потішає жінку, що її радує, принаймні таку, як я.

Бути ж з тобою я більше не можу, але й без тебе не витримаю. Іншого ж нічого не можу вигадати. Пережити не можу. Не сумуй,—як виплакав сина, так і мене виплачеш. Я це знаю, тому то й не боюся, що цей лист може накликать нещастя.

Після того, коли ти прочитаєш цього листа, ти станеш на ґанку твого нового заводу і, може бути, навіть з розбитим серцем поглянеш все ж на свою нову роботу.

Дивно тільки... Чому цей маленький пугар не наповнився вщерть тоді, коли я вперше лишилася на вулиці одинокою і очима, переповненими слізьми, дивилася на величезний світ, чужий, незнайомий, незрозумілий світ...

Твоя Русудана».

З грузинської переклав *Олександер Сорока*

І. САН

ЗАВОЮВАННЯ РЕВОЛЮЦІЇ

(До десятиріччя робфаків)

Робфаки й ідея робітничих факультетів—продукт пролетарської революції в нашій країні, і нерозривно звязані зі зростанням соціялізму й переробкою людей у процесі цього зростання.

Робітничі факультети виникли десять років тому, коли країна ще не вийшла з громадянської війни і питання «хто кого» вирішувалось збройно на тисячеверстних фронтах революції й класової війни.

Класа пролетарів, зробивши соціялістичний переворот, і встановивши свою диктатуру, уже на початку своєї гегемонії зрозуміла, що здійснити історичні завдання перебудови суспільства не можна буде, якщо не завоювати науки й наукових установ, не ліквідувати «монополії» зверхніх клас на науку.

Наперекір усім міркуванням буржуа та їхніх заслужених «академіків» та підтоптаних ідеологів царської освіти, що несила робітникам засвоїти знання та керувати державою, робітнича класа з перших днів своєї перемоги подала історичний рахунок на знання, на науку.

Для «цивілізованого» буржуа (в тій мірі, в якій він взагалі встиг цивілізуватися) і церковних батюшок нема страшнішої думки, як та, що робітники й селяни, оті нащадки холопів і смердів, можуть не згірше за них керувати державою й набувати знань. Тому то вони довго, а в роки революції божевільно уперто, культивували легенду про те, що робітнича класа—люди фізичної праці—не зможе піднестись до рівня науки.

Наша революція насміялася з цієї легенди, відчинивши широко двері шкіл і університетів для справжніх народніх мас.

З великим ентузіязмом, що виростає з великих революцій, робітники й селяни пішли за освітою в нижчі й вищі школи. Цей потяг до навчання перетворився на великий, стихійний рух.

Про це прагнення до навчання, як і про забобони, що їх культивують вищі класи, Ленін писав в одному безсмертному творі нашої доби, недавно оголошеному—«Як організувати змагання»:

> Щоб там не було, треба розбити старі, дикі, безглузді, огидні, мерзенні забобони, ніби то керувати державою та організувати будівництво соціялістичного суспільства можуть лише, так звані, «вищі класи», тільки багаті, або ті, що пройшли школу багатих клас.
>
> Це—забобони. Підтримується їх гнилою, зашкарублою, консервативною рабською звичкою, а ще більше брудною корисністю капіталістів, які зацікавлені в тому, щоб грабувати урядуючи, і урядувати

грабуючи. Ні. І на хвилину не забудуть робітники, що їм потрібна сила знання. Велике прагнення до освіти, що його виявляють робітники, і виявляють якраз тепер, доводить, що в цьому ніяких помилок у пролетаріяту немає і бути не може.

І справді, такий рух почав ширитися по всій країні. Наскільки глибоко й революційно зростав цей рух, видно хоч би з того, що поруч з молодняком ішли й дорослі і старі. Батьки сімей, вчора ще салдати імперіялістичної війни, перетворившись на борців за ради, неписьменні й неосвічені, але піднесені революцією своєї класи, не зважаючи на труднощі, вони пішли за знанням, за грамотою.

Люди, які лежали на самому низу соціяльної піраміди, сміливо пішли в похід за наукою. Це величезної ваги явище зразу ж наразилось на відсталість і неуцтво. Найцінніші людські кадри перших років революції, не мавши відповідної освітньої підготовки, не могли піти до вищої школи. Але не було сумніву і в тому, що ці кадри потрібні не лише, як збройні захисники, а також, як і керівники всіма галузями економіки, держави і науково-технічної діяльности нашої країни. На вимогу своєрідної «історичної конечної потреби»—готувати свої вивчені кадри, зароджується ідея робітничих факультетів, як нової організаційної форми в системі освіти.

Радянська влада досить швидко почала запроваджувати в життя цю нову учбову установу—робітничий факультет.

Ця нова освітня установа ніби виходила за рямці нормальної школи і зустріла багато ворогів. Різні академіки, навіть і «партійні», на ідею робфаків дивились, як на скочування науки «вниз», відход від «нормальної» школи. Ці академіки не могли зрозуміти залізної необхідности робфаків у нашій малописьменній країні, не могли зрозуміти, що без цієї додаткової революційної установи ми не завоюємо вищої школи й науки.

1919 року в Москві при інституті ім. Плеханова закладається перший робітничий факультет. Ще по всій країні гриміли гармати, а вже гурток піонерів—робітників-комуністів взявся за організацію робітничого факультету. В тяжких муках народжувалася дитина пролетарської культури. Перші будівники робфаків творили чудеса будуючи незнані в історії учбові заклади власними руками.

1919 року можна було будувати лише власними руками. Державні органи освіти, як новостворені організації, що не мали сил і засобів, не могли б поставити на ноги робітничих факультетів без самодіяльного пориву перших слухачів робфаків, перших салдатів «третього фронту». Оте всебічне будівництво робфаків, господарське й учбове, має свою славетню історію і зродило прекрасних людей, що з повним знанням з вищої школи ідуть до соціялістичного будівництва.

Після вдалого експерименту Інституту імени Плеханова почали широко розгортатися робітничі факультети.

Переможне закінчення війни, переход до нової економічної політики, до відбудування продукційних сил країни—посилили потяг робітників і селян

до навчання. Ідея робітничих факультетів просякає широкі шари суспільства і користується великою популярністю.

На Україні робфаки починають своє існування з 1921 року. Причини такого пізнього виникнення робфаків на Україні з'ясовуються виключно тим, що громадська війна на Україні затягнулась довше, і тим, що пролетарська революція на Україні відбувалась в трудніших умовах.

Створені на початку нової економічної політики—1921 року, робфаки на Україні зразу ж широко розгортаються, збільшуючись кількісно складом учнів щорічно—до 1924 року—на 100%.

Нижченаведена таблиця дає характеристику зростання робфаків на Україні за десятиріччя Жовтневої революції:

Кількість установ:

1921	1922	1913	1924	1925	1926	1927
6	12	23	35	33	31	30

Кількість учнів:

851	2666	5750	8999	7050	7489	6802

Кульмінаційним пунктом у розвитку робфаків на Україні був 1924 р., що дав найбільшу кількість установ і учнів. Після 1924 р. починається ніби загальмований спуск.

У всі ці роки робфаки відограли виключну ролю в справі висунення на учобу кращих пролетарських кадрів у промислових центрах (Донбас, Дніпропетровське, Харків) і значних кадрів батраків і незаможників. Майже всі робфаківські призови перших років пройшли школу громадянської війни, найкращу школу нашої революції.

Величезну ролю робфаки відограли в пролетарізації вищої школи. Вони були єдиним каналом, через який органічно відбувався процес витиснення буржуазних і дрібно-буржуазних елементів із вищої школи.

Тільки через робфаки у нас склалось наше пролетарське студентство в вищій школі.

За останні два роки робфаківська продукція уже почала виходити з закінченою вищою освітою в життя, і що-далі то більше місце вона буде посідати у випусках вищої школи. Отже, робфак відограв революційну ролю в вищій школі і виконав найбільше «замовлення» пролетарських мас.

Чи закінчив робфак свою прогресивну ролю? Чи вичерпав він себе, як «особливий» тип учбового закладу? Це питання за останні два роки викликало багато суперечок і сумнівів. Цифри українського Наркомосу свідчать про тенденцію звуження сітки робфаків. Принаймні цифри 1927 р. особливо яскраво свідчать про наявність такої тенденції.

Ця тенденція, виявляючись у реальній формі, визначає, що робфаки перестають відогравати ту важливу ролю, яку вони відогравали в перші часи свого існування. Але це—неправильно. Проблема пролетаризації школи ще не знята з повістки денної вищої школи. Час від часу тут відбуваються приховані «бої» з дрібно-буржуазними елементами, з поколінням кулацьких

кої й непманської молоді, що вміло замаскувавшись у захисний колір, атакує вищу школу.

Дійсна пролетаризація Вузів зуміє піти переважно за рахунок робфаківських контингентів, найпідготованіших для вступу в вищі школи.

Друге заперечення проти тенденції звуження сітки робфаків полягає в тому, що у нас є великі контингенти робітничої молоді й дорослих робітників, наймитів і селян, бідняків, що переросли початкову школу і можуть набути знань тільки на робфаках.

Чи можемо ми відмовитися від втягнення цих контингентів у вищу школу, забезпечивши ними нормальну робфаківську підготовку? З погляду наших класових інтересів і підготовки власних кадрів, а це є грунтовна проблема нашого будівництва, ми в цьому дуже й дуже зацікавлені.

Цілком правильно і в згоді з вимогами нашої країни—виступають на захист робфаків, за їх збереження і поширення, робітничі організації й наша ленінська спілка молоди. На основі індустріяльних і реконструктивних процесів нашої країни, робфак повинен стати підоймою в справі подальшої підготовки робітничо-селянських мас до наукової діяльности. Бо наука і наукова діяльність це є невід'ємна частка будь-якої роботи, фізичної чи розумової, особливо в умовах соціялістичної системи.

Робфаки народились підчас революції. Безпосередня причина цього народження—колишня культурна відсталість країни і її соціяльних «низів».

Ця культурна убогість і є ланка тієї загальної відсталости нашої країни, що перебуває в глибокому протиріччі з передовими соціяльними стосунками нашої переходової доби і що ми її повинні пройти, як етап тяжкої спадщини паразитичної системи.

Робфаки й робфаківські вихованці, вийшовши з цієї відсталости—будуть її могильниками.

Таке величезне історичне значіння цього нового типу народньої освіти нашої революції.

Г. ГЕЛЬФАНДБЕЙН

РУСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ МОЛОДНЯК НА УКРАЇНІ

Руську літературу, що тепер розвивається на Україні, назвати руською не зовсім правильно, уже хоч би тому, що, в основному розробляючи українську тематику, вона органічно входить в генеральне річище розвитку якраз української художньої літератури. Ще менше підстав штучно відділяти від української літератури творчість молодих революційних белетристів і поетів, бо вони хоч і пишуть руською мовою, але кревно звязані з українською культурою і досить часто виховані на українських класиках. У цій статті я спробую ознайомити наших читачів з тим, що собою являє продукція руського літературного молодняка, який працює на Україні. Вважаю, що треба зразу ж відзначити, що говорити доведеться про товаришів, які живуть у Харкові, Одесі й Києві—бо якраз тут згруповані основні і найбільш кваліфіковані кадри молодих руських письменників. В деяких другорядних містах України є декілька безумовно здібних поетів (напр., Д. Кедрін і Н. Сосновін в Дніпропетровському, Н. Мальцев і В. Сергійчук в Шостці, Я. Цейтлін і А. Пульсон в Миколаєві), що іноді друкуються в харківських виданнях.

В Донбасі тепер відбувається «первісне нагромадження» досвіду і знань. Місцевий журнал «Забой», літсторінки газет «Кочегарка», «Диктатура Труда», «Луганская Правда» і «Молодой Рабочий» друкують у переважній кількості інтересні змістом, але сірі й мало-художні твори.

Миколаївське видавництво «Долой Неграмотность» недавно видало книжку віршів, щойно згаданого поета Якова Цейтліна—«Жажда».

Книжка ця, на мій погляд, нічого особливого не має, хоч і написана в загальному грамотно і вдумливо.

Річ у тім, що Цейтлін у своїй поетичній творчості наслідує другорядні зразки сучасної руської поезії.

Вплив Уткіна, поета не першорядного—виразно позначився на більшості назв «Жажди». Особливо обурлива з цього приводу друга половина вірша—«Под марш оркестра», а в першій половині бачимо невміння збудувати цільну строфу. Намагання Цейтліна внести в свої вірші як-найбільше образів, доводить до того, що в нього трапляється багато надуманих і навряд чи художньо витриманих рядків. Як зрозуміти, наприклад, такі рядки:

... синий свист
К земле деревья пригибает...
... день устал бороться с тьмою,
Красными словами зарыдал...

Под пыль звенящих радуг,
Войска идут в поход....—

І, власне кажучи, що то значить «знойный кашель настигнутых берез» і як сприйняти той сумний факт, що на запевнення Цейтліна «от солнца мы отстали на целый горизонт»?

Єсть у Цейтліна кілька темпераментних і енергійних речей («Жажда», «Если день»), але в цілому, безперечно, Цейтлін перебуває лише на початку свого літературного шляху. Наведені мною, безумовно неграмотні рядки переконують, що це твердження правильне:

Пусть твое (смерти—*Г Г.)* заслышав приближенье,
Крематорий труп готов истлеть...
Чтоб я мог коснуться, словно песня,
Губ твоих (портрета—*Г Г.)* пылающий ранет...

Серед харківських поетів відмітні Б. Бездомний, Іосіф Кісельов та Н. Сіммен.

Уже перша книжка віршів Бориса Бездомного «В дороге», що вийшла 1925 р., звертає на себе увагу читача. Але значно інтересніша друга книжка—«О людях и вещах», що в ній виявився симптоматичний поетів перехід од опису абстрактних явищ до опоетизування подвійно-конкретних речей і до показу окремих людських постатей. Отже не зовсім вдала назва книжки правильно відповідає основній тематичній установці автора, що виявлено ним у наведених публіцистично-загострених і без сумніву ударних рядках:

Оставим природу пока в стороне—
Все наше внимание людям.

Показуючи гармоніста, що осліп на фронті в імперіялістичну війну, який (гармоніст)—

Зрячим жил—было нечего видеть—
И ослеп, когда всюду огни;

безпритульного вуличного співака, що в ньому, як запевняє автор,—
растет
Или умрет второй Шаляпин;

діда еврея, який—

Всю жизнь боялся смерти
И умер от боязни умереть;

та інших реальних і навіть конкретних (розносщик телеграм) або навпаки, створених і штучно прищеплених до нашої радянської дійсности (чумак) персонажів, Бездомний настирливо афішує свою увагу до них, що часто переходить у нього навіть у дбайливість. І коли поет виголошує:

Нужно жизнь осторожно тратить,
Чтобы хватило на сто двадцать лет; —

то стає зрозумілим, хоч би такий, не зовсім вдалий і трохи застарілий своєю поверховою претенсійністю вірш:

Я не желаю небесной манны,
Хочу питаться земной крупой.
Твердить я буду и не устану,
Пока не станет стыть в груди,
Что ложка чайная сметаны
Реальней млечного пути.

Гасло—«революція за кожною дрібницею», що було колись епохіяльне й актуальне, тепер подолане прогресивною поезією, здається трохи архаїстичним. Тому, наприклад, такий вірш Бездомного, як «Спица» не можна не визнати за застарілий. А проте, перший раз він був надрукований ще 1925 року і зовсім своєчасно спиняв сприймання читача на питанні першоступневого значіння.

В другій половині цього бадьорого й мужнього вірша, автор, навівши випадок, як була поламана і зараз же полагоджена алегорична «шпиця в ко-

Б. Бездомний

І. Кісельов

лесі», заявляє про своє бажання йти вперед. Мотиви для таких бадьорих настроїв Бездомний бере з сучасного оточення і навіть «екскурси» в історію у нього зовсім своєчасні й сучасні.

Як бачимо з попереднього викладу, Бездомний, описавши конкретний випадок, узагальнює його і розповсюджує на суму ширших абстрактних явищ.

Так поет переходить до філософування, і воно в нього якесь непереконливе і неприємно відганяє розв язністю і молодецтвом резоньора.

Ті філософські висновки, що є у збірці «О людях и вещах», навряд чи можна віднести до ляпсусів, що набагато знижують цінність і значіння віршів Бездомного. Вони просто являють собою нижче середнього виконаний

авторський контекст і нічим, особливо різко виявленим позитивним та негативним, не зупиняють уваги читача. Наведемо дві типових цитати:

Собаки и те любят нежность—молчат,
Когда назовешь их ласкательным именем...
Можно тлеть и можно загораться,
Можно жить и можно доживать...

Тут треба зупинитись на деяких негативних рисах, що їх у значній мірі вже уникнув Бездомний у своїх останніх більш вишуканих, із складнішою ритмікою і лексикою віршах, написаних по виході—«О людях и вещах» (про це пізніше).

З негативних рис відзначимо нічим невиправдане вживання лапок, які мабуть призначені, щоб надати віршовому текстові більшої іроничности, імпозантности. Наводячи всі рядки Бездомного з лапками, підкреслюю, що один вірш має заголовок (мабуть через лапки) «Мой грех»:

Освободит от многих нош,
От жизни «вольной» и голодной...
Так, мой певец, ты пропадешь
С твоей «профессией свободной»...

Что это за время? Молодую дочку
В лапы забирает «страшный комсомол»...

А наступит старость, чтоб изгорбить тело,—
Вспомнишь ты ячейку, а они «уют»....

Сегодня день «святых имянин»,
Рожден был «божий сын»...

Зрідка трапляються в збірці «О людях и вещах» і невдалі (нелогічні, опошлені) тропи. Щоб не бути голословним, виписую низку безумовно від'ємних і слабих тропів Бездомного (розрядка моя):

Траву и нас, и все вокруг
Сегодня с о л н ц е н е ж н о л и ж е т....
А в е т е р о к из под полы
Мне ш е п ч е т т и х о и л у к а в о...
То в е т е р и г р а е т с м ы ч к а м и л у ч е й
Н а с т р у н а х озябших с е р д е ц...
И с о л н ц е ц е л у е т е г о г о р я ч о
Да так, что не рад он весеннему зною...
П о к а т и л и с я з в у к и м о н и с т а м и
А г а р м о н ь — з а р ы д а в ш и й р е б е н о к...

Цікаво, що в збірці Бездомного майже зовсім відсутні елементи наслідування. В наші часи великого розвитку епігонства таке явище слід визнати за позитивне у творчості молодого поета, що настирливо працює і підвищує якість своеї продукції. Тільки двічі у вірші Бездомного майнули вже знайомі нам інтонації. Нижченаведені рядки послідовно йдуть за схемами І. Уткіна і М. Светлова:

И жизнь умна и смерть умна
И с нею не сыграешь в жмурки....

Волостное правление нынче
Называется сельсоветом.

Із віршів Бездомного, що видруковані по виході «О людях и вещах», найвдаліші — «Американец», «Землетрясение», особливо «Копейка», що дуже переконливо розповідає про бухгальтера, який був:

художником чутким
Своей прозаичной профессии...

Не менш показова творчість і другого видатного харківського поета Іосіфа Кісельова. Кісельов, постійний співробітник багатьох харківських ґазет і журналів, тільки недавно випустив свою першу збірку віршів «Интервью», що підсумовує чотири роки його поетичної діяльности.

Тематичний діяпазон Кісельова досить багатогранний і з великим обсягом. Отже, уважно прочитавши хоч би перших чотири вірші збірки, світосприймання поета вирисовується чітко й офарблено. Автор «Интервью» перш за все—сучасна людина, що розуміє найактуальніші проблеми епохи, поет що не боїться писати вірші на злободенні теми. Таке злиття у Кісельова органічне. Він життєві явища сприймає не механічно, а лише після філософського міркування, після критичного роздуму.

Тематичні особливості віршів Кісельова, його ухили в патетичну філософічність, іронічну описовість, у пафосний роздум відбилися звичайно і на формальних засобах. Раніш, ніж розглядати особливості стилю, характерні для Кісельова, треба зупинитися на таких серйозних недоліках в «Интервью», як от невдалі (логічно невиправдані) образи в деяких ритмично невитриманих рядках,—в окремих випадках невдала інверсія і надмірне вживання злучника «же» протягом всієї книги. Відзначаючи, що наведені нижче цитати вичерпують усі промахи в «Интервью», виписую логічно невиправдані образи Кісельова:

Разве надо надевать на душу,
Как на палец, грузное кольцо...
Милая, мне больно и мне жутко,
Что и я, как тысяча других,
Что и я любовной курткой
Согреваю свой холодный стих....
Не даром так состарилось лицо
И пыл, как пыль, теряю с каждым годом....

Пора, быть может, кистью сочных слов
Прославить снова лунное копыто...

Пил я в детстве воду из колодца,
А тепер я пью твои глаза...

Виключаючи два останніх приклади, що в них образи побудовані надто категорично і тому маємо буквально «лунное копыто» і «пью глаза», останні цитати вражають нелогічністю своєї компановки. Вони або надиво

незграбні (як це можна «пыл, как пыль терять»), або звязані такими до смішного роз'єднаними асоціяціями (чи можна взагалі що-небудь «надевать на душу»), що їх дуже легко можна замінити тисячами таких самих нехарактерних на даний випадок предметів і відчуттів («я любовной курткой согреваю свой холодный стих»). Що до згаданої вже ритмічної невитриманости окремих рядків у деяких віршах Кісельова, то цей дефект теж дуже серйозний. Нагромаджуючи в однім рядку велику кількість односкладових слів,—

Про то, что вот сомкнувши губы строго...
Быть должен стих наш об ухабах быта...
А вы, чтобы враг не разграбил ваш дом,
Готовьте в бой роту за ротой...

Чем наша дача—лучших мест и нет...
Вам верно дорог плеск ведра в колодце... —

ставлячи поряд двоє слів, що з них перше закінчується на ударний склад, а друге, яке йде безпосередньо за першим, теж починається ударним складом:

И м о е т е л о превратилось в тень...
М о и м ы с л и тяжелее гирь...

Кісельов утрудняє рух вірша, часто перетворюючи ритмічну недоладність в какафонію. До недоліків, що спричиняються до какафонії, віднесемо надмірне вживання злучника «же» й окремі випадки невдалої інверсії. Ось рядки із злучником «же», що в них виділені здвиги:

Покамест же ни с (женись!) горя, ни со зла...
Но это вскользь. Нельзя же грудой (жегрудой!) слов...
Свою же боль (жеболь!), как возмущенный взвод...
Свою же как (жекак!) истоптанный сапог...

Таких здвигів в «Интервью» всього чотири. Я їх виписав усі, як виписав і такі три випадки невдалої інверсії:

Среди толпы и городского шума
М о я п р и у ч е н а р а б о т а т ь г о л о в а...

В чужом краю м о й б у д е т ш а г п р о в о р е н,
Как был проворен он и до сих пор...

Возьми письмо, читай, оно от брата,
Ч е й с м е х о м п о л о н с к а л о з у б ы й р о т...

Такі—дефекти, промахи й ляпсуси в збірці Кісельова. Велика кількість позитивних рис, що до них віднесемо—багатство словника і вміння по свойому раціонально і в той же час емоціонально подати по-філософському трактовані теми, скрашують усі ці дефекти. Але все ж поетові доведеться ще багато працювати, поки його вірші будуть дійові й повноцінні. А що такі вірші Кісельов напише, і напише скоро—підтверджує наявність в «Интервью» чотирьох віршів («Встреча с романтикой», «Глазами моряка», «Разговор с голубем» і «Недомерок»), що написані зовсім недавно і майже позбавлені дефектів. Ось, наприклад, якими чіткими темпе-

раментними, насиченими та акмеїстично-мужніми строфами починаються два з чотирьох тільки що згаданих віршів:

«Не хмурило море зеленого лба,
И волны не бились в припадке;
И небо и море, и чаек мольба—
Все было в отличном порядке

(«Глазами моряка»)

Я не вхожу в оценку ни игры,
Ни толкованья роли недомерка.
Ко всем вещам с младенческой поры
Привычна мне скептическая мерка.

(«Недомерок»)

Наведемо ще три прекрасні рядки, що їх значіння безперечне:

Неповторимое величие побед...

Медлительную песню обновленья....

Однажды лишь даруемое детство...

Тут ми бачимо сміливе и виключно вдале зрощення в контексті всього лише одного рядка прозаїзмів (неповторимое, медлительное, однажды) з риторичними й піднесено-урочистими словами традиційної поетики (величие, обновление, даруемое).

Вірші Кісельова надруковані по виході «Интервью» поглиблюють уже відзначений мною ухил—філософську іронію. Дуже добре, що тут уже є і нова риса, і коли її поглибити й розробити, то вона виросте в рису сатиричну. Мотиви іронічно-виявної сатири уже й тепер кажуть про себе в злободеннім і гострім циклі—«Обыватели», в якому особливо витриманий і цілеспрямований вірш «Кафе», що виявляє міщан «високого» пошибу. Відзначимо також той позитивний факт, що поет в останній час багато уваги віддає жанру сюжетного вірша, до того іноді у нього функція розгортання сюжету надана конкретним персонажам. В таких випадках, своєчасно вводячи діялоги. Кісельов подає розмовні інтонації, що поширюють і збагачують його лексикон.

Багато дечим відрізняється від Бездомного і Кісельова Микола Сіммен—поет, що написав чотири книжки віршів (четверта «Книга о бронзе и черноземе» тільки в лютому цього року видана Держвидавом України), не завжди сильних, але дуже нервових і цілеспрямованих, що незмінно свідчать про літературний смак автора.

Останнє зауваження треба трохи поширити тому, що якраз твердження про наявність у Сіммена літературного поетичного смаку може викликати заперечення; у нього бо і раніш і тепер не було й немає «свого стилю». В «Книге о бронзе и черноземе», поруч з рецидивами северянінства («июлящая похоть», «томные сроки»), імажинізму («чадит огарком месяц в мохнатых ладонях небес», «ночь ползет за пазуху зари в кочевую войлочную спальню»),—зустрічаємо анекдотичні спроби «радянізації» природи (сонце—«братишка», «политграмота нахохлившихся кленов») і нарочито грубі

гіперболізовані слівця вуличного жаргону («толпища», «тележина», «речища»). Бо трактовка тем в окремих віршах наближається то до класичної канонізованої балади («Крейсер и контрабандист»), то до сатиричного викриття Маяковського («Три с половиной», особливо характерна кінцівка: «Слушайте, легче! Город не резиновый, рухнет обвалом на лавину людей»).

Мало не поруч чути інтонацію романса («Мне брезжил этот час, с тех пор крылат и дорог»), примітивної лубочної агітки («Мы только искры в мировом костре»), космичної поезії воєнного комунізму («Долины спелых солнц, поля созревших радуг») і кабацької єсенінщини («Мне не быть наивно голубым, как не быть тебе опять счастливым»).

Але вся ця мішанина подолана Сімменом в його ранніх книжках та особливо в «Книге о бронзе и черноземе», що в основному показує нашу сьогоднішню соціялістичну Україну, що індустріялізується—з її Донбасом і Дніпрельстаном. Кажучи про те, що—

Разбужена ржавеющая кровь
Медлительного Запорожья —

поет постійно й настирливо підкреслює свою енергійність і прагнення йти вперед:

Какой неистовый заряд
Несем в зажиме воли!

Ця енергія призводить до того, що в Сімена натрапляємо на рядки, виключні своєю сміливістю й безпосередністю. Наведемо два зразки, знову зазначивши, що такі сміливі безпосередні речі дозволяють (і дозволяли) собі не багато поетів, і серед них, звичайно, перш за все визначається Велемір Хлєбніков:

Можно вдребезги сойти с ума
От скучнейшей этой
душной панорамы...
Оранжевое лето вяло,
Недели мчались легким пустяком...

Так само стоїть справа у Сіммена з образами. Нижченаведені рядки, на мій погляд, дають правильну уяву про образи Сіммена:

Сорвавшимся лезвием гильотины
Проскользнула звезда сквозь синий пролом...
День прошел, будто кто то срезал
Ножницами белый листок...

Вдалі й досить інтересні для відповідної аналізи частушки і співомовки—в ціннім вірші — «Граждане, церабкооп приехал», Виправдано введення в патетичний контекст вірша надмірних прозаїзмів («как полагается», «без каких бы то ни было», «не предусмотренные сметой»). Взагалі у Сіммена характерна якраз лексика. Не вдаючись у подробиці, згадаю тільки, що такі вірші, як «Ворота», «Донбас», «Эскадрилья» написані майже звичайною розмовою. (Не можна не згадати про те, що в «Книге о

бронзе и черноземе» неправильно поставлені розділові знаки. Крапки, що стоять майже після кожного рядка, утруднюють читання).

До того, треба сказати, що на всій «Книге о бронзе и черноземе» бачимо неохайність. Бо тільки неохайністю можна з'ясувати наявність у Сіммена рядків неправильних з боку граматичного. Наприклад, як зрозуміти таке речення:

Я вожаком не раз
водил ватаги в снежки—
На ледяные крепости
на приступ,
на врага.

Така неохайність спричинилась мабуть до того, що поет допустив таких два рядки, які можна вважати лише за пародію:

Здесь покой мне робко сердце вынул
Положил на смятую траву...

Осібно стоїть у Сіммена невеликий цикл ліричних віршів—«Марийке». Сконденсовані, більш урівноважені аніж вірші з попередніх і наступних циклів—вони по справжньому емоціональні. З кращого вірша цього циклу «Тебя встречать» ясно видно, що у Сіммена багато спільного с Петніковим. Із українських поетів (це видно і з інших віршів) найближчий до Сіммена—І. Кулик.

Окремі характерні вірші надрукували в харківських журналах і газетах Р. Самарин, А. Роховіч, А. Сановіч і Ю. Корецький. Але продукція цих товаришів ще не зовсім самостійна, хоч де в чому й інтересна.

Про одеських поетів не можна сказати багато тому, що з них тільки один Г. Захаров має свої книжки. Твори інших поетів, що пишуть гірше або краще за Захарова (Є. Павліченко, Р. Моран, П. Болохін), розкидані по різних виданнях і зовсім не дають матеріялу для певних висновків. Отже, розглянемо вірші Георгія Захарова.

В передмові до книжки «Черноморье», що оце недавно вийшла, редакція в-ва ВУСПП заявляє, що у віршах Захарова «привлекает внимание прежде всего их лирическая локальность». З таким твердженням ми не погоджуємося, бо уважна аналіза «Черноморья» доводить зовсім інше.

Виключаючи «Балладу о рыбной ловле» (перша в збірці), написану очевидно підо впливом Едуарда Багрицького й англійських народніх пісень в перекладах акмеїстів,—всі вірші Захарова свідчать про випадковість і розкиданість його поетичної методи.

Поряд з інтимними признаннями, що говорять за провінціяльну скромність:

Мечтая о многом, о многом,
Я счастлив и малым всегда;

Захаров пише:

Я тысячу звуков в мятели нашел
Для самой прекрасной баллады,

а далі ще певніше, ще необгрунтованіше:

Все, что вижу, и слышу, и знаю—
Я умею прославить, воспеть.

А проте, досить часто подибуємо в нього строфи, що їх і не сприймаємо навіть як вірші, а епітети й образи у нього заялозені, штамповані і не справляють враження. Особливо недобре стоїть справа у Захарова з порівняннями, що він їх так багато вживає. Наведемо низку характерних для «Черноморья» порівнянь, які, до речі, переконливо спростовують необґрунтовану думку про «ліричну локальність», яка ніби то притаманна Захарову:

Сирена завыла, как раненный волк...
Где ветер попутный, нам дорог, как брат...
И снег под ногами, как ласковый шелк...
Как жребий счастливый нам выпал улов....
И грянул, как выстрел, приказ....
Ветер, как уличный бродит повеса...
Вижу,—как вор, притаилась гроза....

Нагромадження таких, безумовно зайвих і шаблонних порівнянь, доводить іноді до того, що окремі рядки·

Знаю—врагом уготованы сроки,
Как тучи, как танки, как дым понависли.

або цілі строфи:

Как радость и боль в человеке,
Нежнее любимых имен,
Тебя сохраню я навеки,
Как память военных времен—

звучать не зовсім по-руському.

А ще грубіші огріхи у віршах Захарова з настирливо повторюваним прислівником «где». Що, наприклад, повинні визначати такі два рядки, закінчені глибокодумними крапками, які на думку автора, є цілком закінченим реченням:

Над морем нависла морозная синь,
Где судна загружены хлебом...

Позбавлені дуже часто мотивацій і їх виправдання, вірші Захарова і ритмічно обмежені й наївні. Відсутність інтонаційної гнучкости сполучається в них з наявністю стандартних ритміко-синтактичних фігур, убогість яких дуже часто побільшується ще тим, що римуються слова одної й тої ж частини мови. Що є позитивного в «Черноморье»—то це перш за все окремі вдалі рядки. Безумовно гарно зроблені такі от вірші:

Цыган пробует наощупь,
Цыган пробует на звук,
Цыган радостный и тощий
Курит дымчатый чубук.

Є в віршах Захарова і зразки примітивної, але все ж дієвої інструментовки («Он гуторит и торгует...», «Над миром и морем весна проплывает...»), зрідка трапляються, хоч лубочні, але яскраві і рельєфні описи:

Над фабричною окраиной,
Над пшеничною Украиной
Розвернули небеса—
Голубые корпуса.

В цілому культурніші київські поети, хоч у них і дуже розповсюджене епігонство (наприклад, легко простежити з яких конкретних віршів Бориса Пастернака і Н. Асеєва зростають вірші Д. Біргера, Н. Берлянта і П. Ойфи, друковані в київському альманахові «В боях» і в нашому харківському місячникові «Красное слово», який до речи сказати, робить корисну роботу по вихованню руського літературного молодняка на Україні). Не позначені чимось індивідуальним збірки віршів Б. Скорбіна—«Первый подсчет» і М. Шехтера—«Кожанка». У Шехтера ще багато технічних недоречностей; трапляются неправильні наголоси в словах і багато просто неграмотних строф:

Все мне снится синий месяц,
Великаны вековые;
Месяц пилкой с неба свесясь
Крону старикану выел.

Інтересні книжки Б. Турганова і особливо поема «Перекличка Октябрей», написана, як каже автор у примітці, «под впечатлением эстонского восстания 1924 г.». Найсерйознішою хибою в творах Турганова є риторичність, що досить часто заступає емоціональність.

Більші досягнення у молодих київських та одеських письменників—у галузі художньої прози (в Харкові—навпаки). В Києві відомі вже Д. Урін, В. Козлов, І. Бор-Ізвєковський і А. Пільчевський. Особливо відомий Дмитро Урін. Він після популярної, але навряд чи цінної «Шпани», надрукував в «Новом мире» сильне оповідання «Клавдія» і збірку оповідань «Автомобіль святейшего синода». В цій книжці, що подає переважно побут газетних і друкарських робітників, є також і негативні риси. Безумовно, невдале наслідування Бабеля («крепко целовал, чтобы постичь незапоминаемую слюну», «мне в лицо дышали лошади, как драконы»). Неприємне враження справляє також спосіб викладу, що іноді здається смішним. Але багато позитивного в творах Уріна, особливо, властива йому лаконічність і виразність кажуть за те, що невдовзі він буде добрим письменником. За це говорить також і трудна школа, що її пройшов Урін.

У творах Валентіна Козлова (збірка оповідань «Весна без любви», повість—«Девчонка неизвестного происхождения») звертає на себе увагу установка на злодійський жаргон. У нього подибуємо такі специфічні слівця, як—«оббырданный», «погребуем», «на обзушку», а «герої» розмовлять так: «Ты тварь—водянка не пошамаешь, если не шопнишь». Сюда ж треба віднести непотрібні й незграбні словотвори, як от—«рот зявят», «бралками шевелят», «сосалки топорщат».

Найбільш індивідуальні й самостійні серед молодих одеських прозаїків Р. Брусиловський та А. Батров, їхні кращі речі друкувалися в «Красном Слове». Найбільший твір Рафаїла Брусиловського—повість «Трус»—написаний під деяким впливом Купріна, але тепер уже молодий письменник від цього впливу звільнився. Особливо цінне у Брусиловського—це вміння правильно і своєчасно розплутувати найскладніші психологічні клубки.*).

Особливо виразні діялоги у Батрова. Мова у Батрова гостра й динамічна і це найбільша вартість його невеликих оповідань, що в них змальовано сутичку в людині початків свідомого й підсвідомого. Якраз в зображенні рефлексів і полягає, висловлюючись по-старому, стихія творчости Батрова. Найнесподіваніші, але внутрішньо обґрунтовані і глибоко виправдані вчинки його персонажів, завжди переконливі й характерні.

Радикально відрізняється від белетристичної продукції молодих київських та одеських письменників белетристична продукція харківських товаришів. Тут хочеться насамперед розібрати не то що найсильнішу, але дуже показову повість П. Вігдоровича «Онегострой» (вид. «Пролетарий»). Уже в своїй невеликій передмові Вігдорович заявив, що «Онегострой» не псевдонім Волховстроя. Онегострой—видумка. Автор знає, що слова й діла окремих людей цінні лише, як відображення переживань колективу, але не мають власної цінности. Тому то автор турбувався лише про те, щоб колективи дійсний і відуманий були подібні один до одного». Така установка дуже характерна для жанра виробничої повісти, що тепер розвивається в СРСР. Намагаючись найповніше і найсумлінніше показати побут робітника на тлі будівництва гідроелектростанції, Вігдорович, як і його попередники — Ф. Гладков, автор «Цемента» й Н. Ляшко, автор «Доменной печи»—старанно описує різні виробничі процеси. Вігдорович добре знає, про що він пише. Йому відома і психологія інженерства, що саботує, і складний процес спуску кессона. Він дає і яскраву картину величезної пожежі, що спалахнула на будові, і не таку інтересну картину—зібрання каменярів, що їх експлуатує хитрий підрядчик.

Але ж знанням взятого матеріялу і добре зробленого епізоду пожежі (який, до речі сказати, композиційно неумісний, і тільки гальмує оповідання, що й так розгортається дуже пасивно) вичерпується вартість великого твору Вігдоровича. Стилістично він ще безпорадний, як початківець, і перебуває під владою шаблонних штампів, що давно вже перестали впливати на читача. Уже в описові натрапляємо у Вігдоровича на перли, подібні до пресловутих «віршів у прозі» поетів космістів: «мерно движутся блестящие

*) Коли стаття була вже здана до друку, я в рукопису прочитав нову повість Брусиловського—«Сын». Повість, написана в психологічних, а місцями й психопатологічних тонах, говорить за те, що молодий письменник остаточно звільнився з-під впливу Купріна (хоч опис «сумасшедшего дома» якось несподівано наближує Брусиловського до В. Гаршіна, автора відомого «Красного цветка»); по-друге—він твердо опанував нелегку справу сюжетної побудови (композиційні провали, напр., звели на нівець його інтересне тематикою автобіографічне оповідання «Рассказ о пощечине») і по-трете,—він у своїй творчості йде шляхом найбільшого опору. Тепер Брусиловський—письменник, що, безумовно, дасть багато цінного, до того ж він настирливо працює над створенням власного стилю.

члени машин, прозрачные кольца вращающихся маховиков поют свою песню, словно маня и предупреждая в одно и то же время» (стор. 126). Але ще гірше виходить у Вігдоровича тоді, коли він кожний розділ кінчає ліричним виступом про те, що, тривіяльно висловлюючись, міць людської праці перемагає вередливу водну стихію.

Серед «героїв» Вігдоровича рівнобіжно з вдалими (особливо латиш Венцель з його показовою пристрастю до прислів'їв і канцеляризму) є незрозумілі і навіть загадкові.

Псують «Онегострой» і авторські репліки, що не тільки не допомагають краще зрозуміти поведінку персонажів, але, навпаки, руйнують уже сформоване у читача уявлення.

З подібних штампів відзначимо такі: «Друян захлебнулся от гнева, а Шуляк насмешливо продолжал» (стор. 112); «Девушка слушала вначале рассеянно, но вместе с его увлечением наростало и ее внимание» (стор. 135); «Смирнов безнадежно мотнул рукой» (стор. 170). До цього всього ще й лексикон у Вігдоровича обмежений. (Навряд чи оце написано по-руському: «Девушка уловила э т о и ей не понравилось.—Э т о говорит только о недостатке выраженности, когда э т о искренно, а чаще э т о своего рода любование». І на тій самій 58 сторінці, ще сім раз: «похоже, что и так и э т а к», «куда э т о прошло», «первый и самый удобный—э т о отвод воды», «для э т о г о», «понятно, что э т о возможно», «второй способ—э т о работа за перемычками», «ясно, что способ э т о т гораздо проще»). Невиразні і заялозені у Вігдоровича також епітети.

Досить велика доза публіцистики та окремі заялозені і нелогічні тропи, що доходять іноді до нісенітниці («наконец Ратовича в л и л и в зал», «люди, в и д а в ш и е в и д ы и с л ы х а в ш и е с л у х и») тільки поглиблюють хиби інтересно задуманої речи, але виконаної недбайливо, невміло і незграбно.

Брак місця не дозволяє нам зупинитися на «проблемному» романі С. Утевського—«Петр Тамарин», який завдяки цій «проблемності» має великій успіх серед читачів-вузівців.

Про інших харківських авторів (С. Смуглий, Н. Сказбуш, А. Утевський і С. Метер) можна лише сказати, що вони насьогодні пишуть досить дозріло і свідомо. Як на ілюстрацію посилаюсь на оповідання Смуглого «Попугай», що надруковано в № 6 «Красного Слова» за 1927 рік.

Наприкінці скажемо, що руський сектор сучасної української художньої літератури тільки що почав зростати. В найближчі часи ми будемо свідками нових досягнень. Сподіватимемось, що Донбас теж висуне молодих письменників.

Г. ОВЧАРОВ

ПРО „ДУБОВІ ГРЯДИ“ І. СЕНЧЕНКА

Є категорія письменників, про яких берешся писати лише з почуття громадського обов'язку та з особистого обурення пасквільними вправами на теми сьогоднішнього дня, що їх дуже часто подають під маркою художности і що на них (пасквільні вправи) критика, на жаль, реагувала і реагує досить мляво. Отже, хоч це марудна і невдячна праця, але іноді доводиться за неї братися, тішачи себе надією, що може цим прислужишся до того, щоб або така «література» перестала бачити світ, або читач перестав її читати, зберегаючи свій вільний час для якогось ефектнішого використання.

Хай нас не зрозуміють не вірно,—ми зовсім не киваємо в бік Головліту і не викликаємо також духів редакторів наших журналів та ДВУ, що через їхні руки проходить література,—щоб нацькувати їх на автора. Ні, зовсім ні. Бо є ж інший спосіб дати письменникові зрозуміти, що не всяка «ідеологічна суть» може бути винесена на людські очі. А що менше, то краще.

За всієї нашої пошани до І. Сенченка, мусимо все ж сказати, що в його творчості є чимало такого, що викликало наш вступний заклад. Ми не будемо зараз говорити про всю творчість Сенченка, бо це досить виразно доводить остання його збірка «Дубові гряди», що вийшла 1929 (двадцять дев'ятого!) року. Одно лише питання цікавить нас передусім: чи не було й немає у письменника насьогодні якихось застережень до того, що ввійшло у збірку і написано протягом 1923—27 р.р. Це не запитання від нічого робити, хай сам шановний автор погодиться з тим, що таке питання має рацію. Але, звичайно, найкращу відповідь на це питання дасть те, що дає насьогодні автор. Про це ми ще будемо писати.

Щось, очевидно, думав і автор сказати своєю коротенькою передмовою «Дубові гряди». Але, напевне, краще буде до цього повернутися потім.

Ідеологічною квінтесенцією збірки й оповідань, що висвітлює ідеологічну та соціяльно-політичну установку автора, є оповідання «В золотому закуті», писане 1926 р. Нарівні з ним стоїть оповідання «Історія однієї кар'єри», писана 1924 р.

Зберегаючи логічну послідовність, так би мовити, підкреслюючи монізм свого світогляду, автор і в решті оповідань залишається собі вірним. При чому вони є більш-менш новою і більш-менш глибокою варіяцією суми поглядів перших двох оповідань, що визнані нами за центральні в збірці.

В оповіданні «У золотому закуті»—вся філософія і соціялогія авторова.

Зі збірки видно, що І. Сенченка дуже цікавить проблема села... та ще

Червоноград, бувший Костянтиноград. До того ж у «Подорожі до Червонограду» (писано 1927 р.) маємо ніби практичні ілюстрації й наочні матеріяли до тієї авторової теорії, що розкривають інші оповідання.

Сенченко бере село пореволюційне. Він намагається відповісти на низку запитань, розвязати низку проблем: яким вийшло село з революції, з громадянської війни; чим воно живе зараз і як росте, які сили найбільш буяють у ньому і становлять до певної міри обличчя сьогоднішнього села? Цікавлять автора також і проблеми психології села—нового села, яке виросло після революції і яке побачив і нам показує Сенченко.

Сенченко, звичайно, показує. Він висновків не робить, не синтезує. Ну, а вже хто охочий, той може вдатися до синтези сам і порівнюючи старе й нове село, відповісти на запитання: так як же воно росте? Чи до соціялізму, чи до якогось нового капіталізму? Як справа із соціялістичним сектором і кооперативним планом Леніна? Як взагалі з політикою партії на селі? Чи грунтується будь на чому можливість соціялістичного керівництва з боку пролетаріяту розвитком села та селянства? Для синтези й відповіді на це питання Сенченко прислужливо дає чимало матеріялу.

Починаємо з оповідання «У золотому закуті».

Ви хочете знати, що таке село? Будь ласка,—Сенченко вам розкаже. Слухайте:

> Село. Його доля—безупинно рости, спекулювати, крамарювати, складати копійку до копійки, пити самогон і, між іншим, пасивно сприяти освітньому стилеві роволюції. Пасивно сприяти! Це по суті так. (Стор. 40).

Перше, на що звертає увагу Сенченко: село спекулює, крамарює.

Павутиння спекуляційного торговельного апарату оплело своїми нитками село.

> Кипить. А там шляхами і дорогами безупинно день і ніч торохтять вози, гукають голоси, іржуть коні. День і ніч з містечка і в містечко суне народ: куркулі, незаможники, середняки, 'вантажники, кабріолети з начальниками, новенькі коляски нової буржуазії, хлібоскупщики, що широко оплели павутинням з своїх зсипок найближчі до містечка села. (Стор. 41).
>
> Скрізь—іде торгівля, спекуляція, змагання. Змагаються в місті і в селах. (Стор. 41).

Не будьте оптимістами, не гадайте, що за спекулятивним торговельним життям села є ще щось інше — Сенченко роз'яснює вашу помилку — виявляється, що:

> ...дух наживи і спекуляції панував у селі. Такі настрої впливали геть на все його населення, і навіть найбільш ледачі кидали насиджені печі й розганялись за щастям. Розвертали хто що міг: хто розум, хто мускули, хто хитрощі й інтриги, і вливались в одну купу шукаючих. Навіть діди—древньо-старосвітська когорта—і ті заразились загальним настроєм, удвоївши зусиль своїх

біля господарства, щоб хоч у такий спосіб дати можливість своїм синам більше уваги звернути на заробіток. (Стор. 44).

Усе село, не зважаючи, чи багатий, чи бідний, здоровий чи слабий, молодий чи старий—все піднялось і тягнеться до легкої наживи. Все роз'їв дух цієї наживи, змагання за неї. А в звязку з цим росте й нова психологія—цілковита байдужість до злочинів, крадіжки і т. і. Це стало звичайним, на це ніхто не звертає уваги, коли ж і стане мова про якусь крадіжку чи розтрату, то інтерес і розмова, що цим викликані, є чисто спортивного характеру—обговорення вміння чи невміння зробити справу чисто,—жодної ж тіні засудження по суті не сподівайтеся, бо:

...закон такий: кожен краде, росте над спекуляції, крадіжці.

Тут багато усушки, багато розсипки трагедій і справ, що пахнуть БУПР'ом, судом, карою. Але хто ж на це звертає увагу? Спекуляція і голос наживи підвели чоло. Нова психологія народилась у цьому містечкові, у цьому буйному закуткові.

—«Піймали? Прокрався?—дурень, бо погано кінчики поховав»,—і ні слова осуду. Кожен на його місці зробив би так. Закон такий: кожен краде, росте на спекуляції, крадіжці й байдуже закурює цигарку, почувши про чийсь провал. Це якась пристрасть до наживи, до грошей, до власности, всього того, що дає матеріяльний добробут.

Компанійон із приватної олійні викрав тисячу карбованців товариських грошей. Його викрили, одібрали в приватний спосіб пальто, що він його встиг купити за божевільну ціну і знов, як і раніш, поставили на своє місце у підприємстві.

Скарбник кооперації викрав ордер на значну суму грошей. Передали справу до суду. А поки-що громадою дали йому місце десь на злучному пункті. Він сам виявив бажання стати дяком, але справа лопнула, бо хату дяківську було передано під школу.

Отець Діонисій перепився і спав у калюжі. Його обережно однесли до хати. Авторитет його від цього зовсім не підупав. Навпаки, своєрідна нитка єднання з парифіянами ще зміцніла: «І в нього душа не з лопуцька, хоче того, що й людська».

Діякон сільський побив рекорд—випив пляшку самогону напополам з гасом і це його поставило в лави героїв дня.

Колишній голова КНС «поза вгородами» кумував у колишнього голови сільради. Але це було в порядку речей.

Сам голова райвиконкому заїздив «поза вгородами» до голови сільради. (Стор. 43).

Ось вам широкий малюнок у с і х п р о ш а р к і в села, так би мовити, знизу й до верху,—одна психологія, властива їм усім. А всі дрібні й великі діла покриваються. Оточення існує таке, що сприяє їх буйному розвитку.

Над усім цим буяє чад самогону, в якому втопає село.

Тільки рознузданість, буяння, скажені гулі, безтурботність і злива самогону котяться містечком і селом. (Ст. 41).

Скрізь курять самогон. Село поринає в йому:

В сельбуді вогні і мабуть вистава. І скрізь і кругом пахне самогоном, потом і грошима. (Стор. 51).

Мимохіть у кожного, хто заэнайомився з цією багатофарбною і енергійною характеристикою села, виникає питання: невже на село не вплинули плодотворно часи революції і громадянської війни? Невже вони не змогли пробудити нові прогресивні творчі сили на селі?

> Але коли то було! Коли була та громадянська війна! Село і містечко з його паровими млинами, станцією і новою залізничною колією, що тепер оце достроювалась, жили новим, кипучим життям хліборобського центру. (Стор. 40. Підкреслення моє—*Г. О.).*

Село живе новим життям, що знайоме вже нам,—змагання, конкуренція, спекуляція і самогон. Правда, не лишилась без упливу революційна доба.—Але ви тільки послухайте, як переломився цей вплив:

> Революція наклала на них свою печатку. Ще видні були сліди недавньої руїни, недавніх боїв. Але—тільки сліди; рік-два пройде, і молоде покоління тільки з розказів старших буде знати і про зірвані мости, і про вирубані сади й бульвари, про спалені паркани й тини... Стирається образ громадянської війни з усього, і з пам'яти людської. Голод і стриманість, жах і тривога—там позаду. Тільки розгнузданість, буяння, скажені гулі, безтурботність і злива самогону котяться містечком і селом. Це реакція на минуле. На залізні закони рушниці й кулемета, на жах, що кілька років паралізував волю й душу селянства й міщан... (Стор. 40—41. Підкреслення моє—*Г. О.).*

Ось як розгортається перед вами Сенченкова філософія, філософія сприймання революції селом. Жодного сліду прогресивного зрушення. Яке розходження думок що до нашої революції в селі, ролі громадянської війни між Сенченком і всім радянським суспільством, теорією й тактикою нашого щоденного життя! Ми вважаємо, революція (а у нас же революція соціялістична, а не якась інша), розвязала прогресивні сили села і значно підштовхнула й обумовила їх розвиток на шляху соціялістичного будівництва. І насамперед тим, що вона піднесла культурний рівень села.

Сенченко, коли й бачить «сліди» революції, то такі, що вже стерлися і швидко стираються. Агонія самогонопʼянства повисла над селом. А росте... росте воно до капіталізму. Це ж так виразно підкреслює Сенченко і разом ані натяку на перспективу соціялістичного розвитку села.

Один раз лише зірвався натяк на «центр»—очевидно, як символ прогресивних соціялістичних сил країни. Але цей центр дуже далеко. Життя села його зовсім не обходить і до села жодного впливу й відгомону в ньому цей пуританський далекий центр не має. Так глибоко розриває між собою радянське місто й радянське село Сенченко, про змичку яких і інші подібні речі ми так багато думаємо.

Десь там центр, з його пуританськими газетами та робсельқорами (Стор. 44).

Характеристично, що Сенченко стриже під одну гребінку і містечко і село.

Коли побіжно глянути на село і на містечко, а вони являють із себе одно ціле... (Стор. 41).

Таке змішування слід визнати величезною методологічною помилкою (коли б тільки про такі помилки Сенченкові можна було говорити), бо шляхи розвитку містечка й села відмінні. І не можна ті негативні процеси, що могли б у містечку визначитися рельєфніше, узагальнювати, і з них ліпити маску для села. Але навіть і в освітленні соціяльного обличчя містечка і тих процесів, що мають місце в ньому—Сенченко переходить усі межі можливого.

Для чого ж Сенченко валить все це в одну кучу? Чому він не може відокремити ролю окремих соціяльних прошарків села і серед них хоч побачити відпорні здорові елементи:

Що далі інші й інші люди: селяни, гружчики, вантажники, робітники. Всі переплелись в одну масу. Є щасливі, є сумні, є незадоволені—і над усим настирливий дух самогону... (Стор. 53. Підкреслення моє—*Г О.)*.

Чи потрібна ще якась критика оцієї горе-філософії, що без жодного слова застереження, не моргнувши оком, подає нам письменник, який гадає, що він щось спільного має з пролетарською літературою? На кращий випадок це жахлива соціяльно-політична неписьменність та ідеологічно-політичний дальтонізм.

А коли справу ставити просто, то це ж найреакційніша ідеологія, яку тільки можна почути з сторінок нашої літератури... Але до «соціяльного еквіваленту» Сенченка нам доведеться ще повернутися. Перейдемо до дальших оповідань збірки, щоб застерегти себе від випадкової оцінки авторової ідеологічної установки і щоб збагнути автора у різних варіяціях його думок.

Колоритна фігура Федора Григоровича з «Історії однієї кар єри» варта особливої уваги. Треба сказати наперед, що такі постаті Сенченкові вдаються дуже добре. Але, на жаль, він запізнився з ними років на двадцять. Зараз писати такими рисами про наших сільських культуртрегерів, про сільського буржуа, що має в собі замкненими величезні потенціяли для зростання—запізно. Ви подивіться, що то за тип у Сенченка? Це тип людини, що не має жодних перепон на шляху до наживи. Виростає й пристосовується до будь-яких умов, здатна дуже скоро змінити своє офарблення, перекинутися на інший вид діяльности, коли одна не вдається. Такі люди не вмирають і не гинуть, ось лейтмотив Сенченків у поданні нам цих типів.

Але гляньте на Федора Григоровича в Сенченкових фарбах—та схилятися треба перед такою розмаїтністю ініціятиви, перед такою невтомною енергією, вміння вийти з найскрутнішої ситуації і підпорядкувати, заставити служити собі все, що під руку підвертається. І як би особисто Сенченко

не ставився до свого Федора Григоровича, а поданий він у нього все ж у такому от вигляді: Сенченко надто перебільшує можливості цих Федорів Григоровичів і що головне, зовсім не розуміє їх соціяльного обумовлення, того, що система радянського економічного життя постійно вибиває коріння з-під них і має досить сили, щоб бути переможцем. Це зрештою уламки, недобитки старого куркуля, що відживають зараз, хоч і мають свою певну питому вагу.

Але чи можна й чи варто її перебільшувати? Чи можна подавати це в такому аспекті, як подає Сенченко?—Фігура, що випирає на селі наперед, не обмежена у своїх можливостях і росте, як після дощу.

> Федір Григорович не загинув ні в підвалі, ні в бою, ні біля стінки. Він живе і тепер. Минулого року йому повезло на зерні, а тепер ось я зустрів його з текою на залізниці.
>
> — Як ваші діла? Чи помагає вам ваша філософія плавати в гавані сучасного?
>
> Він мене впізнав.
>
> — Я шукаю радянського Ванека і, можливо, знайду його. Чех Ванек поліг головою. (Стор. 75).

Отже з усього тону оповідання можна гадати, що Федір Григорович може найти радянського Ванека. Але ж знову постає питання, чи можливий за наших соціяльних умов розквіт нових радянських Ванеків, як домінантна тенденція розвитку нашого села, чи ні? Ми гадаємо—ні. У Сенченка виходить навпаки. Ванек—це більше, ніж те, що ми звемо підкулачником—це друга частина куркуля, половина його душі, права рука, що так допомагає рости Федорам Григоровичам.

Переможний хід куркуля бренить у оповіданні «Земля». Яка ж мізерна перед нами постать незаможника, який пропив засівний матеріял, що одержав від влади. І пропив його саме тоді, як спокусив його на це куркуль Андрон, до якого потім доводиться йти, і плачуючи прохати насіння.

І скільки гіркого і самонадійного в постаті куркуля Андрона—ось прекрасно художньо поданий уривок:

> Га! А то ж як! Комнезам! Совєтський! Ні—говорив я тобі чоловіче, не зазіхай багато. Ой, не зазіхай багато! Сотворив господь бог нікчемним торбинником, то й знай своє місце.
>
> Знай своє місце, Омельку! Дурний—то й не тикайся, куди голова не несе. А то—куркуль! А то—мироїд! Жалоби в совєт. До Чека куркуля! Розкулачить гнобителя!—А що маєш, чоловіче? Загинув Андрон? Знищили Андрона? Ой, ні—не такий Андрон. Андрона били—пережив Андрон. З Андрона знущались—витерпів Андрон. Андрона в гроб клали—встав Андрон. А тепер,—стережись, чоловіче! Андрон не спустить. Ой, не спустить Андрон. Нижче травиці, тихше водиці ходить він. А ти знаєш, що йому в серці? А ти чуєш, що йому пече? Що його тисне, як обценьками. А ти думаєш, що Андрон ось так стоїть і в думках вимотує твої жили, мотузка плете на твою шию? Ой, Омельку, стережись Омельку, непереможний комнезаме... Комнезам-

> щику паскудний, власти совєцької підпора! Побачимо, що тобі закують, побачимо. Як ти тепер заспіваєш, яким голосочком, якої такої весільної! Ох, ти ж, голівонька славна, телятко безневинне! З куркулем Андроном пропив засів! З гидким куркулем, мироїдом, крамольником, благочестивий комнезав пропив свою власть совєцьку. Спокусив, угнав у гроб чоловіка. А, угнав! Угнав і гнать буду. Жили мотать буду, чоловіче комнезамський, до гроба, до самої ями. Андрон не забуде. Андрон жив, живе й буде жити. Та він тільки низенький тепер—нижче трави, тихенький—тихіший води. Та вогонь йому в грудях, та вогонь йому пече, та вогонь йому наливає жили... Ой, стережися комнезаме, власти совєцької підпора! (Стор. 64—65).

Прочитайте це оповідання ще раз після того, як ви прочитали усю збірку. Як виступає постать кулака Андрона? Це переповнений вогнем класової ненависти куркуль. Тисячу раз небезпечніший тим, що він переніс на собі все, що могла покласти на нього громадянська війна і класова політика радянської влади— і встояв. І навіть більше—добре на ноги став. Але ж він тепер переповнений своєю люттю, буяє нею і певним чином діє.

І от він уже одмолився і хоче, щоб інші помолилися.

> — Молюся! Ні. Вже одмолився. Нехай тепер інші помоляться... (Стор. 66).

Знову ж постає у нас розходження з Сенченком—чи о д м о л и в с я у нас куркуль, чи й ще йому треба молитись? Чи може підбор отаких малюночків в одному стилі не може бути підставою для того, щоб прийти до висновку, що Сенченко провадить у себе ввесь час одну тенденцію освітлювати соціяльні процеси села—цілковите ігнорування соціялістичних напрямків його розвитку і тих соціяльних сил, що йому сприяють. І в противагу цьому подає виразне підкреслення напрямку розвитку капіталістичного, як домінантної, навіть єдиної тенденції села, а разом з ним і незмірима переоцінка соціяльних носіїв капіталістичного розвитку села.

Оповідання «На руїнах» викриває злиденну долю містечкового життя після революції. Герш, бідний єврей, був колись заможний, але все забрала в нього бурхлива доба, і зараз він животіє.

> Герш не рухався. До голови йому примайнуло, як він бувши колись заможнішим, вів довгі розмови з Менахемом, вичитуючи з Гемора навчання, як жити вірному євреєві. Він тоді був щасливий. Але тепер у Герша немає нічого, як немає нічого і в багатьох інших Гершів. Нема ні збіжжя, ні кумерції, все продав на ринкові, щоб купити кілька головок цибулі.
>
> Все загинуло під революцію, під погроми, під наскоки ворожих людей. Немає нічого. (Стор. 28).

Сумна його доля. Зараз він вибитий з колії економічного життя, як вибилося з неї містечко взагалі. Герш хватається за утопічну мрію: з декількох зернят ячменю, які він старанно вирощує на клаптику ниви—найти вихід зі свого нужденного стану.

Треба сказати, що Сенченко чудово подав величезну любов до роботи над землею цієї загнаної людини, що всю свою душу вложила в декілька зерняток ячменю, посаджених у землю. Це ж єдина надія на порятунок, за яку хватається понівечений життям Герш, що нізвідки вже не жде підтримки.

І раптом—жорстокий зрив. Зла рука сусіди потай витолочила всю останню надію і—

> Герш впав, і беззвучно, без слів, безнадійно заплакав, як плачуть ті, в кого виточили останню краплинку крови з серця, з грудей...

До настроїв збірки це оповідання додає жах соціяльної безпорадности, безвихідности певної соціяльної верстви за нашої доби. Саме в такому жахливому стані висвітлюється доля містечкової еврейської бідноти. Знову ж тут виступає специфічно Сенченкова маніра оголити болячку, виставити її напоказ, густо зафарбивши... і пройти мимо.

Коли б ми зараз поставили собі за завдання простежити ідеологічну еволюцію Сенченкову, що відбулася в різних його творах, починаючи з 1923 року, ми не могли б обминути оповідання «Інженери». Зараз у повній мірі перед нами це не стоїть. Але у всякому разі доречно підкреслити, що послідовність Сенченко безумовно зберегає. В своїх оповіданнях він звертає увагу переважно на конфліктні сторони життя, колізії, що виступають у ньому. До того ж, як видно це з розглянутих нами оповідань, в останні часи у Сенченка домінують конфлікти соціяльного порядку, подані в гостро підкресленому політичному офарбленні.

У ранніх двох оповіданнях «Інженери» та «Тоска смертельна» (за 1923 та 1924 р. р.) бачимо ще більший нахил до психологізму, хоча тут психологічні колізії виступають в соціологічному забарвленні. Тут ми зустрічаємося з солідним впливом винниченківщини і з певною дозою резоньорства од Сенченка. Ната, дружина інженера Круніса, тип жінки, що для розрядження своєї біологічної й соціяльної енергії має єдине річище—полову любов. Вона не може найти задоволення у свого чоловіка і тому тягнеться до Левади, інженера-комуніста, здорової людини, що—«обкрутить, задушить і вже ніхто не розірве стальної спіралі тиску». І от до нього вона тягнеться, переборюючи навіть свій глибокий жах до нього, як більшовика. А цей жах у неї дуже глибоко був засів.

Комуніст інженер Левада так само захитався «поміж залізним законом життя» і своїм громадським покликанням та обов'язками. І, чисто за Винниченковим рецептом, Левада не може встояти перед нестерпним велінням біологічного закону.

> — Що ж? Що ж ,товаришу Левадо? Вибирай, вибирай Антоній!.. Вибирай, але пам'ятай—ти людина принципу й нічого посереднього.
>
> Налетів вітер, шарпнув газети, засміявся і впав у траву.
>
> Левада стояв. З жита, з усіх таємних куточків степу піднялися п'янючі пахощі й полізли настирливо, в такі ж таємні щілини людського життя. І там поволі піднімалася непереборима сила, сила власного щастя—сила, що ламає збудовані закони—захована сила плодіння. (Стор. 22).

Як бачите, і стиль тут цілком Винниченківський.

І далі вже цілком з Виниченкового благословення, Сенченко жує ту думку: що ж, мовляв, і комуністи нічим не застережені! Нічим—проти вічних законів життя.

> І раптом над ухом щось засміялося єхидним і злим смішком:
>
> Щс, товаришу Левадо, ви вагаєтесь? Боїтесь? Що—принципи? Карлуша і маса? А що, як усе дрібниця—ваш невроз, нічого страшного немає: є лише азбука життя, дійсного життя, не за програмою партії і кодексом моралі, а життя—те саме, що було, є і завжди буде. (Стор. 22—23).

Тому у Сенченка Левада, як «звичайнісінький рядовий член партії, з дебелими руками й кудлатою головою. Він, як і всі, їсть, п'є, курить тютюн і любить... женщин».

Тому цей Левада нарешті з Натою тікає вночі з постройки того моста, який тільки він міг поставити.

Виниченковими ж фарбами подається і «психологія творчости» інженера Круніса. «Це було інстинктивне почуття самоврятування. Це було—підняти, воздвигнути міст на здивування всьому світові, і разом з тим підняти себе, визвати з безодні, з пасти дракона й стати колосом в уяві людства...» (Підкреслення моє—*Г О.*). (Стор. 9).

Менш цікавою, але симпатичною є філософія геніяльности у Сенченка: — «Геніяльні люди здобувають славу ціною смерти. Ціною смерти—передчасного розвалу організму, нервової системи—геніяльні люди здобувають славу». (Стор. 10).

Але спорідненість Сенченка з Винниченком іде значно далі, ніж можна було б припускати. Вона далеко виходить за межі художніх впливів і виступає вже в формі певного ідеологічного споріднення. Хіба ж не виразна іделогічна Винниченківщина бренить у цьому ось уривкові:

> На півдороги від села й на такій же віддалі від мосту стояв Левада—св. Антоній.
>
> Там позаду—«о десятій годині». Левада уявив усе до найменшої дрібниці. Уявив жінку, що прийшла віддатися йому, молодому, дужому, жінку таку ж молоду й жагучу, як і він, що за тим же залізним законом життя обрала його, за яким і самиця леопардова віддається переможцю самцеві.
>
> А спереду—що там? Залякана, забита маса, така ж брехлива як і темна; маса, що тільки через десятки літ здійметься на вищі щаблі поступу, і не його поодинокими зусиллями, а загальним ходом життя, економіки, техніки.
>
> Що ж? Що ж, товаришу Левадо? Вибирай, вибирай Антоній!.. Вибирай, але пам'ятай—ти людина принципу й нічого посереднього. (Стор. 22).

Вельми характерна постать комуніста Левади, а ще більш характерна ота залякана, забита маса, така ж брехлива (!? *Г О.*), як і темна». Що це

ані крихти нічого спільного з пролетарською комуністичною ідеологією не має—це ж безсумнівно. А навпаки—воно вороже, чуже їй.

Але вдумайтеся ще в одне місце:—спогади Левади про ті збори селян, на яких він був.—«Але довго ще й після того не міг він лишитися на самоті: його цупко тримали глибокі очі людей, що намагалися в його словах винайти хоч надії на кращу будуччину». (Стор. 23).

Пригадайте собі оті, два рази повторені в оповіданні «У золотому закуті» думки, що доля села є між іншим,—«пасивно сприяти освітньому стилеві революції», що всяка проява життя то—«все було пасивно-нейтральне». І чи не здається вам, що одна думка панувала у автора 1926 року, коли він писав ці рядки, і 1923 (!!), коли він висловлював глибоко-безнадійні і песимістичні думки, що селяни «намагаються в його словах винайти хоч надії на кращу будучину».

І таке саме пропите, самогонне село, роз'їдене жадобою наживи—з оповідання 1926 року, і «забита, така ж брехлива, як і темна» селянська маса з оповідання 1923 року—хіба це не два кінці з того ж самого ідеологічного ланцюга. Різниця лише та, що останній кінець цього ланцюга впирається в той час, коли Сенченко величав себе пролетарським письменником.

А перший кінець починається з того часу, коли Сенченко не тільки з художнього боку, але й з боку соціяльного й психо-ідеологічного піддакував Винниченкові дрібно-буржуазним Мефістофелем. Це, гадаємо, нам вдалося довести аналізою оповідання. Одне лише незрозуміло, як може жити під маркою пролетарської художньої літератури ідеологія і художнє устрімлення, що і своїм ґенетичним корінням, і своєю справжньою суттю чужа пролетаріятові. На нашу думку, в цьому винна критика, що вчасно цього явища не помітила і не сигналізувала суспільству, і цим самим спричинилась до такої маскіровки.

Вже немає охоти далі говорити про інші матеріяли із збірки, бо її соціологічний еквівалент уже досить виразно став перед нами. Але, щоб бути вичерпливим, доведеться дещо сказати й про решту оповідань збірки.

Звичайно, нічого багато говорити про оповідання «Скарб» та «Малий мацапура»—дитячі оповідання, що їх читали уже діти в окремих виданнях.

Хоч і тут Сенченко відзначився тим, що виступив перед дітьми з такими моральними приписами, яким личило б бути в кодексі моралі видання одного з ґатунків дрібно-буржуазного соціялізму. А наша молодь з таких ідеологічних штанців давно вже виросла.

Ну от перечитайте, коли хочете, цей кодекс (цеб-то, заповіт отамана Грака) цілком. Що ви найдете, крім позакласового демократично-братерського патякання:

Хочеш скарбу—працюй, і на тобі молоток до рук!
Хочеш більше—учись, на тобі книжку, чоловіче.
Але перед усим цим здобудь собі свободу і своїм дітям,—для цього отаман Грак дарує тобі оцю зброю і йди з миром.

На другому аркуші було написано:

Ти хочеш золота? О, якби ти так прагнув до свободи, як до цього німого металу! Ти перекидав гору ґрунту і витратив море сили, шукаючи скарбу. Коли б із таким завзяттям ти брався за науку, за молот, за зброю!

Іще на іншому клапті було написано:

Зробивши усе це, ти виконаєш заповіт Граків. Ти внесеш у державну скарбницю більше, ніж я сподіваюсь. (Стор. 115).

В «Подорожі до Червонограду» ви находите такі перлини, як їдкі зауваження про «невинність ідеологічно-витриманих кастратів». А ідеологічна витриманість напевно чужа, а тому видно така й осоружна Сенченкові.

Далі ви маєте жонгльорські вправи з песимізмом та оптимізмом. З цих вправ ви довідуєтесь, що в наші часи безсторонньому літописцеві,—а за такого вважає себе Сенченко—аж ніяк не можна оптимістом бути. Як не повернись, а плакати хочеться. А тут ті «наші поважні критики» підюжують Сенченка, щоб він сміявся. Але от ви самі заслухайте аргументацію Сенченка, чи може він справді щиро сміятися?

Ця зустріч поставила мене в неприємне утруднення що до мого обов'язку безстороннього літописця. Як останній, я мав би цілком спокійно, не «мудрствуя лукаво»—розказати все, що бачив, записати все, що чув,—ну, і так далі. З другого боку, навчений з попереднього досвіду своєї літературної роботи, і головне, лекціями наших поважних критиків... я просто перелякався. Лякана ворона куща боїться! Та й як, чорт забери, не боятися! А раптом скажуть, що все це вигадка, що ніяких селян немає, є тільки голуба мрія? І що ця мрія, як якась Вища Інтелігенція—витає над світом, одним своїм доторком перетворюючи субстанції на інстанції, під вивіскою: «На Шипці все спокійно! Вперед діти, мої орли!».

Але я завчасу бачу посмішку холодного скепсису. Посмішку, повну сарказмів, іронії і скорпіонів. Як громадянин, якому дороге повнокровне здоров'я своїх сучасників, я мушу гукати: «геть із скепсисом, із сарказмами й іроніями! Хай живе золотий оптимізм!» І я це роблю у міру сил своїх. Я, наприклад, сам веселий хлопець, і люблю, щоб сміялись мої сучасники, щоб скинули з себе ряси чорної меланхолії і подивились на себе, які вони є голенькі. Право, веселі, симпатичні люди! Право, у одного не вистачає ребра, у другого замість ноги—дерев'яшка, третьому бракує легенів, печінок, іншому мозку; але яка біда! Яка біда,—скажу я, і скажете ви: в природі немає випадків. На все є свої причини. І коли ваш мозок раптом загубив здібність працювати—ми всі маємо погодитись, що й це елемент, потрібний для вищої гармонії.

Отож ми, оптимісти, любимо веселість, сміх і оповідання, од яких хочеться сміятись. Як я довів уже, ці предикати настрою веселого оптиміста цілком мають право на існування. (Стор. 152—153).

І от чим кінчає враження від своєї подорожі Сенченко:

Красиве, свіже і здорове життя в цьому закутку! Не видно облупаних халуп і безнадійних очей, стомлених непомірним тягарем. Зелень дерева, біле плече, невідомо кому належне, і вузенька в тіні дорога... (Стор. 160).

Так не подумайте, будь ласка, що це таке життя в сільських закутках Червоноградщини—ні, подорожній його найшов, спочиваючи лише в лісі, десь далі від людей.

Так завершує 1927 року Сенченко свій шлях художнього сприймання життя, умов нашого будівництва і соціялістичного розвитку, що тягнеться (шлях) з 1923 р.

Сумнівним літературно-художнім капіталом, коли мати на увазі соціяльне його значіння, увіходить Сенченко до пролетарської літератури. У всякому разі розвиток художньої пролетарської літератури тими стежками, якими пішов Сенченко у «Дубових грядах», йти не може, бо вони ведуть до соціяльного песимізму, художньої безпорадности й нудної одноманітності. Сенченко виступив у «Дубових грядах», як письменник, що пише про безперспективність глухих закутків чи то індивідуального життя окремої особи чи то соціяльного, в даному разі, життя радянського села.

В оповіданнях «Тоска смертельна», «Інженери», «На руїнах», «Земля», «У золотому закуті» маємо окремі постаті, що дійшли до певного розриву з життям, до сумної безпорадної перспективи, маємо й таку безперспективність села, що оминуло шлях соціялістичного розвитку і швидкими кроками посувається шляхом капіталістичним.

Представниками такої безпорадности є нащадки «вищих» клас, як ось інженер Круніс та Ната, його дружина. Інженер Круніс не витримав темпу нового життя, не зміг пристосуватися до його законів і вимог, не зрозумів їх.

Така ж доля спіткала представника іншої соціяльної категорії, а саме дрібної містечкової буржуазії—Герша, якого так само зламали невмолимі закономірності нових соціяльних відносин.

Та не ці персонажі є головними у Сенченка і не на них звертає він увагу свою і читачеву.

Важливо те, що галерею своїх хистких персонажів, Сенченко продовжує за рахунок представників інших соціяльних шарів і таких, що об'єктивно мають певну перспективу. Суперечність між особистими прагненнями і соціяльними обов'язками та вимогами у комуніста Левади кінчилась перемогою особистого.

Безпомічний, принижений перед куркулем незаможник з оповідання «Земля», і навіть заходи влади не можуть допомоги йому позбавитися залежности від куркуля.

Це—не поодиноке явище. Далі ми маємо намагання їх узагальнити, привести нас до того висновку, що така вже система нашего життя і такий вже є реальний ґрунт, на якому ми стоїмо, що з них витікають дуже сумні висновки що до перспективи розвитку суспільних відносин і економіки села.

Деталі ми вже знаємо з оповідання «У золотому закуті».

Так іде Сенченко від поодиноких явищ безпорадности, соціяльної безвихідности і занепаду до поширення таких характеристик на загальні риси й тенденції зросту сьогоднішнього радянського села. і суспільности. Але ж поза всім цим, ми гадаємо, що назвати Сенченка занепадником не можна. Він—не занепадник, або не занепадник цілком. Бо що є занепадництво? Занепадництво це є така система думок і поглядів, що в сьогоднішньому житті не помічають надійної перспективи, не знаходять живих струмочків, які б надійно пробивалися вперед, або вважає, що той соціяльний рух, що є, іде не в тому напрямку, який є бажаним, не в тому напрямку, що може творити й дати щось нове, і тому відвертається від цього руху. І той, хто на цих підставах відвертається від тієї дійсности, як правило, не повертається до якоїсь іншої, а заходить чи в особисте, чи в пасивне споглядання й охання, або ще якісь там прояви особистої обмежености й замкнености—оце власне є занепадництво, і занепадництво в дійсному розумінні. Занепадник в соціяльному житті не знає виходів, або не приймає й не погоджується з усякими можливими.

Чи таким виступає Сенченко у «Дубових грядах?—Не зовсім. Сенченко бачить у житті і конструктивний бік, сили, що буяють, струмені, що набухають і рухаються швидкою, переможною ходою зросту і розквіту. Подає він і носіїв таких тенденцій, які або пережили вже безперспективність і безпомічність, або це їм й зовсім не було незнайомим. Такі тенденції ми бачимо в оповіданнях «У золотому закуті», «Історія однієї кар єри», «Подорож до Червонограду», а куркуль Андрон в оповіданні «Земля» та Федір Григорович в оповіданні «Історія однієї кар'єри» це є персонажі.

Загибає лише кволе, що не може пристосуватися до обставин—але до таких не належить Андрон, Федір Григорович та ще Ванек—їхній невіддільний спутник.

Федорам Григоровичам допомагає уміння плавати в гавані сучасности. Вони користуються з цього уміння і тому у їхній філософії немає місця для ниття та розпачу. Їх світогляд бренить надією і устремлінням.

У жодному з оповідань Сенченко нічого не протиставить капіталістичним тенденціям, що зростають на селі. Так само він не протиставить будьчого позитивного отим негативним по суті, з погляду пролетарського світорозуміння, типам, як Андрон, Федір Григорович і т. і. І тому складається враження, ніби Сенченко твердо вірить, що село неминуче йде до того, що він показав у «Золотому закуті» і що це є його соціяльно-політичне кредо. Сенченко не зумів, як це слід би було, окреслити носіїв капіталістичних тенденцій. Він не використав потрібних способів н е г а ц і ї. Вони подані в позитивному окресленні часто якраз так, що виникає запитання, а чи не вважає їх письменник і справді за прогресивну силу, яка здатна вивести нас із господарчих й інших труднощів нашої доби.

Коли прийняту таку тезу про капіталістичний розвиток села як панівний, а Сенченко більше зробив для цього, аніж для противного, тоді думки збірника «Дубові гряди» є не занепадницькими, а просто реакційними і шкідливими тим більше.

Бо відображати собі наше сьогоднішне село так, ніби воно швидкими кроками іде в обійми капіталістичних стосунків, за цілковитого ігнорування соціялістичних можливостей і передумов розвитку,—це вже не є занепадництво. Це є крок дальший і глибший,—це більш, ніж занепадництво. І скорше скочується до апологетики капіталістичних тенденцій.

Ми зовсім не маємо наміру закидати Сенченкові цей апологетизм, як належність його особистого світогляду і переконань. Задля цього ми не маємо підстав, та й ставити собі за завдання говорити про Сенченка особисто не маємо наміру і не могли б.

Перед нами «Дубові гряди», з їх думками і з певним способом освітлення головних персонажів і тенденцій розвитку нашої доби. Об'єктивно вони при правдивій їх аналізі і логічному продовженні дають підстави казати, що вони ведуть далі, ніж занепадництво. І висловлюючи ці думки безвідносно до намірів автора ми мусимо вказати, що вони є по суті ворожі пролетарській ідеології і скеровані проти соціялістичного будівництва.

Коли припустити інше, що Сенченко виступає в своїй збірці, як протестант проти ворожих нам тенденцій і явищ, що проявляються в нашій дійсності, то й тоді немає чого зарахувати на актив авторів, бо що то є за протест, коли у автора непомітно відпорної системи поглядів і уявлень, виходячи від яких і спираючись на які автор протестує. Не з такими формами протесту може і мусить виступати пролетарська література проти негативних явищ. Для письменника обов'язковим є критичний підхід до всього, що він викриває. Ця критичність може проявитися в найрізноманітніших проявах. Зовсім не обов'язково, щоб письменник з приводу кожного факту зауважив—так чи не так. Це було б нудне резюмування і художня література перетворилася б у гірший вид публіцистики.

Але обов'язково, щоб письменник давав певну ідеологічну і емоціональну установку, досягаючи цього тими засобами, які властиві художній літературі. І ця установка повинна бути більш чи менш чітка і виходити з послідовного розвитку засад якогось певного світогляду. Цілком зрозуміло, що для того, хто вважає себе за радянського письменника, вихідним має бути комуністичний світогляд пролетарської класи. Над виявленням такого світогляду і застосуванням його в художній творчості має працювати письменник і допомагати йому в цьому має критика.

Зовсім неприпустима ідейно-політична безхребетність художньої творчости, бо коли вона й може щось показати, то лише соціяльну і художню імпотенцію письменника, а для розвитку літератури вона нічого не дасть. Безхребетність і плутанину бачимо в «Дубових грядах». Бо справді, вважати Сенченка за свідомого апологета капіталістичних відносин у наш час напевне не можна. Очевидно, в його оповіданнях виявляється не якась свідома установка, а відсутність жодної установки, і в звязку з цим, поверховий, неглибокий підхід до художньої аналізи і сприймання життєвих явищ. Така поверховість приводить здебільшого до того, що на очі спадає лише негативне, лише болячки, що їх дуже багато на поверхні життя.

І становище стає трагічним, коли спостерігач не вміє глибше глянути в суть явищ, щоб уявити собі суспільний процес наших часів, в якому заложені величезні конструктивні можливості і відпорні сили. Одно лише почуття не може дати такого розуміння. Особливо у того письменника, який соціяльним корінням не звязаний з життям і боротьбою пролетаріяту. Почуття є безпосереднє, а безпосереднє знання є неглибоке і не спроможне виявляти домінантні тенденції. Враження, що йдуть від почуття, мусять завжди корегуватися раціональним мисленням, доповнюватися теоретичною аналізою й синтезою. Наукове, теоретичне світорозуміння допомагає значно поширити обрій спостереження і поглибити сприймання. Особливо тоді, коли це світорозуміння є марксистське, пролетарське.

За другу причину слід вважати вузькість соціяльної бази, з якої виходить письменник у своїх оповіданнях і яку відображає в них. Ця обмеженість кола спостережень особливо часто відчувається у Сенченка. Переважає у нього сільська тематика. Та й село виступає лише окремими сторонами свого існування. Усі села, що показані у Сенченка, це є села Червоноградщини. Червоноградом Сенченко починає, Червоноградом і кінчає. Червоноградщина опанувала Сенченком і стала межею його художньої творчости.

Не добачаємо ми в Сенченка й художньої заглиблености. Сенченко безумовно володіє великими формальними можливостями, але він їх до цього часу не реалізував. Жодного оповідання з «Дубових гряд» не можна вважати за якесь видатне досягнення. Тематична вузькість і невелика глибина спостережень перешкоджають Сенченкові глибше опрацювати якусь тему. Сенченко не дає повною мірою окреслених персонажів, не розкриває широких полотен, обмежується, здебільшого, ескизними малюнками, та ще дуже вдається в розповідь, а не в показування. Іноді він вдається в публіцистичний тон, орудуючи не так образами і художніми ситуаціями, як голим, іноді гострим і виточеним словом. Нахил до словесности, а не до образности і спричиняється до того, що художнє діяння його оповідань на читача короткотермінове, бо немає постатів і ситуацій, що розроблені були б у такій мірі, щоб вражали, залишалися в пам'яті. Це є теж певна межа, «предел» творчости Сенченкової і вийти за неї він зможе лише тоді, коли зуміє поширити межі своєї тематики, внесе в неї щось нове, живуче.

Можна напевне сказати, що зараз формальні можливості Сенченкові заковані його тематичним безсиллям. Сенченко переживає своєрідну колізію змісту і форми своєї творчости, бо законсервованість змісту консервує, заковує і знецінює його формальні потенції. І коли Сенченко йтиме такими шляхами надалі, то не дивно буде, коли він незабаром (та вже потроху і зараз) перейде до категорії тих письменників, що проїдають уже здобутий капітал, що їх письменницьке визнання полягає в традиціях, а цього не надовго вистачить.

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКА ХРОНІКА

РЕЗОЛЮЦІЯ БЮРА ЦК ЛКСМУ

НА ДОПОВІДЬ ЛІТЕРАТУРНОГО ОБ'ЄДНАННЯ ТА РЕДАКЦІЇ ЖУРНАЛУ „МОЛОДНЯК" (УХВАЛЕНО В СІЧНІ 1929 р.).

1. «Молодняк» посівши певне місце в літературному житті, як злютована відповідними завданнями організація, з певною настирливістю будував свою діяльність, в основному на тих засадах, що їх було раніше визначено ЦК ЛКСМУ, провадив, виходячи з своїх політичних засад, рішучу боротьбу з тенденціями «чистого мистецтва», з орієнтацією певних груп на «Психологічну Европу» та одвертими класовими ворогами поступу пролетарської літератури — «неокласиками». В цій боротьбі «Молодняк» загартувався в міцну громадсько-політичну організацію і посідав правильні політичні позиції.

2. Журнал «Молодняк», об'єднуючи навколо себе кадри молодих пролетарських письменників—сприяв підвищенню їх кваліфікації, розвитку їх художніх здібностей та певної зацікавлености їхньою творчістю мас молоди.

3. ЦК відмічає, що художньо-літературна творчість, як і самий факт існування журналу «Молодняк» та групи «молодняківців»—просуваючись в маси робітничої і селянської молоді, зачинає посідати важливе місце в культурному рухові комсомолу, що стверджується: запрошенням низки промислових округ «молодняківців» для виступів з власними творами, збільшенням організацій літературних гуртків по підприємствах з початкуючих письменників та помітним зростанням тиражу журналу «Молодняк».

4. Поруч з певними досягненнями, що має в своїй роботі журнал «Молодняк» є низка хиб, що позначаються такими моментами:

а) Захоплення окремих письменників «формальною чистотою» творчости, сприймання лише тіньових боків нашого будівництва, захоплення тематикою, що подає негативні риси нашого побуту, обминаючи в своїй творчості патос соціялістичного будівництва, ту велетенську будову, що веде пролетаріят, борючись з класовим ворогом, так в економічному, громадському, як і в культурному житті.

б) Послабленням уваги «Молодняка» до більшої активізації мас молоді й комсомолу за пролетарські позиції що до класової боротьби в культурі, зокрема в літературі.

В громадсько-політичному та літературно-критичному відділі журналу майже не загострювались питання, що до боротьби з проявами класововорожих течій у літературі; питання правого ухилу, боротьба за молодь то-що.

Мало займались громадсько-політичним вихованням кадрів початкуючих письменників, не активізували їх уваги навколо певних важливих питань біжучий подій, не організовували допомогу й поради початкуючим, з яких є багато талановитих осіб.

5. ЦК відзначає неуважне, байдуже ставлення всіх комсомольських організацій до журналу «Молодняк» (робота з ним в літгуртках, розповсюдження то-що) та недостатнє керівництво з боку ЦК ЛКСМУ. Відсутність систематичного глибокого керівництва привела до того, що журнал не оточено було кращими партійними та комсомольськими публіцистами та критиками-марксистами, до певного відриву від загально-комсомольського життя, що спричинилось до багатьох труднощів та констатованих хиб.

6. Щоб надалі запобігти розвитку наявних хиб та спрямувати діяльність «Молодняка» на цілком здорові рейки, що виходять із завдань та лінії комсомолу,—Бюро ЦК ЛКСМУ вважає за необхідне вжити таких заходів:

1) Треба скерувати діяльність «Молодняка» за річищами поширення «громадсько-політичного» та «літературно-критичного» розділів журналу, де висвітлювати важливіші моменти громадсько-політичної та літературно-мистецької діяльности, а також питання, що активізують думку комсомолу і молоді навколо певних завдань класової боротьби в літературі та мистецтві.

2) Вжити заходів що до поліпшення літературної продукції, яку вміщатиметься в журналі та яка мала б цілком визначену, чітку ідеологічну установку. Разом з цим вона повинна відбивати також патос соціялістичного будівництва, завдання комсомолу та виховувати її в дусі класових, соціялістичних устремлінь.

3) Категорично засудити думку окремих товаришів, що журнал може й навіть повинен бути місцем «стику» ріжних ідеологічних спрямовань та явища захоплення художньо-формальним боком творів за рахунок їх ідеологічної вартости. ЦК також засуджує настрої окремих молодняківців, які тлумачать послаблення звязків «Молодняка» з комсомолом, як явища, що є шкідливим лише для комсомолу, тому що «Молодняк» спроможний існувати без комсомолу, як сектор ВУСПП'у.

4) Навколо журналу скупчити кадри партійних та комсомольських публіцистів та марксистських критиків, які брали б систематичну участь у подаванні матеріялу до журналу. Питання про залучення цих кадрів до участи в журналі, піднести перед АППВ ЦК КП(б)У.

5) Щоб запобігти певного замикання кола письменників та загублення перспективи зростання «Молодняка», треба так літературній організації «Молодняк» як і її журналові продовжувати, з більшою рішучістю виявляти молодих початкуючих письменників, здійснювати свій вплив на них, оточувати їх певною увагою в розумінні допомоги їм в творчій роботі (друкувати їхні твори то-що). Звичайно, це не повинно відбитись на художній вартості журналу. Разом з цим «Молодняк» повинен поділити завдання впливу на «початкуючих» з газетою «Комсомолець України» та «Молодий Більшовик» та іншими газетами, відбираючи від газети лише ту частину «по-

чаткуючих», що подають надії зросту в справжніх письменників та вимагають вже впливу певного літ. об'єднання (вміщати їхні твори, давати практичні поради, критику то-що).

6) Вважати за доцільне утворювати за почином та керівництвом ОК ЛКСМУ з погодженням АПВ ЦК ЛКСМУ нові групи «Молодняка» на периферії, де для цього будуть відповідні умови та наявність певної кількости вже відомих молодих письменників.

7) Водночас застерегти можливість повальної організації груп «Молодняка», які виростатимуть з літгуртків. Визнати за потрібне які гуртки скеровувати по лінії самоосвіти та утворення самодіяльних форм (стінгазети, літературні сторінки округових газет, окремі місцеві журнали, то-що). Доручити всім ОК ЛКСМУ виявити такі літературні гуртки, посиливши ними безпосереднє керівництво.

8) З метою забезпечення більш сталого керівництва юнацьким літературним рухом на Україні та щоб організувати конкретну допомогу роботі літгуртків та окремим початкуючим письменникам, зорганізувати редакції «Молодняк» систематично запроваджувати консультацію в справі літератури та бібліографії.

9) АППВ ЦК проробити питання про об'єднання молодих письменників нацменшостей навкруги відповідних літ. об'єднань дорослих.

Журналу «Молодняк» вміщати кращі твори молодих письменників з нацменшостей, які перекладати на українську мову.

10) Збільшити громадсько-політичне виховання молодняківців шляхом прикріплення для громадської та культурної роботи до великих підприємств, ще більшого їх залучення до участи в роботі комсомольських організацій, але щоб це не відбивалось на його творчій діяльності, а сприяло б набуванню життьового досвіду.

Вважати за доцільне влаштувати довготермінові виїзди окремих молодняківців в промислові райони, колгоспи, комуни, радгоспи для вивчення їх будов і діяльности, побуту то-що.

11) Дати категоричні директиви у формі конкретних завдань організаціям ЛКСМУ з приводу розповсюдження журналу та роботи з ним. В такий спосіб домагатись збільшення тиражу журналу до 1-VI вдвічі. Доручити редакції «Молодняка» та «К. У.» і іншим молодняцьким газетам вжити заходів що до популяризації засобів розповсюдження журналу.

ЗА СТВОРЕННЯ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

(Декларація українських письменників)

Делегація українських пролетарських і революційних письменників, що прибули в столицю великого Союзу Радянських Соціялістичних Республік і братерської РСФРР—Москву на запрошення російської федерації радянських письменників, демонструє свою єдність у боротьбі за нове соціялістичне суспільство, за створення міцної інтернаціональної культури, що мусить стати синтезом загальної боротьби і перемог робітничої класи всього Со-

юзу проти царського самодержавства і гніту буржуазії, завершенням перемог цієї боротьби.

Зустріч письменників двох рівних, звільнених Жовтневою революцією народів, двох рівноправних культур потверджує єдність наших задач в галузі створення пролетарської інтернаціональної культури, потверджує те, що пролетаріят СРСР, перемігши на фронтах збройної боротьби, поруч з господарчим соціялістичним будівництвом будує свою соціялістичну культуру, і в процесі і в інтересах цього будівництва приступив до взаємного обміну, обліку і об'єднання досягнень і досвіду пролетарської і революційної літератури всіх братерських республік.

Український пролетаріят звільнившись і перемігши в Жовтненій революції разом з пролетарями інших націй Союзу уже створює і практично здійснює свою культуру, яка, розвиваючись своїми власними шляхами, самостійно і разом з культурами інших Радянських Республік вносить і свою частку в скарбницю світової пролетарської культури.

Перебуваючи в столиці великого Союзу Республік в товаристві братерського російського пролетаріяту і російської радянської літературної громадськости, делегація українських письменників не може не згадати про долю мільйонів робітників і селян—українців Західної України, Буковини, Закарпатської України, Басарабії, що стогнуть під ярмом польського й румунського фашизму і чехо-словацької буржуазії. Делегація шле їм гаряче привітання, як і масам українських пролетарів, загнаним злиднями і політичним гнітом царського режиму і чужоземного фашизму в Сполучені Штати, Канаду, Бразілію.

Делегація твердо вірить, що комуністична революція звільнить усі тепер пригнічені українські землі і з'єднає їх з Радянською Україною і Радянським Союзом.

Делегація українських письменників шле братерське привітання пролетарям Москви і російській літературній громадськості РСФРР і щиро дякує їм за теплу товариську зустріч і увагу. Делегація радо констатує, що завдяки створеній російськими товаришами обстанові братерського контакту й співробітництва, а особливо зважаючи на глибоку увагу, що її віддали делегації керівничі, партійні і радянські органи СРСР, найперше ЦК ВКП(б) і Раднарком СРСР, приїзд українських письменників до Москви набув значіння величезної епохальної події, яка позначиться на подальшому розвитку культурного і революційно-літературного будівництва і України і РСФРР, усіх націй і народів СРСР, що раніш були пригнічені російським царатом і буржуазією, а тепер встановлюють братерський контакт і об'єднують зусилля в процесі створення змісту і соціяльного спрямовання культури.

Хай живе єдина радянська соціялістична культура!

Хай живе комуністична партія—керівник на шляхах культурної революції!

МИКОЛАЇВСЬКА ЛІТГРУПА «МОЛОДНЯК»

Ось уже з рік у Миколаєві, поряд з філією ВУСПП'у працює літгрупа «Молодняк». Звичайно, це не є офіційна організація на зразок Харківського «Молодняка», і не є масова організація в 500 (!) чоловіка, як Донбасівський «Забой», це лише творча літгрупа. Працюють спільно українці й росіяни. Деякі члени «Молодняка» водночас є членами ВУСПП'у.

«Молодняк» працює найбільше лабораторно, віддає багато часу навчанню. Наслідки роботи помітні. Члени групи:

Цейтлін Яків. Член ВУСПП'у. Пише російською мовою. Видав збірку поезій «Жлжда».

Пульсон А. Член ВУСПП'у. Пише російською мовою. Видав збірку поезій «Высокая равнина». Обидва друкуються в місцевій пресі, в «Комс. Правде», в «Красном Слове».

Надіїн Дм. Пише українською мовою. В останній час видав збірку поезій «На світанні». Друкується також в місцевій пресі.

Крижанівський Ст. Пише поезії— українською мовою. Його поезії друковано в Одеському літжурналі «Блиски», в літсторінці «Комс. Укр.» та в місцевій пресі.

Ще треба відзначити Мускіна В., робкора і письменника (прозаїк). Пише російською мовою. Навколо цієї основної групи скупчені інші товариші. Всіх у групі 10-12 чол. Основне завдання групи—поглиблена загальна і індивідуальна праця над культурою слова.

С. К.

УКРАЇНСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ В МИКОЛАЄВІ

Місто Миколаїв. Важливий індустріяльний центр. Ось він з трьох боків оточений водою. Тут зливається Буг з Інгулом. Ген над Бугом розкинув свої цехи «з незчисленними рядами високодимних труб» велетень—кораблебудівельний завод імени «Андре Марті», що має понад 12 тисяч робітників. Над Інгулом, з другого краю міста, димить «Руссуд», на околиці завод с.-г. машин «Плуг і Молот»... Димарі і гудки й робітничі квартали—ось воно місто південної індустрії.

Миколаїв—найбільш зрусифіковане місто. Профспілки, ЛКСМУ, Окрпартком оголосили двомісячний похід за опанування українською культурою. Першим почином з низки заходів культпоходу було запрошення до Миколаєва українських письменників.

Зустріч. 2-го березня вокзал повний людей. Це миколаєвське робітництво, студентство, місцева філія ВУСПП'у, штаб культпоходу—прийшли зустрічати гостей—українських письменників. Підходить поїзд. Де вони? Де письменники?—чується в натовпі. Аж ось із вагону виходить Микитенко, Сосюра, Усенко, Чечвянський, Анатоль Гак та кореспондент газети «Пролетар». Лунає «ура» українським письменникам.

Коротенький мітинг. Вітають письменників. Відповідає Микитенко. У натовпі питають:

— Откуда писатели—из-за границы чтоли?

— Да нет, свои, украинские приехали

...Письменники ідуть відпочивать до готелю.

Виступи. Було б нікому не цікаво читати нудну хроніку виступів. Немов у калейдоскопі крутились письменники з виступу на виступ. Що-дня 2—3 виступи. Перша зустріч з металістами в клубі Свердлова, в тім же клубі перед студентами, на заводі «Марті», перед школярами, в театр імени Скрипника.

Скрізь повні вщерть залі... «Там, де вони пройшли, їх радо зустрічали»... Уважно слухали доповідь Микитенка. Це ж не легка справа довести миколаївському робітництву, що 2×2=4, що укр. культура—це не широкі штани, гопак, «Сатана в бочці» і «самопер. попер до мордописа», а величезна національна культура, що буйними паростами росте з року в рік.

Далі письменники виступають з творами. Радо вітають «баяна комуни» В. Сосюру. Нічого й говорити, з яким захопленням слухають Микитенкові оповідання. Студенти тепло зустрічають П. Усенка, поета, «що оспівав романтику боротьби романтику буднів». Безперервний сміх у залі від гуморесок Чечвянського. Гумор—велика сила, особливо перед робітничою авдиторією. Студентство запросило письменників до свого гуртожитку. Прийшли, ознайомились з студентським життям.

Скільки було потім спогадів і розмов!

В обідню перерву письменники обійшли декілька цехів Андре Марті, де виступали перед робітництвом. Не обійшлося і без казусів. В однім цеху культкомовець зверта-

ється до письменників і говорить: «Українська культура—справа гарна, але ж вас три чверті робітників не розуміє»...

— Ну, от і працюй з такими зубрами— звертається зав. культвідділу ОРПС т. Каган до письменників.

Як міцно русотяпство сидить у головах декого, свідчить такий факт: читає гуморески у театрі ім. Скрипника. В Чечвянський.

— Хто читає? Запитують одного вчителя, дуже популярного в Миколаїві, що бере жваву участь в роботі місцевої філії ВУСПП'у т. Б-на:

— Да какой то Чечівянскій, что-то у него больно дьошево получается.—Але яким це тоном було сказано!

Зустріч і ставлення робітництва було найкраще. До т. Микитенка скрізь були сотні запитань про укркультуру, письменників, літугруповання то-що.

...5-го березня письменники виїхали до Харкова... Куріли димарі і звисав дим над рейками магістралі Миколаїв—Харків.

Своїм приїздом українські письменники зрушили величезну справу розгортання укр. культури в Миколаєві.

Доба вимагає від них бути культуртрегерами, і вони виконують цю ролю.

Велика їм подяка від робітництва південного індустріяльного міста.

Ст. Крижанівський.

ІСПИТИ ДЛЯ СТУДЕНТІВ КІНО-ТЕХНІКУМУ

Одеський кіно-технікум ВУФКУ встановив теми кваліфікаційних робіт для академічного молодняка, що його випустять протягом цього року. Усіх тем дано 38, а саме:

Для екранного відділу: Техніка та методика мультиплікаційної роботи; Кіноглядач і режисер; Монтаж; Виразний жест у кіно; Робота кіно-актора над будовою ролі Живий матеріял фільму; Проблема дитячого фільму; Кіно-актор та його праця; Монтаж як мистецтво; Задачі кіно-режисера у наукових та культурфільмах; Режисер та кіно-культура; Робота режисера над побудовою художнього фільму; Техніка актора кіно та його робота над ролею; Радянський кіноактор; Жанр фільму; Актор театру та кіно; Різниця між кіно-акторами та натурщиками; Кіно в культурній революції; Актор та режисер.

Для технічного відділу: Методика роботи оператора над фільмом; Гіперсенсибілізація негативного матеріялу; оптичні насадки для трюкової зйомки; Емульсійний процес; Освітлююча апаратура та її раціональне використання; Порівняльна характеристика знімальної апаратури; Значіння світла в кіно-композиції та його художні функції; іспит фото- й кіно-матеріялів; Знимання при штучному світлі; Метода Шюфтана та пристосовання дзеркал пічас кінозйомки; Фактура кадру з погляду оператора; Іспит об'єктивів; Конструкції сучасних професійних знимальних кіно-апаратів; Проблемати передачі деталів у кіно; Натурна зйомка; М'ягкий фокус; Питання рельефности в кіно; Контротипи; Стилева установка в роботі оператора.

«МОЛОДНЯКІВЦІ» — ДРУГИМ ВИДАННЯМ

Помітно, що в загальному зрості культурних потреб радянської суспільности, зокрема в зрості попиту на книжку,—наш молодий читач посідає значне місце. Твори літературної молоди—повісті, оповідання, що їх видає Юнсектор ДВУ, розходяться в продажу в середньому протягом 1½—2 років (видання останніх років—протягом одного року).

В цьому видавничому році Юнсектор ДВУ видає другим виданням такі твори, що їх перше видання розпродано: Олесь Донченко —«Золотий павучок» (збірка об'єднує повісті «Сурми» та «Золотий павучок», що в першому виданні вийшли окремими книжками); Олексій Кундзіч—«Червоною дорогою» (збірку складають оповідання, що в першому виданні вийшли двома книжками— «Червоною дорогою» та «Село Вовче»); Л. Первомайський—«Плями на сонці» (в цю книжку входить повість «Плями на сонці» та кілька оповідань); Павло Усенко—«КСМ»— збірка поезій (збірку доповнюють останні поезії автора, що не війшли до першого видання).

«ЛІТЕРАТУРНИЙ БЮЛЕТЕНЬ» РАТАУ

Радіо-телеграфне агентство України (РАТАУ) приступило до видання щотижневого «Літературного бюлетеня», що його надсилатимуть до всіх селянських та робітничих провінціяльних газет України. Це в значній мірі поліпшить справу обслуговування робітниче-селянського читача літературно-мистецьким матеріялом. Досі наша провінціяльна

преса культурний голод своїх читачів задовольняла або передруками з столичних журналів (це в кращому випадкові) або містила твори писак, що не виходили за межі звичайної халтури.

До участи в бюлетені запрошується всіх письменників незалежно від їхнього літературного напрямку і приналежности до угрупования. Бюлетень виходитиме чотири рази на місяць і міститиме оповідання, поезії, статті і культурно-мистецьку хроніку. Оповідання треба подавати розміром до піваркуша (в крайньому разі до 3/4 аркуша). Перше число вийде 15 березня цього року.

До кожного твору редакція даватиме нотатку про творчість автора, перелік його книжок та інш. Речі треба давати нові, ще ніде не друковані, що відповідали б зазначеному розміру та задовольняли б з боку ідеологічного та художнього.

Адреса: Харків, вул. Лібкнехта, 11, РАТАУ, для Літературного Бюлетеня.

СЕРЕД КНИЖОК ТА ЖУРНАЛІВ

В. НОРД

ЗАЙВА ПОЕЗІЯ

(М. Доленґо. Зросло на камені. ВУСПП. 1929).

Єсть поети, що творячи палають, кожна нова книга для них—важкий ступінь, що його треба взяти приступом, книги в їх неподібні одна до одної, часом це крутий підйом угору, часом це зрив, але завжди під цією нерівністю вгадується безперестанне горіння. Це поети, що до їх так пасують слова Гете:

In Lebensfluthen, im Thatensturm,
wall' ich auf und ab,
webe hin und her!*) (Фавст, 1).

А ще єсть поети, що їх умовно можна назвати цим словом. Вони не творять, а пишуть може що-дня, а може через день, пишуть, здається, швидче для спорту, вправляються в письмі, щоб не відстати од інших. Їм немає чого сказати, вони не бачуть речей по своєму, за душею в них есть тільки широка очитаність, знайомість з літературними найріжноманітнішими формами та добре знання нового правопису, затвердженого відповідними інстанціями. Адже ще Тарас Григорович обмовився, що треба писати що-дня, що треба безперервно вправлятися, щоб не лишитися позаду. (Щоденник). Коли читаєш нову книгу такого поета, бачиш за нею не вічно змінне обличчя творця, що «злітає вгору і вниз, шугає туди і сюди», а рівне, тмяне обличчя читача, що робить собі свої нотатки на полях, не хвилюючись, часом з себе самого іронізуючи, він не знає хитань, не знає ні підйомів угору, ні зривів у провалля, він методично занотовує свої бліді враження в свій зшиток, потім збирає їх і, при нагоді, видає книжками, ведучи їм—книжкам—точний лік. Для нього страшенно важливо одмітити, що це книжка п'ята (мовляв, «ісходящий» поставити), бо для нього не має ваги внутрішня значінність книги, для нього важно тільки, що це вже аж п'ята книга, хоч ця п'ята книга мало чим різниться од першої. До Доленґа така характеристика підходить як-найкраще. Для нас не має значіння, за якими літературними течіями йде Доленґо—он у передмові до його «Вибраних поезій» сказано, що він колись був добре засвоїв теорію «схематизму»—для нас має значіння тільки те, що такої емоціональної вбогости й ненасиченості в поезії мало ще траплялося. Кожна теорія,—будь то навіть і теорія «схематизму»,—приймовна й хороша, коли вона не вбиває письменника й

*) В полум'ї життя, в бурі дій я підіймаюсь і спускаюсь, шугаю туди й сюди.

не тяжить над ним, коли письменник має хоч найменшу здібність,—дар— одягти її в живі барви. Тут знову пригадується Гете.

Grau, theurer Freund, ist alle Theorie,
und grün des Lebens goldner Baum.

(«Сіра, мій друже, теорія, а золоте дерево життя—зелене». Фавст. I). Часте ігнорування емоціонального боку поезії, мовляв, установка на інтелектуальність і звідси навантаженість поезії згадками, екскурсами в найрізноманітніші галузі людського знання—відомі нам ще в творчості Брюсова, що, як ніхто, зумів сполучити найвищу інтелектуальність поезії з емоціональною її силою. Брюсова можна перечитувати, ним навіть можна захоплюватись, бо він не просто випускав п'яту чи шосту книгу, а промовляв про те, що може несподівано й позапланово, одкрилось йому в його шуканнях. До своєї книги «Дали», 1922 року Брюсов мусив дати передмову, де він виправдувався перед читачами, що в його збірці «занадто часто стріваються слова не всім відомі»: «було б несправедливо, коли б поезія навіки повинна була обмежитись, з одного боку, мотивами «про любов і природу» з другого—«громадянськими темами». Все, що цікавить і хвилює сучасну людину, має право на відображення в поезії». Отже Брюсов мислив собі «інтелектуальність» поезії, як поширення творчого діяпозону, як намагання осягти те, чого поезія до цього часу ще не осягла—все, що цікавить і хвилює сучасну людину, й не як звуження до якогось кабінетного скрипіння пером, читічвства, зрештою вченого графоманства.

Паралель між Брюсовим та Доленґом сама набивається, хоч вона зовсім не на користь Доленґові. «Інтелектуальність» Брюсова полягає в надзвичайно широкому обсягові його шукань і інтересів, він перед читачем проводить безкінечні галереї філософів, учених, творців з іншими, часом давно забутими, часом і досі живими ще теоріями—од Евкліда до Лобачевського, од Платона до Маркса й Айнштейна, од Перикла до Леніна... В книгах Доленґа—нудні поезії про спорт, про «футбол, волейбол, скраклі», зрештою «про шахи».

Тримайся, бо взнаєш наруги,
Як порушиш високий (!) лік.

Яка прекрасна іронія над самим собою й над усім, «що цікавить і хвилює сучасну людину». Замість поем, що підносили б читача на верхівлі небувалих досягнень, у яких би хоч глухо дзвенів високий лад епохи, маємо поезії про «футбол, волейбол, скраклі», про міжорганізаційну письменницьку дрібну метушню—найбільші речі в книзі: «Балада про дев'яту музу» й класична по своїй недотепності поема «Лапки в дужках», що мусила бути дотепною. Враження таке, що автор цих поем не уявляє сам своїх можливостей. Безперечно читач прочитавши ці, збудовані на «дотепах», поеми, сміятиметься, але сміятиметься з самого автора й з видавництва, що дає до його книги таку характеристику, що згідно з нею Доленґо займається виключно подаванням читачеві абстрактних образів так, щоб читач їх міг «помацати» (передмова редакції до книги «Вибрані поезії», ВУСПП). Чи-

.ач може подумав би, що з Доленґа і поет взагалі нудний і обмежений, що він просто не може вирватись із свого зачарованого кола «волейболу» і «скраклів» та біденьких відгуків на літературне життя, але редакція цілком серйозно, як видно, продовжує:

«Треба визначити в М. Д. ще професійні, виробничі мотиви інтелігентської праці, що постійно проходить до його поезії й зовсім неопоетизованої досі роботи дослідника»...

Величезна заслуга перед бідною літературою, що й досі ще не спромоглась на «професійні мотиви інтелігентської праці». Яке широке поле роботи перед Деленґом! Скільки всяких професій ще єсть на світі, крім «роботи дослідника»! Аби тільки вистачило чорнила та паперу, бо ще ж і досі лишаються неопоетизованими, напр., робота бухгальтера, машиністки, директора тресту, робітника видавництва, журналіста, голови житлокоопу—словом, матеріялу вистачить ще не менш, як на тисячу найближчих років! Який це прекрасний матеріял буде для журналу «Службовець»!

Часом Доленґо підіймається до справжньої поезії—і тоді не віриться, що він автор. В цій книзі прекрасна поезія „Linnea borealis," де «інтелектуальність» чудово поеднано з емоціальною виразністю». Не хочеться тільки згадувати про подібність цієї поезії Доленґа до поезії Тичини в книзі «Замість сонетів і октав»:

— Не розумію. «Марсель Етьєн! Марсель Етьєн!»—кричали з прапорами. Тепер тліють в землі. Ти кажеш—і я умру?

У Доленґа:

«Підноситься на сантиметр вгору стрункий, стрільчастий білий цвіт— memento vivere, memento mori!—пора травнева.

Але ця поезія сприймається лише як приємний виняток, хоч і говорить про цікаві можливості в творчості Доленґа. Характерними для нього все таки лишаються такі строфи, як:—

Планований суворо
Високий Ленінград
Великий, тихий город
Освічених (!) порад (!!!). (Стор. 33).

Далі вже здається йти нікуди. Коли попередня поезія нагадала нам Тичину, то ця нагадує ті безконечні писання, що плавом пливуть з периферії в редакційні кошики журналів. Ось вірші з «Нашого листування» «Плужанина» за 1927 рік, № 6.

І кинув я мрії свої,
Та взявсь до науки.
І хоч пропадав я від скуки,
Та вивчав закони мутні!

А далі вже звик
Історію культури
Математику й інші науки
вчить та вчить...

Не знаю, чим же краще освічені поради Доленґа, од мутних законів з «нашого листування» журнала «Плужанин»? Одне другого варте. Справа в тому, очевидно, що такі перлини, як освічені по-

ради в Доленґа належали до його стилістичних особливостей. Справді і в цій книзі так само, як і в попередніх, скрізь автор намагається сполучити те, що по своїй природі не сполучається,—дві абсолютно чужі системи мови:

> Вітер і висновок—в очі...
> ...Щоб далі від хмар та хиб...
>
> (Стор. 17).
>
> По сивих кручах, по ясних доганах...
>
> (Стор. 32).

Чи успішні ці намагання в Доленґа і чи можна загалом говорити про такі спроби, як про стиль, мені здається, кожний, у кого стане терпіння прочитати хоч третину книги (невдячна робота!), матиме про це єдину думку. Поза тим, що цей стиль дуже зближає Доленґа з численними авторами, що їх імення часто фігурують у поштових скриньках поряд з лаконічними відповідями: «Не піде», «Не підійшло», ще можна сказати тільки, що всією книжкою своєю—з двома-трьома застереженнями, автор надзвичайно підходить до тієї літератури, що ми її звемо непотрібною, зайвою, а часом і шкідливою. Що до останнього означення, то здається й воно має рацію: повинні ж видавництва, що постачають книги для масового читача, мати якусь художню політику, щоб дати літературну страву поживну і щоб не одбити в читача охоти споживати її надалі. Мусить бути принципова лінія, а не випускання на ринок чергових—«п'ятих», «шостих» і т. д. книг, а не така широка толерантність, яку припускає видавництво ВУСПП. Зрештою, може автор цієї рецензії й не мав би права називати цю книгу шкідливою, коли б редакція ВУСПП у вже цитованій передмові до «Вибраних поезій» не визначила автора так:

> ...органічно й свідомо перейшов М. Д. (свій шлях літературний—*В. Н.)*, ставши в лави творців пролетарської літератури...

У «Критиці» неодноразово згадувалося, що Доленґо матиме тільки дуже вузьке коло читачів. З цим, безперечно, погодиться кожний. Що ж тоді уявляє з себе та «пролетарська література», що до її творців редакція ВУСПП зараховує Доленґа? У першому числі близького до нас американського робітничого журналу „New Masses" за 1929 рік у статті M. Russak'a про Джека Лондона є така відповідь на запитання, що таке пролетарський письменник:

> Справжній пролетарський письменник повинен не тільки писати про робітництво (workingclass), він повинен ще й читатися робітництвом.

Цього, напевне, ніхто заперечувати не буде. Далі той же автор пише таке:

> Є письменники «радикальні» і не будучи пролетарськими. Е. Сінклер—представник письменників цього типу. В романах Сінклера пролетаріят завжди розглядається (is discovered) зверху, він описується з точки погляду вищих клас, і робітник має таке приховане враження, ніби автор робить йому якусь добровільну послугу (kirdness).

Тут і симпатія й гнів, але немає закріплення класової солідарности й немає революції.

Тут заперечувати нічого. Ця рецензія не має за мету прилучити автора збірки «Зросло на камені» до «радикальних» письменників. Автор цієї рецензії хотів цим лише сказати, що Доленґа з його надзвичайною вузькістю й сухістю, з його кабінетною «дослідницькою» та «професійною» поезією, з його художньою безсилістю й замкнутістю, можна вважати за творця якої завгодно іншої літератури, тільки не пролетарської.

Т. ОСЬМАЧКА. «Клекіт». Вид. «Маса». 1929 р. Стор. 69. Ціна 1 крб. 10 коп.

1922 року київське видавництво «Слово» видало невеличку збірку віршів Тодося Осьмачки—«Круча». Ця збірка свідчила про безперечну талановитість авторову та про його незвичайне світосприймання. Майже зовсім уникаючи точної традиційної строфіки й римовки, Осьмачка перевантажив свою «Кручу» гіперболізованими архаїзмами, мітологією і стихійністю образів, що досить часто переходила в зовсім не буколічний космізм. «Гей, земле! Діявольський реґіт твій чую у шумі мільйонів планет, в мільйонах віків», вигукує поет.

Але таке відчуття грандіозности всесвіту ще більше підкреслювало одинокість Осьмачки в живім житті, відмежованість його від інтересів сучасности. «Один я на світі, мов Юда в гаю на вірьовці»—жалівся він в одному найхарактернішому віршові в «Кручі».

Через досить довгий час, 1923 року, держвидав України видав другу збірку віршів Осьмачки,—«Скитські вогні», в якому лише вірш «В степу» ритмікою й строфікою нагадував вірші першої збірки. Останні ж речі хоч і поглиблювали основні настрої «Кручі», хоч і були написані з неменшою темпераментністю, але викликали в читача деяке побоювання (особливо величезні, розтягнуті в поеми малосюжетні вірші—«Легенда», «По шляху віків» і «Пісня з півночи», дуже недоречні композиційно, одноманітні своїми інтонаціями—наслідок переходу до чотирьохстопного ямбу—і бідні образами).

У вірші «Поїзд», що стоїть наприкінці збірки «Скитські вогні», Осьмачка писав:

Збудили ми луни у дзвонах німих:
Вивели деспотів грізно з палаців,
У полі на рейки поклали живих—
Хай перед смертю поплачуть.
Нехай перед смертю поплачуть царі--
Келих в купе ми піднімем
За вільність батьків, що об тирсу степів
Кіньми гриміли, як вітер!..

Після подібних бадьорих і мужніх строф у останній збірці Осьмачки—«Клекіт» можна було сподіватись усього, але не ниття à la Фальківський або Косяченко. Але ж ниття, нудне й незворушливе іде в цій книжці після невиразного «Сонету» й «Голоти», з якій трактується про селянські злидні, що можна було написати принаймні п'ятдесят років тому, і закінчується такими переможними рядками:

Моя голото, моя доле!
Який скує мороз мені
Бліді повіки молоді.
Щоб я не бачив твоє горе?! (Стор. 10)

Старанно уникаючи бойових (і не бойових) тем сучасности, Осьмачка в таких своїх віршах, як «Пам'яті Франка», «Кипіла гречка», «Подорожні», «Mav soul isdark», «Дорогому», «Не можу пригадать» і «Деспотам» переважно згадує про минуле, яке переконує, нас, що в сучасному нема для поета нічого радісного.

Я знов самотній і проклятий,—
Схилився тяжко до вікна:
на мурах ніби на розпяттях
з пилами буря уміра. (Стор. 20),—

«свідчить» поет, і ще більше розгублено і безпомічно питає: «Куди, куди втічу від горя?».

Становище дійсно скрутне, коли роздушений трамваєм жук (жертва вуличного руху) може викликати таку скажену тираду:

О, будь ти прокляте, моє життя,
Свідомість бідної тварини!
Адже ж була ти в чорного жука,
що пропадом на рейці згинув?..
О, будь ти прокляте, життя моє,
бо, як свого діждуся кола—

не вчує сонце, що нам світ дає,
мойого розпачу ніколи!.. (Стор. 24).

Чого ж хоче поет від життя, що вабить його в майбутньому? Виявляється, можна кинути запізнілу інвективу незнаним «деспотам», а потім:

Благословенне єсть безумство-хаос,
Що дасть нам солодко ридать...
(Стор. 22)—

З такими настроями, з таким ущімленим світосприйманням приступає Осьмачка до поеми «Міщани», яка займає в збірці тридцять сторінок тексту.

Сюжету в «Міщанах» немає зовсім, а лише накреслена тема про «незаконне» кохання, що спричиняється до «кари». «Мораль» перемагає: «спокушена» Ліда застрелилась з «ганьби», її мати втопилась, а «спокусителя» викинув через вікно на тротуар Лідин батько, і мабуть в свою чергу з'їхав з глузду. Сучасність у «Міщанах»—відсутня (не можна навсправжки брати випадкових згадок про ЗАГС і про те, що «Пилип Комар колись бував у бандах, з радянським військом бився у лісах»). Справжніх персонажів у віршах Осьмачки не видно: вони дуже неприродні. Особливо добре це видно з реплік, що іноді занадто розтянуті і виключно вигадливі. Також розтягнуті в «Міщанах» і численні порівняння, які виростають в аналогії, що нічого спільного з розповіддю не мають:

Свою дружину Прокіп слухав завше
через мотиви саме ті, що й бик
пастушку слухає на ситій паші,
коли вона його лозою бить
ушнапиться, аж од усердя пада;
одійде він звідтіль—пастушка рада,
а бик з полегшенням скубе траву,
хвостом тіпаючи по ребрах мух.
Коли ж почує ревище за гони
таких, як сам, стальних, міцних биків—
собі на спину закидає роги
й біжить, аж лан під ним гуде, на бій.
А повертається спокійно відти,
лише на розі коливає вітер,
зелене сіно, вирваний перій,
і шерсть волячу, рижу від крови.
(Стор. 42—43).

Отже, «Клекіт» говорить якщо не про занепад, то про серйозну кризу в поетичній творчості Осьмачки, який частково підпав під вплив неокласиків.

Моя рецензія була б неповна, коли б я не згадав про те, що в розглядуваній книжці вміщені знов же тематично віддалені від нашого часу віками, але енергійні й кольористі діялоги («Містерія»), що примушують згадувати найтемпераментніші сторінки «Кручі» і «Скитських вогнів». Та й у «Міщанах» є три зразки вдалих „enjambement" (збіг закінчення змістового речення з закінченням ритмічного відрізка-рядка):

Од слів його у Прокопа здавило
в горлянці; ніби дерев'яні вила.
(Стор. 49)...

Не говорити їй, а гірко плакать
хотілося; стояла мов проклята. (Стор.49)...

Одежу й шкуру в кулаці зім'яв
Пилипову; а другою рукою... (Стор. 57)...

Г Г

С. СЕРГЕЕВ-ЦЕНСКИЙ. «Поэт и чернь». Повість. Вид. «Пролетарий». Стор. 157. Ціна 1 крб. 10 коп.

Про Сергеєва-Ценського, старого руського письменника, який після революції довгий час не друкував своїх творів, тепер багато говорять в літературних колах РСФРР, головно в звязку з його оповіданнями, що він їх друкує в «Красной Нови». Звичайно, доходять правильного висновку, що нашу сучасність Сергеєв-Ценський подає надто однобічно, настирливо підкреслюючи її «звірячу жорстокість».

З такого погляду розглядувана повість навряд чи буде характерна для творчости Сергєєва-Ценського, цього найправішого серед сучасних руських письменників. Написана вона майже на «нейтральну тему» про дуель Лермонтова і являє собою досить інтересний зразок жанру, що розвивається в наші дні—розповіді-біографії.

Нещодавно Л. Гроссман писав у передмові до збірки новел німецького белетриста Пауля Віглера—«Великая любовь», що «біографія помітно наближається до художньої творчости і життєписи великих людей перетворюються на новий вид біографічної белетристики».

Тепер можна категорично й певно заявити, що виробився «новий тип біографічної белетристики», яка, розроблюючи справжній історичний матеріял, межує з історичною белетристикою.

Процес еволюції біографії почався вперше за кордоном; там деякі видавництва навіть взялися видавати спеціяльні серії романів і повістей-біографій, (найвдаліша серія, що виходить Парижі—«життєписи видатних

людей»; з окремих книжок особливо захоплюючий перекладений на руську мову роман Р. Бенжамена про Бальзака, цього, як його назвав Барб'є де-Орвільї, «Бонапарта в літературі—без згуби трону і без Ватерлоо» літературна спадщина якого складається з 97 томів).

Найкращі з руських біографічних книжок це—«Кюхля» (про декабриста Кюхельбекера) і «Смерть Вазір-Мухтара» (про Грібоєдова), що їх написав відомий літературознавець Ю. Тинянов, «Современники» (про Гоголя і худ. Іванова) О. Форш і «Хождение по мукам» А. Толстого (частково про Блока). До цих творів повість Сергеєва-Ценського можна приєднати лише з посутніми оговорками. Але перш, ніж розглядати нову повість про Лермонтова (згадаємо, що лише минулого року в «Красной Нови» була видрукована повість Б. Пільняка «Штос в жизнь» о «себе и Лермонтове»), наведемо ще одну цитату.

Намагаючись з'ясувати той факт, що серед французької «читацької публіки» особливий успіх мають твори про Франціска Асізького, Франціска Сальського, про апостолів Петра і Павла і про святу Терезу, французький публіцист Жанна Гальд в статті «Обаяние святости» (див. ж. «Революция и Культура» № 14 за 1928 р.) пише: «Зневірені в нашій діяльності, пригнічені тяжкими матеріяльними турботами, що погіршують наше існування, ми вважаємо за героїв тих, хто завжди стоїть вище подій, бо знаважає їх». Чи «зневажає події» Сергеєв-Ценський—вияснити легко. Але в повісті «Поет и чернь», як ми вже згадали—він «нейтральний».

«Лермонтов Михайло, поручник Кавказького Тенинського полку, досить відомий у верхах обох столиць і навіть серед провінціяльних панянок, які виписують в альбоми різні сентиментальні вірші—поет і автор «Героя нашего времени» (стор. 5) в повісті Сергеєва-Ценського насамперед «меткий і завжди жартівливий молодий чоловік», що звертається до кашливого офіцера з такою тирадою: «Анісових крапель яких-небудь купіть... І взагалі, лікуйтесь від кашлю, чорт вас забирай! Не можна ж, справді, в порядному товаристві бухикати ввесь час, як із мортири» (стор. 18) і говорить про себе так: «умирати треба в свій час, як у свій час треба й траву косити, а то перестоїть... А перестояного сіна й коні не їдять»... (стор. 58).

Лермонтов вийшов у Сергеєва-Ценського не зовсім традиційний. Окремі моменти характеризують поета рельєфно і виразно—пам'ятна сцена, коли він дописує «Пророка» і безуспішно хоче прочитати його своєму другові, капітанові Столипіну (стор. 101—102). Гарно зроблений також розділ, що в ньому змальовано пікнік.

Лермонтову в книзі Сергеєва-Ценського протипоставлена «чернь»—офіцерня, генерали поза службою, переспілі (і недоспілі) дівчата, все те оточення, що спровокувало його на дуель з Мартиновим.

Гостра й переконлива сцена, де «чернь», граючи в шахи, обмірковує умови дуелі, хоч уже й попереджена, що Лермонтов вирішив стріляти в повітря.

Докладніше зупинятись на повісті Сергеєва-Ценського не слід. В ній немає нічого особливо цінного, хоч і зроблена вона ретельно й уважно. Описи обстановки й персонажів лаконічні й нагадують ті описи в п'єсі, що стоять перед діялогом і, звичайно, набираються дрібним шрифтом.

Г. Гельфандбейн.

И. СЕЛЬВИНСКИЙ.—Ранний Сельвинский. ГИЗ РСФСР. Стор. 249. Ціна в палітурці 2 карб. 75 коп.

Звичайно, ранні спроби великих поетів видавано якщо не після смерти, то вже в час повного розквіту їхньої творчости. Тепер—не те. Кожний, що видав одну або дві збірки, намагається видати повну збірку творів і контрабандою включає в неї дитячі спроби, іноді, хоч і не компромітуючого характеру, то в усякому разі—явно учнівські, не серйозні, що не збагачують нічим ні літературу, ні читача.

Якщо майже через сто років після смерти Пушкіна знаходять усе нові й нові матеріяли (напр., «Монах»), то після смерти сучасного поета навряд чи можна буде знайти хоч один невідомий вірш—такий великий потяг у них до друкування... Але ж деякі поети після видання збірки творів виграють, бо тим полекшують вивчення їхнього творчого шляху. Так трапилось з Н. Асеєвим. Тільки після видання його першого тома, що складається з юнацьких віршів—видно, як поет творчу силу, сконденсовану в першому томі—використав у двох наступних, вживши свою велику майстерність, ранню виучку для ро-

боти над соціяльно-коштовним віршем, з ширшим громадським діяпазоном, ніж його ранні, дзвінки, іскристі, співучі вірші.

Чи виправдує ж нова книга Сельвінського свій вихід? Чи полекшує вона нам вивчення цього талановитого поета? Не будемо так гостро, як рецензент «Комсомольської Правди—писати, що ця книжка непотрібна, але все ж мусимо зазначити, що багато дечого в ній зайвого, та й самий факт її виходу—передчасний.

Раннього Сельвінського ми знаємо зі збірників конструктивістів, із віршів Євгена Нея, що включені в його «Записки поета». Нового (вірніше нового матеріялу, а не нових віршів), характерного, притаманного майбутньому проводиреві конструктивізму—в ній мало... Звичайна еклектична книжка поета-початківця. Якщо виключити відділ «Корени сонетов», що складений із дозрілих і інтересних поем і віршів («Рысь», «Бар-Кохба», «Седьмая корона сонетов» й т. інш.)—то цінного в книзі залишається небагато. Віхи майбутнього поетичного шляху лише намічені в ній. Але ці віхи занесені кучугурами неможливої мішанини, дитячим белькотанням, зайвою одвертістю, майже «Віршами в альбом»—без яких не обійшовся ні один учень середньої школи. Ця гімназіяльна «Шапка Мономаха» сидить на багатьох віршах «раннього Сельвінського». Досить навести кілька прикладів такої альбомної лірики—«О любви»:

Сердце мое налито любовью,
Любить же—увы!—не знаю кого:
Нину? Слишком косматые брови.
Галю? Тоже не очень того.
Куда ж, на кого же излить наконец
Вешних чувств боевую парадность?
И брожу меж дач, и долблю, как скворец:
«Я люблю тебя, моя радость...»

Гімназіяльних епіграм—«Лев Львович»:

С мефистофельской физиономией
Он приходит с журнал в класс.
«Отсюда до сюда, кроме
Вот этого на следующий раз».
А в этом самом «кроме»
Как раз говорить бы о том,
Как выпускаются ртом
Соловьи и громы.

Або «Сны»:

Я ночей не люблю—и мудро
Избегать научился—смотри:
Ра-аз! Два-а! Три!
Зажмуришь глаза—и утро.

Таких «творів»—сила. «Буква «С», «Проклятый возраст», незчисленні «Красные манто», «В альбом», «Закат», зайвий баласт, не викинутий своєчасно. Все ж, віддаючи належне молодим рокам, літературним канонам, перебуваючи під впливом од Брюсова («Марки») до Ігоря Северяніна—

Красное манто с каким то бурым мехом,
Бархатный берет, зубов голубизна,
Милое лицо с таким лукавым смехом,
П'яно алый рот, веселый, как весна
і т. інш.

Сельвінський настирливо вибивався на свій власний шлях і навіть свої наївні легкі вірші опрацьовує по новому і відходить від примено-гучного штампу. Установку на утруднення, на перемагання матеріялу, на нагромадження непоетичних моментів,—видно з такого вірша, як «Гавань».

И каждый день в порту огромном,
Телеги грузно громыхают,
И перемеченные мелом,
Вагоны пусты от родов.
...Весь день гремят телеги, дроги
Платформы, фуры, биндюги.
Возя в пакгауз горы бочек,
Мешков и бочек, и кулей.

«Улица», де «дешевые сенсации» і «грошовая любовь», «Поморни», мужній «Волк» і інш. Пізніше замилування поета жанровою лексикою, що так широко розгорнуте в поемі «Улялаевщина», накреслене тут у стилізаціях під «былины», («Песня», Слово о полку Игореве»), під агітаційний величний мітинговий стиль початку революції. («Речь к третьему взводу»):

Гвардия пролетарского класса,
Ты коммунизма красный петух.

Поетична нестійкість, що йде рівнобіжно з нечітким світосприйманням поета—цілком властива його віку. Правда, закрадається сумнів, як це юнак 17 років, коли лютневий вітер переходив у жовтневу бурю, якщо не належав до класи, що відходила, міг вважати за своє кредо таке:

В женской ласке, как в водах Волг
Я всего себя растранжирю...

Або дійти до такого ж занепадництва, як от:

Чего, ну, чего я в жизни ищу—
И сам сказать не умею.
Куда то стремлюсь, чего то хочу,
А если и знаю—не смею.

Але поступово меланхолію заступає оспівування таких днів, коли—

Портянка нынче—мой дневник,
Кое-как царапаю по ней,
Не выбираю больше слов.
И рифма прыгает стремглав,
Поэму бы на тыщу слов...

Від жіночих пестощів і шукання об'єктів кохання, поет переходить до розвязання світових проблем:

Здесь ли, не в этом ли новом узле
Переходит проблема нашего века
С этого дня я суровей и злей
От уважения к человеку...

Але й тепер стилістична й тематична строкатість мигтить в очах. Не відходячи на далеку відстань од біблійного «Бар-Кохба», поет повертається до чекіста Нахмана; від романтичного брига «Богородица морей» до зоологічної «Рыси».

Ширина творчого діяпозону, велика кількість матеріялу, робота над словом, збагачення лексикону анахронізмами, провінціялізмами, науковими термінами, неологізмами, різноманітна ритміка, багата фонетика, ударність і гучність прислужились пізніше поетові, як ми це бачали, хоч би в ній же поемі «Улялаевщина» і в романі «Пушторг».

Книжка видана чепурно й багато, не так, як у нас на Україні видають поезії.

І. Кісельов.

КНИЖКИ ТА ЖУРНАЛИ, НАДІСЛАНІ ДО РЕДАКЦІЇ

І. Барабаш-Никифорів. Понад берегами північного полярного моря. ДВУ. 1929 р. Ціна 85 коп.

М. Доленго. Зросло на камені. Збірка поезій. Вид. ВУСПП. Ціна 50 коп.

Критика № 1. 1929 р. Журнал-місячник марксистської критики та бібліографії. ДВУ. Ціна 70 коп.

Сільський театр № 2. Журнал художньої роботи на селі. Вид. «Радянське Село». Ціна 30 коп.

Культробітник № 3. Орган Всеукр. й Харк. окрради профспілок. Вид. «Український робітник». Ціна 35 коп.

Глобус № 4. Двотижневий ілюстрований універсальний журнал. Київ. Ціна 10 коп.

Нова Громада № 3 і № 4 Масовий селянський ілюстрований двотижневик споживчої кооперації. Ціна 15 коп.

Вперед. Ілюстрований робітничий календар на 1929 р. Вид. спілки «Робітник». Нью-Йорк.

Гарт № 2. Вид. ВУСПП. Ціна 75 коп.

Світ № 1. Ілюстрований журнал. Львів. Ціна 1—50 золот.

Искры науки № 2. 1929 р. Москва. Изд. «Гудок». Ціна 50 коп.

Молодая Гвардія № 2. Двухнедельный литературно-художественный, общественно-политический научно-популярный журнал. Вид. «Молодая Гвардія». Ціна 60 коп.

Новый мир. Литературно-художественный и общественно-политический журнал ГИЗ РСФРР. Москва. Ціна 1 крб. 40 коп.

Маладняк № 2. Менск. БДВ. Ціна 40 коп.

Бюлетень ДВУ № 3. 1929 р.

Поправка. В. № 2 «Молодняка» на стор. 119 в рядку 7 знизу треба читати замість «образи найневдалішої тавтології»—«зразки найневдалішої тавтології»; в рядку 28 знизу замість «жовтень»—треба читати «жовтий».

Редагує—**Редколегія** Відп. редактор—**Пав. Усенко**

ЗМІСТ

ДО НАШИХ ЧИТАЧІВ

№ 4 (лютневий) „Молодняка“ вийде друком 8-го квітня та буде надісланий передплатникам і поступить у продаж до 10 квітня.

Починаючи з № 4, журнал „Молодняк“ виходитиме з друку на початку, між 5—10, кожного місяця (так от, № 5, травневий, вийде до 10 травня, червневий до 10 червня і т. д.).

РЕДАКЦІЯ

